

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1989

HELSINGØR KOMMUNES
MUSEER
1989

HELSINGØR 1990

Redaktion:
Museumsinspektør Lars Bjørn Madsen og
museumschef Kenno Pedersen
Tilrettelæggelse: Museumschef Kenno Pedersen
Illustrationer: Helsingør Kommunes Museer
Udgivet i samarbejde med Helsingør Kirkegård og
Helsingør Museumsforening 1990.
Sat med 10 punkt ordinær og
kursiv Times og trykt på Uno-
coat 100 gr. hos
Nofo-print, Helsingør
Oplag: 800 eksemplarer

ISSN: 0108-0393

Årbogens forfattere er alene ansvarlige
for deres bidrag.
Aftryk i referat af årbogens artikler
er tilladt, når årbogen angives som kilde,
og et eksemplar af aftrykket sendes til
Helsingør Kommunes Museer.
Ved aftryk i større omfang må forfatterens
samtykke indhentes gennem museet.

Omstående side: *Tegning af dør i Sudergade 34, opmålt og tegnet af Otto Bülow, januar 1923.*

Omslag: *Helsingør Kirkegård, Carsten Møller 1990.*

Indhold

Historien om en lov Mette Madsen	5
Parken med de tusind haver Birger Mikkelsen	11
Registreringen af Helsingør Kirkegård Lars Bjørn Madsen	39
Indskrifter og symboler på kirkegårdens gravminder Ingrid Dora Pedersen	65
Krigergravene på Helsingør Kirkegård Kenno Pedersen	83
Støbejernskorsene på Helsingør Kirkegård Jan Faye	91
Gravmælet over Friedrich Ernst Johann von Ohlrogge af H.E. Freund Karin Kryger	99
Købmand Carl von Mehrens gravmæle på Helsingør Kirkegård Lars Bjørn Madsen	105
En gammel engelsk gravsten i Helsingør. Detektivhistorie fra kirkegården Henning Henningsen	111
Kapel og krematorium Bjørn Madsen	115
Klokker og begravelsesringning Henning Henningsen	125
Træk af Helsingør Ligbærerlaugs historie Kenno Pedersen	129
Sømandens »tørre grav« på Helsingør Kirkegård Henning Henningsen	145
Afsked for åben kiste. Helsingørske begravesskikke for en menneskealder siden Henning Henningsen	173
Kirkegårdens træer Bent Christiansen	179
Kirkegårdens jordbund og terræn Bent Christiansen	189
36 år på Helsingør Kirkegård Mogens Raaschou	191
Kirkegårdsværger ved Helsingør Kirkegård Bent Christiansen	195
Helsingør kommunes Museer - Årsberetning 1989 Kenno Pedersen	197

Historien om en lov

af Mette Madsen

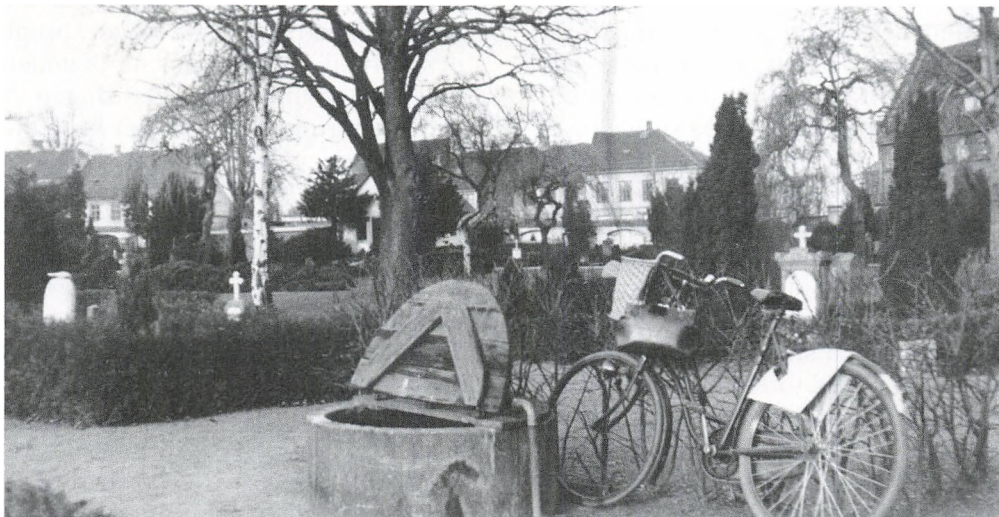
Min barndoms kirkegård ... jeg husker den bedst fra blege sommeraftener, når jeg fulgtes derop med mor for at passe gravene.

Det hændte med nogle ugers mellemrum, at mor ved aftensbordet sagde: »Jeg tror, vi skal på kirkegården i aften«. Og så blev der plukket roser og levkøjer, skuffejernet og den lille kirkegårdsrive blev bundet på bagagebærerne, og vi drog af sted over de aftenstille marker.

Ved kirkegårdsdiget stillede vi cyklerne, og med redskaber og roser i hænderne gik vi gennem jernlågen ind på kirkegården. Lågen skreg som

sædvanlig på sine hængsler, og gruset knirkede med den særlige kirkegårdslyd, da vi ad smalle gange vandrede hen til de grave, der hørte os til. Familiegravstedet med bedstemor og oldeforældrene og gravstedet med den tætte grønne efeu, hvor gamle faster lå mellem sin kæreste, den unge lærer, der var død af tuberkulose, og sin ægtemand, farveren, som hun mange år efter blev gift med. Og mor klippede, lugede, skuffede og rev, og jeg bar ukrudtet væk og hentede vand i de grønne kræmmerhuse. Og ind imellem snakkede mor hen over sten og hække med andre koner, der rundt

»Besøg« på Helsingør Kirkegård. Fot. Paula Dahl ca. 1950.

omkring puslede på deres gravsteder. Og med graveren, der var i amtsrådet og nu kom for at ringe solen ned. Så samlede vi vort grej sammen, vaskede hænder ved pumpen og cyklede hjem til familien og aftenkaffen.

Engang imellem var far med. Så blev stenene skrubbet rene for alger, og mor malede bogstaverne op med sort cykellak. Også gitteret fik en omgang med stålborste og lak. Det var ikke af støbt sprinkelværk som mange af de andre, som jeg ellers syntes var så pæne. Vort var håndsmedet og solidt. Men hvad hjalp det solide? En sommer forsvandt det sammen med de andre gitre. Menighedsrådet havde bestemt, at alle gitre på kirkegården skulle fjernes, da folk i begravelsesfølger kunne rive deres tøj i stykker på dem! Og væk kom gitrene – snart var der ikke et eneste tilbage. I stedet var alle gravsteder, gamle såvel som nye, indhegnet af små tynde thujahække, der rødsvirpede og forpjuskede kæmpede for livet med den salte vestenvind.

Stenene på vort gravsted var store og grå med et par hvide marmortavler i blandt. Men under min færd med ukrudt og vand og jagt på sneglehuse valgte jeg min yndlingssten, der var meget smukkere end vores. Sorte og hvide kors og jernkors med kniplinger, marmorsten med roser og granitsten med duer og medaljoner, hvor storvingede engle fløj af sted med sovende børn. Et sted var der en bedrøvet Kristus med tornekrone, et andet sted var der en opslået bog, på hvis blade der stod »Sov sødt, lille Petra«.

Hver gang vi var på kirkegården, skulle jeg lige turen rundt til dem alle,

og min sorg var stor, når en af »mine« sten somme tider var borte, og en blank ny sten med kridhvide bogstaver havde taget dens plads.

Og jeg husker forundringen over dyngen af gravsten på græsset uden for diget og harmen, da min far sagde, at de skulle køres væk og slås itu. Og jeg ser for mig stadig på en af stenene et par hvide farvelhænder, der ligesom afmægtigt prøvede at holde den fast.

Da jeg blev gift, kom jeg til at bo ret nær ved kirkegården, så det var nemt at passe familiegravene og bekvemt at lægge aftenens gåtur over kirkegården. Og hyggeligt at gå arm i arm med min københavnermand og snakke om sognet og familien – skønt jeg tit fik fornyet harmen over de kasserede sten. Alle jernkorsene var borte nu og stenene med engle og medaljoner; og de fleste marmorduer var afløst af små klumpede bronze-gråspurve, som jeg forgæves prøvede at finde symbolikken i.

Nu var det efterhånden også en hemmelighed, hvad de havde brugt deres liv til, de folk, der nu lå under mulde på sognets kirkegård. Ingen af stenene fortalte mere, at her lå en distriktsjordemoder, der havde taget mod mere end to generationer af børn i sognet, eller at her lå førstelæreren, der havde givet dem viden, bageren, hvis kager de havde spist, landposten, der havde besørget deres kæreste-breve og regninger, og sognerådsformanden, der havde styret det hele.

En dag havde jeg også min mands grav at passe, og jeg blev politiker og kom i Folketinget – og var med til at lave love. Og det faldt mig ind, at vi

måtte kunne få en lov om bevaring af de gamle gravsten. Ikke bare godsejerens og provstens og kancellirådens – de sten havde jo i de fleste tilfælde været så store og smukke og dyre, at de havde fået lov at blive stående, men menigmands minde, jernkorsene og marmorpladerne, grottestenen og obelisker og træet med de afhuggede grene, og medaljonerne og farvelhænderne. Alle de forskellige stilarters sten, både dem, der fortalte om skiftende tiders opfattelse af skønhed, og dem, der fortalte historie, fortalte om veteraner og redningsfolk, tørvearbejdere og lægprædikanter, kogekoner og vågekoner og om dem, der var døde af tuberkulose eller spansk syge og lå på rad og række i det samme gravsted.

For kirken selv, dens ydre og indre, stenrelieffer og kalkmalerier, døbefont, alter og prædikestol, lysestager og hellige kar, for alt det har der i mange, mange år været lovgivet strengt om, hvordan det skulle beskyttes og tages vare på. Og gudske-lov for det! Det samme gælder diger, låger og porte. Men for kirkegården, for alt det, der ligger mellem kirkens ydermur og digets inderside, har der så godt som ingen lovbeskyttelse været. Intet, der pålagde bevaring af eller bare varsomhed med denne vigtige og vægtige del af vor kulturarv. Ikke een eneste bestemmelse, der forbød at fjerne og destruere selv de mest bevaringsværdige gravminder. Kun en blød formulering i §26 i kirkegårdscirkulæret kunne siges at tangere området, idet der står om provstesyndets virksomhed, at »Synet skal påse, at sådanne ligstene eller mindesmærker,

der enten kan tjene til kirkegårdens prydelser eller til at bevare mindet om fortjente mænd og kvinder, ikke fjernes fra kirkegården«. Stort set blev gravminder betragtet som gravstedejerens ejendom, som hun/han helt kunne bestemme over. Derfor er de borte nu, den rigdom af sten og kors, der kunne fortælle os, der lever i dag, og vore efterkommere såvel kulturhistorie som lokal- og landshistorie. Styk for styk for styk er de forsvundet, mistet, gledet ud af kulturarven for evigt.

Noget måtte der gøres! Og i min optimisme gik jeg simpelthen ud fra, at det måtte da alle være interesseret i at være med til, når de først var blevet gjort opmærksomme på, at her savnedes der i høj grad en lovgivning. Men ak, sådan var det ikke! Jeg udarbejdede et lille enkelt lovforslag, som jeg forestillede mig, at Venstre skulle stå bag. Det blev delt ud til medlemmerne af Venstres gruppe, og et par uger senere blev der så på gruppemødet sat tid af til en nærmere drøftelse af mit forslag.

Det gik ud på, at de mest bevaringsværdige gravminder skulle kunne freddes. Det samme skulle gælde gitre og – eventuelt – enkelte hele gravsteder. Men her havde jeg sandelig vovet mig for langt ud. Det tilkom ikke et liberalt parti at blande sig i folks gravsteder, sagde en af de gamle i gårde. Et par medlemmer støttede ham, ingen støttede mig. Forslaget var faldet som partiforslag. Men der var dog stadig den mulighed at fremsætte det som enkeltmandsforslag. Så tog man selv ansvaret – og kløene, hvis ingen ville støt det i salen. Men selv det kunne

der ikke være tale om! Og så var klokken eet, der blev ringet til eftermiddagsmøde i Tinget, og Venstrefolkene rejste sig og gik ned i salen. Kun jeg sad tilbage med vredens og sorgens tårer bag øjenlågene. Da kom en af mine kolleger tilbage for at hente noget, han havde glemt. Da han så mig sidde der med mine stakkels gravsteder, følte han nok, at han skulle trøste mig lidt, så han kom hen til mig og sagde: »Hvor så du sød ud, da du stod der og sloges for dit kirkegårdsforslag«. Jeg så op i hans kloge, rare ansigt, og håbet begyndte at røre på sig. Men kun et kort sekund. Så tilføjede han: »Men jeg er enig med de andre!«

Nu var jeg i de år også medlem af Europarådets kulturudvalg samt dettes underudvalg »The Architectural Heritage«, hvor lord Duncan Sandys var formand. Her kunne man naturligvis ikke lovgive, men vi kunne lave rekommandationer – anbefalinger – til medlemslandene om at lovgive på områder, som Europarådet fandt af betydning. Her vandt min ide straks tilslutning. Medlemmer fra de forskellige lande kunne alle fortælle om samme mangel på beskyttelse af og mistrøstighed over egne kirkegårde. Og det blev vedtaget, at der i udvalget skulle udarbejdes en rapport, hvortil der i første omgang søgtes indsamlet situationsmeldinger om regler og traditioner omkring kirkegårde og gravminder i hvert enkelt medlemsland. Det viste sig at være et langsommeligt arbejde, og da det så tilmed også viste sig, at indstillingen til gravsten og begravelsespladser var dybt forskellige og til en vis grad afhængig af, hvilken

kirke man tilhørte, ja, så endte initiativet i denne forsamling – længe efter at jeg havde forladt den – med en rapport, der nok var fyldig og interessant, men ikke lagde op til, at der skulle foretages videre.

Så gik der igen nogle år, og en sommerdag i 1984 sad jeg pludselig i kirkeministerens stol. Det var midt i ferien, og der var god tid til sammen med embedsmændene at tygge sig bid for bid gennem de sager, der var i gang i ministeriet. Og en uge efter at jeg var blevet minister, sad vi rundt om bordet med »Forslag til lov om Folkekirken kirker og kirkegårde«, populært kaldet Vedligeholdelsesloven. Den havde været genstand for et grundigt udvalgsarbejde, og der var lagt op til en modernisering, der indebar både forenklinger og fornyelser. Og forslaget var nu ude til høring. Min spontane reaktion var: »Og hvordan blir' det så med gravstenene!« De så på mig med mild undren og svarede, at ingen da havde tænkt på at ændre noget der.

Jeg sagde: »Jamen, det har jeg!« Og min glødende beretning om, hvorfor jeg ønskede ændringer, overbeviste hurtigt mine medarbejdere om, at der virkelig burde gøres noget, og at lejligheden var nu!

Allerede omkring 1. september var der nedsat en lille arbejdsgruppe, der virkelig levede op til, at den skulle være hurtigtarbejdende. Og jeg havde den glæde, at kapaciteter som museumschef John Erichsen, mag.art. Karin Kryger, kirkegårdskonsulent og landskabsarkitekt Torben Michelsen og museumsinspektør Erik Skov sagde ja til at være med i gruppen til-

lige med repræsentanter for provsterne og menighedsrådene samt tre af ministeriets folk. Og allerede i maj 1985 lå udvalgets beretning på bordet sammen med det lille enkle forslag til ændring af loven. Det var en meget spændt minister, der gik til førstebehandling i Folketinget, og en lykkelig do, der gik derfra med en bred tilslutning fra alle partier – også Venstre.

Og den 1. juli 1986 trådte loven om de gamle gravsten så i kraft.

Det er klart, at det vil tage sin tid, inden alle landets kirkegårde er gennemgået og de bevaringsværdige gravminder peget ud og registreret. Vi må nok også se i øjnene, at der inden da vil smutte sten, der burde have været bevaret, skønt der i kirkeministeriets bekendtgørelse udtrykkeligt står, at »indtil den første registrering af gravminder har fundet sted, må gravminder kun fjernes af menighedsrådet (kirkegårdsbestyrelsen) efter en nøje vurdering af, om der er tale om et gravminde, der er bevaringsværdigt ud fra de kriterier, der er omtalt under afsnit 2. I tvivlstilfælde bør gravmindet ikke fjernes fra kirkegården«.

Ikke kun i Folketinget, men også i befolkningen har jeg mødt tilfredshed med, at gravminder – og især menigmands minde – nu er beskyttet af loven.

Interessen for kirkegårde og gravminder er stigende, og jeg tror ikke, at jeg siden 1984 har haft et eneste møde, hvor vi ikke har diskuteret gravsteder og gravsten. Mange steder har man stolt fortalt om – eller fremvist – hvordan man allerede på deres kirkegård gennem de senere år har

samlet de gravsten, man har ment var noget særligt, i et hjørne af kirkegården, på sløjfede grave eller – som det ofte ses – i en række inden for diget. Det sidste er ikke den bedste løsning, men det er uendelig meget bedre, end om stenene havde været borte. For så er de dog på kirkegården, den dag registreringen finder sted. Der er med vilje ikke i ministeriets vejledning fastsat nogen regler for, hvad man skal gøre med de registrerede sten, for ikke to kirkegårde er ens, og der skal være albuerum for individuelle løsninger. Men der er i vejledningen peget på flere muligheder, hvis gravmindet ikke, hvad der jo er nummer ét, kan blive stående på den oprindelige plads.

Nået så langt i en debat har jeg dog mødt nogen ængstelse for den bekostning, det vil være for menighedsrådene, hvis særligt bevaringsmæssige sten skal restaureres. Og så er det rart at kunne trøste sig med, at der også økonomisk er hjælp at få i kirkeministeriet, nemlig efter paragraffen om kirkerestaureringer. Da denne lov blev ændret i 1984, blev det hidtidige årlige tilskud, der var på 3,4 mill. kr., forhøjet til det, der i lovteksten nu hedder »mindst 14 mill. kr.«, og teksten fik tilføjet fire små betydningsfulde ord, så at den nu i sin helhed lyder: »Endvidere udreder statskassen tilskud, hvis størrelse fastsættes på finansloven, dog mindst 14 mill. kr. årligt, til restaurering af kirker og kirkers historiske inventar *samt særligt bevaringsværdige gravminder*«. Også denne ændring fik bred tilslutning i Folketinget.

En særlig glæde har det været for

mig at opleve den taknemmelighed, hvormed min lille lov er blevet modtaget af de fagfolk, der har kirkegården som arbejds- og interesseområde. Og det er virkelig spændende ved kurser, møder og besøg på kirkegårde rundt i landet at følge, hvordan loven virker som arbejdsredskab i engagerede menneskers hænder – som f.eks. i Helsingør. Og selv om der er langt fra den forblæste kirkegård i Vendsyssel til den grønne, skyggefulde gravplads i Sundtoldens by, så har begge steder dog den samme funktion: At være de dødes have. Og vi skylder både vore forfædre og vor efterslægt, at disse haver bliver indrettet og varetaget med forståelse og kærlighed. Om det skal lykkes, ja, det er så opgaven for os, der færdes der i dag.

En park med tusind haver

af Birger Mikkelsen

På en efterårsdag skærmer Nygades husrække for det lave solskin, så slægtens Olriks steler står inde i skyggen som solide silhuetter, en rad af høje, noble grænsesten mellem trafikken og kirkegården. Der er dog ikke langt at gå forbi billedhuggeren H.E. Freunds prægtigt ciselerede monument over general Ohlrogge, en ellers forlængst glemt kommandant på Kronborg, før det sarte lys skaber æterisk perspektiv i denne park med tusinde haver. Nærved står buskbomhække, støbejernstakitter og mindsten med helt skarpe konturer, og lidt længere borte fortøner alt sig i de sidste rester af morgenens dis. Man vandrer ind i et ganske særligt univers, når man bag sin ryg hører den mandshøje tremmelåge til gaden svinge i, trukket af sin egen vægt.

Helsingør Kirkegård er noget særligt for de af os, der har slægtninge og venner at mindes her, og som selv en dag skal herop med vort livs aske. Men den er også noget særligt for den fremmede, tænksume vandrer, som alle kirkegårde er det. Sådan er det i alle kanter af verden – det rette for en turist, en forsker, enhver tilfældigt besøgende i en købstad eller landsby er at gå på kirkegården, for her sættes der navne på det anonyme, her stykker et samfund et portræt af sin fortid og sit særpræg sammen af mange sten. Måske kommer man overrasket til at standse ved kendte navne – det er der

mange muligheder for på Helsingør kirkegård – og måske er det lutter ukendte, men man kan altid med lidt fantasi og lydhørhed fornemme stedets struktur – religiøst, kulturelt, økonomisk, politisk og alment menneskeligt.

I oktoberlyset på Helsingør Kirkegård står man lidt ved den kække færgemand Niels Baches mindegrav og længere fremme ved de engelske slægters enkle sandstensplader, dækket med indskrifter i klassisk antikva om driftige, fromme købmænd og deres fruer. Man er midt i sundtoldtiden her nede på »sletten«, men snart går man under de mægtige, efterårsnøgne kroner op på »bakken« til den nærmere fortid og til nutiden, til »borgmestergangen« med Peder Christensens og Sigurd Schyzt' grave, til hele det komplicerede net af stier mellem miniaturehaver, hvor man hvert øjeblik må standse op. Her ligger de mennesker, man ikke mere kan se på Stengade, og man fornemmer sin egen tilværelses dimension i tiden.

Det er den beskyttede ro herinde, den rent landskabelige skønhed, der gør tanken om død og forkrænkethed udholdelig. Alle disse prægtige træer, det sirlige perlegrus og marmorderne; enken, der sysler med lugejern og vandkande, gartnerne og de spadserende på de andre gange; spurvene, som drikker af pytten under vandhanen – det er et både sagligt og

idyllisk panorama, skabt til fordybelse og erindring, til erkendelse og indsigt. Hvis man ikke magter at tro, at alle disse sten en dag skal væltes til side for kødets opstandelse, gør det ikke så meget. Vor egen verden har en smule udødelighed, fordi kirkegården eksisterer.

*

Hukommelsen rækker dog ikke så langt tilbage i denne kirkegårds 400-årige historie. De ældste monumenter er fra tiden omkring år 1800, da de afgørende forandringer fra en begravelsesplads for fattige og pestsyge til velplejet mindepark for borgersamfundet skete. Det var i den florissante periode, hvor helsingoranerne nød livet på deres landsteder, hvis de havde penge til det. Da blev det også rimeligt at lægge de døde i landskabeligt smukke omgivelser, ligesom Hamlet i den romantiske fabel lå begravet ude i Gl. Kongens have. Troen på, at man var prioriteret på Dommens Dag, hvis man havde kiste nær alteret og epitafium i sideskibet, var blegnet for disse oplyste borgere, der havde erhvervet sig den drøm om en bolig i naturen, vi stadig lever på.

Før den tid havde kirkegården været en nyttig, meget prosaisk plads i byens udkant. Den blev endnu omkring 1800 kaldt »Nye Kirkegård« eller »Assistens Kirkegård«, og navnene signalerede, at de rigtige og standsmæssige kirkegårde fandtes ved selve kirkerne – ved sognekirken Sct. Olai og den tyske menigheds Sct. Mariæ. Inde i selve kirkerummene eller udenfor så nær ydermurene som mu-

ligt var begravelserne sket i hele byens tidligere historie, og de døde var hobet sammen, berøvet al virkelig gravfred.

Ludvig Boesen optegnede 1757 tekst fra 22 monumenter og gravplader i Sct. Olai og fortalte, at i begravelsen, som den engelske konsul Robert Tieg havde købt, blev hans mor »nedsat« i 1696, hans far i 1716, svigerdatteren i 1742 og Tieg selv i 1752. På samme måde fortæller Boesen om flere grave med adskillige familimedlemmer – f.eks. en sten med indskriften »Her ligger begravet Jacob Langes 6 børn, 1 søn og 5 døttre« – og han tilføjer: »mange flere mærkværdige personer ere uden al tvivl begravne«.¹

Pladsen i og ved kirken var begrænset, så sådanne permanente begravelser var dyre og alligevel usikre. Man kunne som proviantforvalter på Kronborg Jacob Arentzen ofre en formue på pulpitur og gravkælder, hvor legemet »af verden mæt skal sove tryk og roelig«, og pryde dørene ned til kisterne med advarsler om himlens »velfortiente straf« til den, der ville »understå sig denne grav at øde«. Men det hjalp ikke meget – pladsen var kneben, og der blev ustandselig flyttet rundt i krypten. Praktisk nok var der lagt en ekstra afgift på 2 rdl. på begravelser i egekister, som var alt for holdbare. Ubehaget har været stort ved den gravskik, men den var en god indtægt for kirkekasserne. En plads under gulvet kostede 20-30 rd. for en voksen og 8 rd. 3 mk. for et barn – men kun for et begrænset åremål. Så hurtigt som muligt blev kisten slået i stykker for at give plads til en ny.²

Kirkegårdens ældste del med den store, åbne plæne slår karakteren af park an. I baggrunden, til højre for midten, står slægten Olriks stier foran den nye mur ud mod Nygade.

*

I Nationalmuseets værk »Danmarks Kirker« siges det, at Sct. Olai kirkegård sandsynligvis ved en systematisk regulering af Helsingørs byplan, samtidig med Erik af Pommerns slotsbyggeri på Krogen omkring 1400, fik udstrækning som hele den nutidige karé, der ligger mellem husrækkerne mod Sophie Brahesgade, Stengade og Sct. Annagade samt hen imod det nuværende Hestemøllestræde.

Det vides ikke, hvor stor en del af

dette areal, den indviede »danske kirkegård« – den faste betegnelse i ældre tid – egentlig udgjorde, men givet er det, at den er blevet beskåret i takt med byens behov for vækst. Endnu i 1755 hedder det, at et hus i Sophie Brahesgade var bygget »på kirkegården«, og indtil moderne tid betalte alle husene i randbebyggelsen kirkeskyld til Sct. Olai.

Disse huse havde naturligvis hver sin bagdør ud til kirkegården, hvor beboerne havde stier og smutveje på kryds og tværs. De udnyttede også

De engelske grave er noget særligt for Helsingør Kirkegård – her ses bag bregnerne Charles Deacon' gravsten.

kostbar jord og tjente til indhegning, så man kun på de åbne strækninger måtte lukke med mur – i 1761 nævnes 33 meter brandmur i 2½ meters højde. Plads til låger skulle der dog være mellem husene – efter C. Lønborgs kort fra 1803 var der seks indgange fra gaderne, hver af dem med riste til at holde kreaturer ude.

Hovedindgangen med en prægtig portal, som 1742 blev skænket af de asiatiske og islandske handelskompagnier, fandtes ved det nuværende kryds Sct. Annagade – Brøndstræde, som Sct. Olaigade oprindelig hed.

Gaden blev først i 1850 ført frem til Sophie Brahesgade over kirkegården.³

*

Dette område var endnu langt op i 1700-tallet Helsingørs hovedkirkegård, men det havde »kun sjældent ... lighed med den ordentlige og velplejede gravplads, som kirkens øvrighed og byens råd gav udtryk for at stræbe efter«⁴. Det synes »at have henligget som et uhumsk bagareal, der tjente de omkringboende som losseplads og tilkørselsvej for skramlende vogne«

(ib.). Den triste tilstand må forklares med det almindelige rod i den tæt bebyggede by og med den kendsgerning, at den åbne kirkegård kun var for de mennesker, som ikke havde råd til noget bedre inde i kirken.

I arkiverne udgør breve og indberetninger til og fra kirkeværgerne én lang klagesang over den elendige »urtegård« – over ulovlige låger, larm og tumult, strejfende køer og svin, skrammel og skidt samt utilbørligt leben og almindelig uorden. Sct. Olai kirke, denne vidunderlige katedral med spiret »Helsingørs Jomfru« hæ-

»Sct. Johannes' Urtegård« kaldte man i renæssancen kirkegården mellem Sct. Mariæ kirke og Hestemøllestræde. Den forvitrede vinduesramme for en forlængst glemt grav i krypten er et minde om den smukkeste af begravelsespladserne ved kirkerne.

»Ainsi serons nous tous« står der over den laurbærkransede dødningskal på slægten Jacob de Liliendahl Hansens gravvindue fra 1709 i Sct. Olai kirke.

vet svimlende over borgerhusene, havde viderværdighederne flydende omkring soklen i en vild kontrast. Det kunne renæssancens helsingoranere leve med, som de kunne det med bogkræmmere og fiskeredskaber i våbenhuset, men for 1700-tallet blev det for stygt med stank fra krypten og stank fra kirkepladsen.

*

Sct. Mariæ kirkegårdsområde, der i 1500-tallet mødtes med Sct. Olai ved Hestemøllestræde, har nok været smukkere. Menigheden var mindre, og den bestod af uensartede grupper –

de tysktalende og de »fremmede«, Øresunds Toldkammers og Kronborgs embedsmænd, men også folk fra Hammermøllen i Hellebæk, hele garnisonen på ofte mere end 1000 soldater med koner og børn samt lemmerne i Almindelig Hospital og Fatighuset. Inde i kirken optegnede Ludvig Boesen 45 gravminder med inskriptioner, men tilføjede, at »desforuden ligge her og begrave adskillige mærkværdige personer, skiønt ingen inscriptioner og monumenta findes« – bl.a. »den i Christiani 2. historie bekendte Dyveke«. ⁵

Kirken havde fra katolsk tid arvet betydelige arealer, som karmelitermunkene havde brugt til gravpladser – i klostrets indre gård og foran dets vestlige og sydlige fløje. Pladsen mellem vestfløjen og Sct. Annagade var omgivet af en mur med tre murede porte og blev brugt til de mere ubetydelige lig, så derfor kunne en bred jordstribе nærmest gaden i 1600-tallet bebygges med en husrække – alle de døde fra fattighuset og de menige soldater blev nu kørt til »Ny Kirkegård«, som var beregnet til netop sådanne lig. Husene, som først forsvandt ved klostrets restaurering først i vort århundrede, gav til gengæld en velkommen indtægt til Helsingør Almindelige Hospital, der havde mistet sit skånske bøndergods.

Den sydlige kirkegård (mod Hestemøllestræde) var for bedre folk. Den blev kaldt »Sct. Johannes Urtegård«, og den fik i 1640 en statelig mur med bidrag fra bl.a. mestersmeden på Kronborg og Hellebæk Casper Fincke. I 1700-tallet var »Urtegården« bag sin beskyttende ringmur blevet

idyllen blandt Helsingørs gravpladser: »overalt var der prydet med skønne lindetræer, som gav en dejlig skygge og spadseregang om sommeren« ⁶.

*

Den nye kirkegård blev nødvendig i den periode, hvor Frederik II havde store byggearbejder i gang på Kronborg. Det gav Helsingør tilstrømning af håndværkere, håndlangere, soldater og alle de løse eksistenser, der uvægerligt fulgte med. Dødsfaldene var mange – i 1575 var der 435 begravelser i byen og i de følgende år 120-170, så de arealer, der var arvet fra middelalderen, var givet for små. ⁷

Borgmestre og råd måtte finde en ny begravelsesplads, og dens historie kan følges fra starten, fordi Helsingørs arkivalier fra 1500-tallet er bevaret så enestående godt. I en af disse protokoller – med kærnerregnskabet for 1580-81 – kan man finde beretningen om bekostningen på den nye kirkegård, som dette år blev opbygget på »Sletten«:

»Item effter som leiligheden nu be-gaff at thisse tvende Kircke gord i Byenn warre gandske forgraffuede at neppelig war rum ther wej flere at be-graffuis, Ther fore Borgmester oc Raad ens, saa oc menighe denn Sam-töcke att lade indplancke ett stöcke Jord paa sletten, Oc ther att indlucke till enn Kircke gord, Oc ther paa er giort thenne bekostning:« ⁸

»Sletten« er en lokalitet, som hyppigt nævnes i rådstuearkivet fra 1500-tallet. Det var formentlig oprindeligt en stor fæled, hele det flade område

ud mod stranden mellem »Bjerget«, hvortil Bjergegade førte op, og bakkedammen, som nu markeres af Rosenkildevej, Møllebakken og Ørebakken. »Sletten« blev efterhånden delvis bebygget af fiskere – på Lappen – og håndværkere, men meget blev liggende åbent som Grønnehave, og hjørnet nærmest byen blev altså – formentlig i 1579 – udset til gravplads.

Efter at have refereret selve beslutningen, opregnede kærneren udgifterne ved at indhegne denne græsmark for enden af Stjernegade, hvor vejen fra Esrum mødtes med Kongevejen til Lundehave og Kongensgade til Kronborg. Det var – her midt i slotets byggeperiode – et befærdet sted, ganske centralt, men sikkert både trist og rodet, brugt til utallige smutveje.

Arbejdet med at anlægge kirkegården bestod i al enkelhed i at indhegne marken med dens træer og buske, og regnskabet meddeler, at da byen selv ikke havde forråd af tømmer, blev der hos Broder Jensen og Jens Holm udtaget stolper og deller, som byen så var dem skyldig. De førtes til regnskab næste år med en udgift på 24 mark og 2 skilling.

Arbejdet må være udført om vinteren, for 2 skilling blev givet ud til at »lade skærpe to jernstænger at støde hul med gennem jorden udi frostet, der som stolperne sættes ned.«⁹ Siden fik »Jep themmer Mannd ... mett sitt sselchab« 14 mark for at indplanke kirkegården, fragt af tømmer kostede 4 mark 7 skilling, og Amund brolægger selvanden gravede alle stolperne ned omkring pladsen for 10 mark 14 skilling. I 1582 blev der anbragt et kors på marken¹⁰, men iøvrigt har den

efter alt at dømme fået lov at ligge urørt med sit stride græs og sine forbidte buske, med overfladevandet strømmende ned i »Grøften« langs Fiolgade.

*

Kirkegårdens oprindelige areal var en uregelmæssig femkant, hvis to bagerste linjer udgik ved Fiolgades udmunding og fra Møllebakken ved nutidens kirkegårdskontor¹¹. De mødtes i en stump vinkel, hvis ben endnu kan følges i kirkegårdens fysiognomi som grænser mellem de ældre og de yngre afsnit. Denne »Ny Kirkegård« var i mere end to hundrede år en fattigkirkegård, som de kendtes mange steder i Europa, anonym som Mozarts gravplads i Wien. Som søhandelsstad tiltrak Helsingør løse eksistenser i skarevis, og dødeligheden i byen var forfærdende høj. Kirkegården tjente derfor det meget prosaiske formål at være det sted, hvor man hurtigt og med et minimum af ceremoniel kunne anbringe lig, der blev bragt i land fra skibene på reden, og også alle byens egne døde – de hvervede soldater, tiggerne, tyendet, fattigfolk og deres børn, alle taberne i købstadens spil om rigdom og helse.

»Ainsi serons nous tous« – »Således bliver vi alle«, står der på dødningsrelieffet for 1700-tallets købmænd og franske konsulere, den »hæderligt bekendte« slægt de Liliendahl Hansens dramatisk skulpterede gravvindue mod Sct. Olai kirkeplads. Trods det almenlydige i sentensen, var det også rigtigt, at her ved kirken blev man husket – på »Sletten« blev man gravet

ned, ikke dybere end nødvendigt, og græsset fik lov at gro hen over den hurtigt glemte grav, hvor kreaturer og svin kunne græsse og rode, som de vilde. Sten og monumenter med inskriptioner har der ikke været at finde – højst tør man tænke sig nogle blomster ved et hjemmelavet trækors, men intet er husket. Op gennem 1600-tallet er byens arkiver næsten tavse om »Ny kirkegård«.

*

Som gravplads har den været meget nødvendig ved de pestepidemier, der ramte byen hyppigt i 1600-tallet. Den meget usikre statistik fortæller eksempelvis om 913 begravelser i 1619, 463 i 1625, 394 i 1629, 795 i 1636 og næsten utrolige 2168 i 1654, men også i normale år døde 100-300 mennesker af en befolkning på måske 3-4000.¹² Det er en skræmmende høj dødelighed for os, men for datiden var det hverdag med de mange kærre med kister på vej ud af Ny Kirkegårds Port.

Statistikken blev først nogenlunde sikker under den sidste og måske største epidemi i byens historie. For 1710-11 får man nøjere efterretning om farsoten, der som så ofte før fulgte med en krig, i dette tilfælde »Den store nordiske Krig«. Fra et forgæves felttog i Skåne var mange syge og sårede soldater ført til Helsingør, hvor de fleste døde og »udbares på kirkegården og der nedputtedes uden videre ceremonier«. Derfor kunne det nok overses, at tre fattige mennesker i slutningen af november 1710 blev fundet døde i et hus på Lappen. Man tilskrev det sult, for de tre havde i dagevis le-

vet af kålstokke, men det var orientalsk byldepest, indbragt fra Nordtyskland.

I de følgende måneder kom pesttilfældene først spredt og siden i større og større antal. 25. maj 1711 blev byen totalt isoleret bag en kæde af militære vagtposter, og opkrævningen af Øresundstolden blev forlagt til fregatten »Gravensteen« ude på reden. I den hede sommer nåede epidemien et højdepunkt med 131 døde på én uge i august, men siden tog farsoten af, indtil karantænen kunne hæves 2. juledag. Da var der i de to sogne døde 1809 af Helsingørs cirka 5000 indbyggere af pesten, der desuden havde krævet et ukendt antal ofre i garnisonen på Kronborg.

En del af de døde blev jordet på »Sct. Johannes urtegård«, men flertallet blev båret udenfor byporten og lagt i grave, måske massegrave, med en hastig bøn. Al denne aktivitet må have virket usømmelig, for midt under pesten lod de kgl. slots- og toldbetjente opføre en assistens- eller pestkirke af bindingsværk. Den havde prædikestol og nedenfor den stole til begge sider, målte knap 5×7,5 m og lå inde på kirkegården »et stykke fra gærdet«, som altså må have afløst det oprindelige plankeværk.

Over døren sad en tavle med en strofe med ind- og enderim, som er gengivet i Ludvig Boesens Helsingørskildring fra 1757.

*Gud selv befordret har ved
fromme Siæles Gave,
Og giort den Gierning klar,
hvor han sin Priis vil have.
Til Fundament og Grund, de
høye Slots-Betiente,*

Norrie's familiegrav med de engelske sandstensplader er nu klemt op ad kirkegårdsmuren – i 1966 var der luft og træer ud mod I.L. Tvedesvej. Hele arealet bag graven indgår nu i Kronborgvej.

*Og de ved Øresund stor Gav-
mildhed lod kiende.*

*Til ævig Priis og lod den ædle
Magistrat*

*See dets Anordning god: Hver
Borger var parat.*

*Gud være eders Løn, som Zions
Muure bygger,*

*Han høre eders Bøn, naar no-
gen Nød jer trykker.*

»Zions Muure« stod ikke længe. Efter pesten blev »kirke-capellet« ikke brugt ret meget, og det forfaldt hurtigt. I 1738 blev det solgt ved auktion til kancelliassessor Torben Stadz, der nogenlunde samtidig søgte om areal af kirkegården til et nyt konsump-

tionskontor. Kapellanen protesterede, men magistraten indstillede, at Stadz måtte bygge sit kontor »bag grøften langs landevejen«. Han havde måske tænkt sig at bruge pestkirken til dette, men det fortælles, at den blev nedrevet og at materialerne blev brugt på lystgården »Bildt« et par kilometer ude ad Esrumvej.¹³

*

Konsumtionskontoret skulle bruges af de toldere, der opkrævede den forhadte konsumtion eller accise – dattidens »moms« – på mange af de varer, der førtes ind i en købstad. Det

skete ved byportene, hvoraf Helsingør havde fire – blandt dem Ny Kirkegårds Port for enden af Stjernegade, der var den egentlige landport. Til denne kom bønderne fra egnen omkring Gurre og Esrum med deres torvelæs, så toldeftersynet var vigtigt, mens det ved Røde Port ud til Lappen og dens fattige fiskere og ved Rosenkildeporten ud til næsten folketomme bakker var mindre årvågent.

Byporten med dens vagthus var en problematisk nabo. Torvevognene har måttet vente på »posekiggerne«, så der har været trængsel på vejen og uorden og uhumskheder langt ind på kirkegården. Dertil kom, at smugleriet, som var en hel folkesport, brugte den øde og nattemørke kirkegård som base. Meget kunne i det hele taget ske, for fra Rosenkildeporten til Ny Kirkegårds Port blev bygrænsen kun markeret med en grøft, som man kunne krydse på en stente, hvorfra en sti førte bagom gravene op til møllerne på Møllebakken.

*

Byporten stod alene i landskabet, for selve kirkegården var ikke længere indhegnet, fremgår det af en klage, som toldforpagter Kruse i 1687 sendte til stiftamtmand Krabbe. Kruse fortalte om lovløse forhold på kirkegården, hvor »ikke allene sviin og køer græssede, men der endog var fuld kjørsel over og igennem«. ¹⁴

Kruse skrev intet om det stødende i, at alt dette gik i svang netop på en kirkegård – han koncentrerede sig nøgternt om toldkontrollens vanskeligheder, men han var ikke ene om

den meget praktiske indstilling. Ganske usentimentalt stod der i 1738 i en redegørelse til stiftsøvrigheden:

»Kirkegården er fornemmelig indviet til forarmede fattige samt for garnisonen; nogle få skikkelige borgerfamilier har også deres gravsteder der«. ¹⁵

Den ydmyge status bevarede kirkegården op gennem hele 1700-tallet, og myndighederne følte derfor ingen trang til at gøre noget ud af den før 1794, da biskoppen i en indberetning om kirkernes tilstand i Liunge-Kronborg herred gav den en hård kritik:

»Assistent-Kirkegården, Nye Kirkegård kaldet, (skal) i henseende til umulighed og mangel paa hegn neppe have sin lige i landet. Et næsten bundløst morads må vedkommende ælte sig igennem, før de kunne komme med liig fra gaden til porten. Uhumskheder og allehånde underlige ting beleyre porten for og bag. Porten er det eneste hegn, som findes paa de 2de (sider) af denne triangel-formede kirkegård. Sviin, hunde, kiør, gamle heste, fulde soldater og gade-drenge har her formedelst mangel på mindste hegn fri ophold og skiule-sted blandt gravene, frie spøg med dødningshoveder og døds-beene, som der ligger strøede i mængder«.

Biskoppen henstillede rimeligt nok en hastig forbedring, men i 1795 var det ikke blevet bedre – i et brev af 15. maj det år hedder det: »Hvad Nye Kirkegård angår, er årsagerne til klage i år de samme som i fior«. ¹⁶

*

Biskoppen har dog mødt lokal forstå-

I en af blændingerne i muren fra 1825 mod I.L. Tvedesvej sad marmorplader over medlemmer af familien Tegner. Dette nærbillede af muren er fra 1966 – en halv snes år før den blev væltet over ende.

else i Sct. Olai kirkeinspektion, som også havde drøftet reformer. I et promemoria 5. juli 1794 skrev kirkeværge Horn:

»At Assistent Kirkegården, Nye Kirkegård kaldet, måtte indhegnes, synes meget mere nødvendigt. Hvad tilgangen dertil angår, da formeener ieg, at dette ikke er kirkens, men byens sag; I henseende til indhegningen må jeg give mig den frihed at erindre, at ligesom denne kirkegård er fælles for begge kirkernes menigheder her i byen, så er der vel ingen tvivl, om

at jo St. Maria kirke bør tage lige deel i indhegningens bekostning, og denne indhegning formeener ieg bedst og tjenligst at kune skee ved at lade de allerede værende, men meget forfaldne diger istandsætte, anbringe et lavt stakkitværk oven på volden og indenfor dette stakkitværk plante hvid tiørn, som når den i rette tiid holdes under saxen, vil, forinden stakkitværket forfalder, give et hegn, der for eftertiden ikke behøver nogen reparation«.¹⁷

Efter at dog én af de to kirkeinspek-

tioner således havde markeret sig, blev der 16. september 1794 holdt syn over den gamle indhegning, og resultatet var mistrøstigt:

»På 2 steder består den af et lavt jorddige, som på forskellige steder er nedrevet, således at mennesker og kreaturer, heste og køer m.v., finder fri passage og går ind på kirkegården, de første måske i en af os ubekendt hensigt om nattetid, og de sidste at benytte dem af græsningen. På 2 sider hegner for nuværende tid købmand Distons have og indhegnet sæde-jord – imod nord og vest – ialt 280 alen. Imod øst og syd skal på 315 alens længde anbringes det ommeldte bedre hegn«. ¹⁸

Efter synsforretningen kom der efter rimelig tøven 2. april 1796 brev fra stiftsøvrigheden til Sct. Olai kirke, som fik lov at hegne med »et stærkt steengiærde, som synsmændene angav« og at forsyne dette med en stakitport samt tre stætter – »møller«, der kunne holde kreaturer ude og give mennesker adgang.

*

24. juni 1796 blev der holdt licitation over arbejdet med at inddige kirkegården ud mod alfarvej. I konditionerne hed det bl.a.:

»Naar giærdet er færdigt må grøften der uden for bør være tilbørlig rensed, så at den både kan modtage det jævnlige tilflydende vand og udeholde kreaturer og ryggesløse børn, som ville klattre op og beskadige giærdet«. ¹⁹

Samtidig blev projektet udvidet, da Sct. Olai kirkeinspektion 4. juni 1796

modtog et brev fra pastor K. Jørgensen, som skrev:

»Da jeg haver hørt, at d'herrer Sct. Olai kirkes inspection skal have bevirket, at Assistens Kirkegård vorder indhegnet, giver jeg mig den frihed at forestille og bede: At den hidtil værende kirkegårds port, som er nye og god, måtte ved samme leilighed blive flyttet fra det sted, som den nu er på, og giver anledning til mange uhumskheder ved det plankeværk som fra consumptions bodens af og rækker ud og skjuler den, som udøver sådanne uordener, til omtrent lige ud for den mands vinduer, som bor uden for porten, hvis navn jeg troer at være eller have været Ole Brurop. Når porten for kirkegården således stod blot, skulle man troe at skam for blottelse hindrede de omtalte uhumskheder, og gjorde gangen til kirkegården noget bequemmere. Ligeledes var det ønskeligt, at nøglen til låsen bleve leverede vedkommende med betydning, at da ei måtte plages med nogen der i nabolaget, men være i Deres egen værgie for af dem selv at bruges til oplukkelse og tillukkelse ved og efter forretninger«. ²⁰

*

Synsmændene havde foreslået: »Et kampestengiærde 2 ¼ alen højt foruden den græs tørv med hvilken giærdet tildækkes, at vandet ey nedflyder mellem kampestenene«, men der var stort besvær med at finde en mand til at opsætte stengærdet, og først senere kunne man bede om godkendelse af en kontrakt med bonden John Andersen, der må have haft det særlige hån-

Brændevinsbrænder Jens Levin Tvedes og hans forældres grav findes på de to tønder land, der blev ndlemmet i 1826. Den værnes af det originale gitter af støbejern.

lelag til opgaven. Ved selve licitationen meldte der sig ingen.

De tre støtter blev udført efter et overlag af 7. juni 1796 fra H. Kratzsch. Det gjaldt tømrerarbejdet

»ved den eragtede indhegning af kampestens-muur ved to siider af den nye kirkegård«. Støtterne skulle »indsættes i muuren på de af vedkommende dertil bestemte steder«, og til én

støtte krævedes to 3½ alen lange egestolper, to stk. ditto stivere og to mellemstykker. Prisen var ialt 16 rigsdaler.²¹

Disse omfattende arbejder i slutningen af 1700-tallet markerede, at »Ny Kirkegård« fra at være de fattiges gravplads nu skulle gøres standsmæssig, være »dødens have« for alle borgere. Forvandlingen begyndte med det nye dige, og derpå fulgte i mere end 30 år en reformperiode, hvor hele den ældste kerne i det nuværende anlæg blev skabt – med store omkostninger og utvivlsomt også med megen diskussion.

*

Det gamle tilhørsforhold også i døden til de to sognekirker var svært at slippe, og det førte også i 1802 til en deling af kirkegården i to afsnit. Det ialt 321 alen lange stengærde blev delt med 267 alen til Sct. Olai og 54 til Sct. Mariæ, 19 favne stengærde måtte sættes om og en helt ny port bygges i 1804. Den port med stakitværk, som efter pastor Jørgensens indtrængende opfordring var bygget i 1797, kom til at høre til Sct. Olais del, så den nye reserveredes Sct. Mariæ. Dermed kunne ligtogene tage hver deres egen vej og få sognets døde samlet under grønsværen, men det kostede naturligvis penge, så taksterne måtte fordobles fra 8 skilling på første plads og 6 skilling på anden til 16 og 12 skilling.²²

*

Begravelser ved kirkerne var endnu

mulige, men de var hastigt ved at gå af brug, fremgår det af »Politivennen« for 1806, hvor en unavngiven helsingørsk indsender skrev: »Da den uden porten beliggende kirkegård virkelig er den skønneste, som byen har, og synes nu også mer og mer at foretrakkes for enhver anden i byen, så kan man ikke andet end inderlig harmes i sindet ved at see al den uorden, som her hersker ved de mængder der tilstimmende mennesker, når et lig af mere end lav classe og med mer end sædvanlig ceremonier begraves«.

Skribenten var blevet forarget over postyret ved major Claessens begravelse samme år, da »folket sprang alle vegne over gjerdet, dette blev adskillige steder nedrevet, gravene nedtrådte, træerne proppede fulde af mennesker, hvorved grene blev afbrudte og selv mennesker drattede ned«. Den døde var Jean Jacob Claessen (1752-1806), der havde majortitlen fra stadens borgerlige artillerikorps, men som iøvrigt var byens største skibsklarerer, grundlægger af en ankersmedje og af reberbanen i Lundegade samt bygherre for palæet Strandgade 93, som endnu bærer hans navn. At en borger af en sådan anseelse blev gravlagt på »Ny Kirkegård« viser klart dens nye status, og indsenderen måtte rimeligt nok formulere nogle ønsker om bedre orden på stedet:

»En passende kommando af militære måtte til opsyn og ordenens opretholdelse« rekvireres af sørgehuset »før slig ligbegjængelse indtraf igjen«, der måtte udstedes en »advarende anordning« af politi eller magistrat og selve anlægget måtte forbedres:

»At see byens skønneste urtegård omgivet af et stengjerde, over hvilket enhver, som vil, kan krybe eller stige, er ikke noget siirligt syn, og kun til liden sikkerhed for de der med tiden tilkommende mindesmærker. En grundmur ville både siire, nytte og sikkre langt mere, og bekostningen kunne i det hele taget ikke være så betydelig, da begge kirker deri burde deltage og begge, især Sct. Olai, eje ikke ubetydelige kapitler, ja og begge drage indkomster af de der nedsatte lig ... En graver burde vel også der ønskes bosat«. ²³

*

De store ulykker, der i de følgende år ramte landet – englænderkrigen og statsbankerotten – har givet andet at tænke på, men i 1820 blev en reform helt nødvendig. Ny Kirkegård måtte ophøjes til byens eneste, og de gamle gravpladser ved kirkerne nedlægges, for de var nu håbløst forældede og forsømte. Det skildres drastisk i en artikel i »Politivennen« 22. januar 1820, som berettede, at Ny Kirkegård nu brugtes »mestendeels til enhver afsiælet«. Bladet fortsatte med at beskrive Sct. Olai urtegård:

»For omtrent 16 á 20 år siden begyndte man allerede at blive ligegyldige med at værne om de nys jordede pårørendes hvilesteder. Man lod ét stykke stakitværk efter et andet falde om uden nogensinde at reise noget nyt i dets sted ... hist og her ses gravstene og monumenter, men vist ikke til glæde for de familier, som bekostede dem, ei heller til ziir for pladsen«. Gravene var »aldeles nedtrådte og nu

ei mere at finde«, og pladsen var i det hele »et skandal for det menneskelige øie«, idet »enhver kan gå på langs og tværs over alle begravelser uden engang at tænke på, at man der betræder levninger af fordums venner eller pårørende«. At kirkens »udvendige mangfoldige vinkler« desuden blev brugt til nødtørft gjorde dens omgivelser til et »vemmeligt og forargeligt« sted om dagen og et »farligt eller i det mindste rædsomt« om natten.

Meget bedre var det ikke ved Sct. Mariæ kirke, hvor der mellem klosters vestfløj og den nu nedrevne husrække mod Sct. Annagade så ud »som der vare offentlige locumer for de laveste folkeklasser«. Resterne af denne kirkegård var »til smådrengenes frie disposition«, mens urtegården ved Hestemøllestræde ikke gav Sct. Olais noget efter »i henseende til uorden og brøstfældighed«.

Den ukendte forfatter til den svindende kritik gjorde opmærksom på, at Helsingør nu havde fået »gode og hæderværdige præster«, og at indbyggerne var fordelt mellem de to sogne, så man nu havde »billig grund til at troe, at menighederne ville, i forening med deres lærere og sjælesørgere, stræbe efter at forskiønne byen« ved at give de gamle kirkegårde »hegn og fred« i 20 år efter den sidste begravelse. ²⁴

*

Artiklen hentydede til, at begge kirker i 1819 havde fået nye sognepræster – ved Sct. Olai H. Trojel (1770-1835), der blev sat i rang med amtsprovsterne, og ved Sct. Mariæ

Borgmester Peder Christensens sten ligger nær kirkegårdens højeste bakketop.

Ephraim de Fischer (1785-1862), der tituleredes slotspræst. De blev også ledende i bestræbelserne på at forbedre Ny Kirkegård, men en fredning af de gamle kirkegårde blev der ikke tale om, de blev nedlagt 1827, efter at efterkommere havde haft mulighed for at flytte monumenter og begravelser.

Selvom de to præster gjorde deres, var den virkelige drivkraft Jacob August Stenfeldt (1783-1858), der i 1821 blev udnævnt til kgl. borgmester efter at have været politimester siden 1813. I sin embedstid skulle han blandt meget andet få klaret havnebyggeri og ny skoleordning i Helsingør; han var et godt eksempel på den oplyste enevældes embedsmænd og deres faderligt velmenende styre, fremmed for tidens demokratiske tanker, men med sans for praktiske reformer. Kirkegårds-

forholdene må have været et evident mål for en sådan forbedring i oplysningstidens ånd, og den »forsierelse og forskjønnelse«, der blev gjort på »Ny Kirkegård« var et fornemt resultat. Den lagde i virkeligheden de rammer fast, der siden – trods mange udvidelser og ny teknik – har præget Helsingør Kirkegård, og reformen, der blev færdig i 1828, er derfor dens anden grundlæggelse.

Borgmester Stenfeldt må udover provst Trojel og slotspræst Fischer have haft den medicinske autoritet med sig. Byen havde jo 1794 fået »Øresunds og Helsingørs Syge-Hospital« med dets markante overlæge og stadfysikus J. Theophilus de Meza (1756-1844), og han har nok fortalt sine borgerbrødre i Øresundsklubben om det farlige og uæstetiske ved de gamle skikke.

Disse fire velmenende embedsmænd, der alle skulle blive gravlagt på den kirkegård, de fik reformeret, måtte have bred støtte for at få sagen gennemført. De to kirkekasser skulle bidrage med, hvad de magtede, men desuden udgik der på tidens bedste vis en appel til borgersindet. Der blev hentet tilladelse hos stiftsøvrigheden til »da udgiverne ville blive betydelige, at aabne en subscriptionsliste til frivillige bidrag, hvortil der både fra prædikestolen og ved bekjendtgørelse i aviserne skulle opfordres.« Det skete i en af de mange aviser i det tidlige 1800-tals Helsingør. Bladet »Dagen« skrev 30. august 1824:

»Den nye kirkegård tæt ved byen, som tidligere kun var lidt benyttet, er efterhånden blevet almenkirkegård for de 2 sogne. Ved dens tidligere be-

Ved Møllebakken breder kirkegården sig over Christians Mølles gamle jorder. Herfra er der udsigt til den også forsvundne genbo Christine Mølles boliglænge – og i forgrunden af billedet her ses møllerlægten Wibroes grave.

nyttelse var en planmæssig orden ikke stedse fulgt, hvilket i forbindelse med dens begrænsede omfang foranledigede, at der måtte tænkes på såvel at udvide som at omgive samme med et mere passende hegn end det hidtil værende bestående af hække og stendige, som lettelig kunne overstiges, hvorved fornøden fred og orden ikke kunne hævdes. Da afhjælpningen af disse mangler vil koste betydeligt, som ikke kan udredes af kirkens uden at forringe kapitalfondet til vedligeholdelse, har kirkernes inspektioner indbudt byens indvånere til frivilligt at bidrage hertil; og man omtvivler ikke

at almenhedens deltagelse for at se denne de sovendes have tilbørlig forskønnet at frembyde en for sanserne behagelig og sindet opløftende skueplads, som alle skulle betræde ...«.

*

Opfordringen til at give bidrag blev fulgt, for Helsingør byes auktionsprotocol melder, at der 7. maj 1825 blev holdt licitation over »en murs opførelse omkring nye kirkegård«. Konditionerne var bl.a., at »murarbejdet forfærdiges overensstemmende med den af ... Koch forfærdigede tegning og det af ham forfærdigede overslag ... Muren og pillerne opføres af gule flensborgersten, der vil ankomme hertil i løbet af maj og juni dette år«, skrev protokolføreren.²⁵ Koch var hofbygmester Jørgen Hansen Koch, der har et godt navn i dansk arkitekturhistorie. Det var altså ikke et billigt, anonymt bygværk, helsingornerne ønskede – de var gået til den bedste fagmand, de kunne finde, og han fik fuldtud lov til at virkeliggøre intentionerne i sit projekt, som han iøvrigt ledede parallelt med den restaurering, han i 1820'rne forestod i Sct. Olai kirke.

Regnskabet over anlægget er bevarret, og det fortæller, at det gamle gærdes kampesten blev brugt til fundament. På det rejstes den fire alen høje og 321 alen lange mur ud mod Kongensgade – nu I.L. Tvedesvej – med 20 dybe blændinger ind mod kirkegården og den glatte flade ud mod vejen. Murermeister C. Braunbehrns brugte 128.000 hårdtbrændte mursten for 2048 rdl. og 3000 nye tagsten for 150

rdl., hvortil kom arbejdsløn, så prisen ialt blev 4955 rdl.

Mod Nygade tegnede Koch et hegn af helt anden karakter – en række svære murede, pudsede og kalkede piller med tagformede afdækninger. Murstenene kostede 1057 rdl. 3 mark, tagstenene 189 rdl. og de hugne bornholmske sandsten – udført af stenhugger J. Scheller – til pillernes »bedækning« 234 rdl. 3 mark.²⁶

*

Den udvidede kirkegård blev inddelt standsmæssigt med gravsteder i første og anden plads med tilsvarende takster – næsten som i et teater, og den fordums fattigkirkegård gennemgik den endegyldige metamorfose til »orkesterpladser«, fordi den var nærmest byen. Her skulle der være ro og idyl, sikret af den høje, svære mur, som først den nyeste tids billisme har kunnet få bugt med.

Endnu i 1960'erne skærmede muren de fornemt patinerede monumenter og ældgamle thujaer, og i de mørke, dybe blændinger sad hvide mindeplader for slægter som Tegner og von Mehren. På vandringen ad det altid fugtige grus havde man muren som en grå og grimet barriere mod al larmen og det skærende lys ude på I.L. Tvedesvej. Den skabte sammen med de mægtige stedsegrønne træer en skygfuld mini-verden, befolket af mosede empire-steler og med en sval, elegisk melankoli over hver bugtning på stien.

Muren både mod I.L. Tvedesvej og Nygade – og en bred stribe af den ældste del af kirkegården – blev sammen

med Ligbærerlaugets vognhus og Kongensgades ene husrække ofret for anlægget af Kronborgvej omkring 1975. Det var et brutalt indgreb, selv om kommunen søgte at bøde på det med en ny murstensmur og med flytning af grave og monumenter. Noget af den tabte stemning er allerede genvundet, men for den erindrende kan elegien kun findes i nogle ord af latin-skoledrengen nede fra Kongensgade: »Ak, hvor forandret!«

*

Også en anden vigtig forudsætning for reformen fortæller regnskabet om – nemlig køb af jord for 1000 rdl., som 11. februar 1826 blev skødet fra brygger og brændevinsbrænder Johan Carl Schmidt. Det drejede sig om knap to td. land, »bestemt til udvidelse af kirkegården, beliggende uden for dens port mod nordvest af landevejen til Esrom, nord-nordøst af kirkegården«.²⁷ Kirkegården blev derved udvidet til mere end det dobbelte areal ved indlemmelse af et regulært, firkantet areal mod vest bag Møllebakken, op til »Christians Mølle«, som holdt stand som en enklave mellem gravene lige til 1950'erne.²⁸

*

Stiftamtmanden og Sjællands biskop må tidligt være vundet for Stenfeldts og hans fællers plan, idet de to høje embedsmænd blev de nominelle forfattere til det »Reglement for den nye Kirkegaard i Helsingør Kjøbstad«, som 21. marts 1828 blev underskrevet af Frederik VI, iværksat af danske kancelli og befordret i trykken hos

hof- og universitetsbogtrykker Andreas Seidelin i København. Hvor kirkegården før havde været obskur, blev den nu på alle måder gjort officiel og anerkendt, et værdigt hvilested for selv de bedste blandt borgerne.

Reglementet bestemte først og fremmest, at al begravelse skulle op-høre på den ældre halvdel nærmest byen, hvor kun pladserne »ved blændingerne ved muren« og de bortfæstede pladser – familiegravstederne – i de gamle gravlinjer måtte bruges. Der var dog mulighed for »i enkelte tilfælde, hvor særdeles grunde taler derfor« at tillade nye begravelse, og enhver, der i dag spadserer gennem området, kan se, at dispensationerne blev givet skønsmot. Netop her findes monumenterne med de gode navne fra Sundtoldens sidste epoke, og nogle af stenene er iøvrigt, sammen med kister overført fra kirkernes gamle kirkegårde.²⁹

*

Reglementet var med dets minutiøse bestemmelser et udtryk for en øvrighed, der krævede militær orden i alle detaljer. Det blev påbudt, at der fremtidig »ikkun (måtte) begraves på det tilkjøbte areal«, som var inddelt i nummererede pladser. De skulle bruges i rækkefølge fra nr. 1, og når hele arealet var fyldt med grave, skulle man starte forfra fra nr. 1 igen. Man gik vel ud fra, at dødeligheden ikke var større, end at rotationen varede et rimeligt åremål.

Flertallet af byens borgere skulle ende i dette talsystem, men for de to ekstremer var der særlige regler. Den

ene var det murkransede område med »fæstede pladser« for byens bedste navne – den anden den særlige plads »til begravelse for slaverne og dem, der skulle begraves i stilhed og uden jords påkastelse« – straffefangerne på Kronborg fæstning og selvmorderne.

Til det standsmæssige system svarede et økonomisk. Gravstederne foran murens blændinger kostede 30 rd. sølv for hver 20 år. I næste række var »eiendoms-begravelse udenfor gravlinier«, som for 20 år kostede 20 rd. for ét, 30 rdl. for to, 40 rdl. for tre og derefter 20 rdl. for hver af de pladser, som indgik i de anselige familiegravsteder.

I »gravlinien« skulle hver grav være fire alen lang, tre alen bred og mindst tre alen dyb – dog med kister af overstørrelse så meget dybere, at der var to alen jord ovenpå låget. Her var den gængse pris 5 rdl. for 20 år, men der var mulighed for »fri jord« til fattiglemmer og de, hvis familie »på lovbe-falet vis (kunne) bevise deres uformuenhed«.

*

Reglementet angav nøje taksterne for at få hele latinskolen, den halve skole eller en enkelt lektie (klasse) til at synge ved begravelsen, der var pris på klokkeringning – aftrappet for alle klokkerne, sogneklokkerne og seirklokkerne – kirke, opsynsmand og graverkarl samt for den egepæl med ibrændt nummer, der blev sat på gravstedet. Alment gjaldt, at børn under fem år blev begravet for kvart pris, børn på 5-15 for halv pris – og »udenbyes liig« med et tillæg på 50 procent.

Endelig skulle der også betales afgift for gravstedets prydelser – 10 rdl. sølv for et monument, 5 rdl. for »ligsteens nedlæggelse på graven, indhegning med stakit, pæle eller lænker« samt 2 rdl. for »plader med inscripti- oner og for et simpelt kors« – alt for 20 år.

*

Alle disse indtægter var nødvendige, hvis al den gamle uorden skulle undgås på kirkegården. Der måtte jo ansættes en opsynsmand, der fik en fast årsløn på 100 rdl., fri bopæl »i den ved kirkegården opførte bygning« og »den betaling, som i reglementet er bestemt for hvert liig«.

Kirkegårdens første opsynsmand – som også var graver og gartner – var J. Jensen, som kendes fra en regning, han 10. oktober 1828 sendte inspektionen. Den lød på arbejder i marts og april med at sløjfe og udfylde de øde steder, vedligeholde og skuffe gangene samt udplanere og jævne pladserne. For dette fik han ialt 6 rdl., og udbetalingen var skelsættende, fordi den viser, at man nu ville have anlagt og plejet kirkegården som en park. Det fremgår også af en regning på 300 træer og buske til »ziir« for kirkegården, som gartner Rasmussen på Vesterbro i København sendte 12. december 1827. En del gamle træer blev ganske vist fældet og solgt som tømmer, men alligevel var prisen på 103 rdl. betydelig, og regningens poster viser, at man fik plantet gode træer, hvoraf enkelte endnu breder deres kroner over gravene – eksempelvis 16 *babus odevata*, 3 *betula ferolata*, 10

betula passila, 16 *syrygna vulgaris*, 2 *robinia*, 4 *prunus virginiana*, 3 *thuja orientalis*, 3 *thuja occidentalis*.³⁰

*

Den nye bygning på kirkegården kaldes i arkiverne en graverbolig, men den omhu og udgift – 1472 rdl. – der blev ofret på den, tyder på, at den allerede fra starten har været tænkt som et ligkapel. Den var ligsom muren tegnet af Jørgen Hansen Koch og opført af muremester P.C. Braunbehrns, og projekt, overslag og regninger fortæller om et lille, gedigent byggeri i nygotisk stil; 13½ alen lang, 10 ¼ alen dyb og i én etage. Huset lå op til muren, og dets gavl mod kirkegården blev for 14 rdl. forsynet med en blokarm med dobbeltdør og gotisk overvindue – og en sådan portal ville man ikke ofre på en tjenstebolig. Den sad i den midterste af tre gotiske spidsbuer mellem murede piller med »interessant dekorerede kapitæler i natursten«³¹, og i gavlspidsen over det glaserede tag knejsede et støbejernskors, købt for 39 rdl. Der blev i husets fem vinduer sat 80 ruder af stettiner-glas, men i vinduet over døren 10 ruder af engelsk cronglas, og også dette tyder på repræsentative hensyn.

Selve graverboligen har nok haft indgang fra gaden, og på regningen må en revledør til et køkken, en skorsten med fyrsted og fodpanel til to væ-

Rudolph Tegner huggede monumentet over sin mor, Signe Tegner. Det står nær skellet ved Gurvej og er nok den smukkeste af de Tegner-skulpturer, der findes i Helsingør.

relser være dele af dens udstyr. Efter få år blev boligen dog opgivet, idet huset 1834-35 blev ombygget til udelukkende at være kapel. Som sådan blev det brugt til 1903, da et nyt kapel på den nu betydeligt større kirkegårds øverste bakketop blev bygget. Derefter brugtes Jørgen Hansen Kochs bygning til kirkegårdskontor, indtil det i 1956 blev revet ned til fordel for det nuværende, tegnet af arkitekt Mads Drosted. Kirkegården var dengang i pladsnød, så det karakteristiske lille hus måtte væk – men det havde nok været værd at bevare.

*

Graveren eller opsynsmanden fik sine pligter opregnet i reglementet – han skulle sørge for at »holde kirkegården og gangene rene og ryddelige, stedse at holde gravene opklappede, sørge for, at de uafbenyttede pladser ere besåede med kløver eller andet græsfrøe, og holdes fri for ukrudt; (dog må til dyrkningen ei anvendes andet end de sædvanlige haugeredskeer), påse at hegn og plantning vedligeholdes, og i det hele drage omsorg for, at kirkegården holdes så pæn og ordentlig, som mueligt; ligeledes må han sørge for renholdelse af gaden og fortougene udenfor kirkegården«. Han skulle desuden – siger en anden paragraf – »grave graven og opklappe den samt anskaffe brædder og bomme til graven og selv holde de fornødne redsker«. Endelig blev det indskærpet: »Al gravning til liig skal skee om dagen og må aldrig foretages i mørkningen eller om natten« – øvrigheden frygtede måske heksekunster og hem-

melige begravelser. Samme frygt lyser ud af reglementets sidste paragraf:

»Intet liig må under noget foregående eller påskud optages af kirkegården, uden inspectionens udtrykkelige ordre, som desuden skal være foreviist politimesteren og af ham påtegnet, hvilket document det påligger opsynsmanden at opbevare«.

*

For kirkegårdens besøgende blev der givet stramme regler, der gjaldt for den offentlige adgang kl. 8-21 om sommeren og kl. 10-15 om vinteren, men om sommeren også med middagsslukning kl. 12-16. Iøvrigt var porten lukket, men man kunne ekstraordinært komme ind med »opsynsmandens godvillige tilladelse«.

Folk blev advaret mod at »nedtræde gravene eller foretage noget, der kan forårsage uorden« – den slags skulle opsynsmanden »strængeligen og nøiagtigen« holde øje med, og eventuelt skulle politiet »have indsende«. Det var gamle uvaner, der skulle luges væk, så det indskærpedes i endnu en paragraf:

»Enhver, der gjør sig skyldig i nogen uorden på kirkegården, springer eller kryber over hegnet, nedtræde grave, medbringer hunde, falholder spise- eller drikkevarer, opfører musik eller foretager andet, som ligner lystighed, m.m., enten når begravelse finder sted eller til andre tider og ikke, på advarsel af politiet eller kirkegårdens opsynsmand, strax afholder sig fra sådant, bør udvises af kirkegården, og kan desuden vente at blive tiltalt for politieretten, og, efter om-

stændighederne, anset med en mulct fra 1 til 3 rdl. eller anden vilkårlig straf«.

Støjegæsterne har nok været i mindretal, og venligere lyder bestemmelserne om, at enhver, der ville have et gravsted pyntet, kunne »affinde sig med opsynsmanden«, men at det heller ikke var nogen forment »selv at besørge dette, når det sker efter anmeldelse til opsynsmanden og under hans opsigt«. Men: »Ingen plantning må foretages ved gravstederne uden kirkeværgens samtykke og intet monument eller zirat sættes op ved eller på gravstedet forinden en dertil foreviist tegning er approberet af inspectio- nen«.

Endelig kom der en paragraf, som i høj grad viste tilbage i tiden: »Det forbydes strængeligen at græsse kreaturer på kirkegården; det græs, der voxer på samme, har opsynsmanden ret til på anden måde at benytte«. Fra gammel tid havde de to kirkers klokkere haft græsning på kirkegården, men denne ret blev anfægtet af kirkeværgerne, som 1799 ikke ville se den nye indhegning blive molesteret af køerne – der var sået kløver på stengærdets jordvold, og hele stengærdet var beplantet med »Berberisse«, som de ikke ville have gravet af. Værgerne klagede dengang over at »see køer der tørede under forpagtning fra kirker- nes klokkere«. ³² Nu – et kvart århundrede senere – skulle det være slut.

*

Der var indtil 1970'erne en mærkelig, men ikke disharmonisk kontrast mellem muren mod I.L. Tvedesvej og Ny-

gade-strækningens mere åbne, men også solide stakitværk. Man kunne måske have ventet mere konsekvent form fra hofbygmester Koch, men dels var de to afsnit på hans tid skilt af både toldernes vagthus og ligbærerlaugets vognskur, og dels har Nygade endnu haft så meget karakter af landevej, at det var naturligt med en vis åbenhed bag de store monumenter, som placeredes her.

Vagthuset må være forsvundet ved ophævelsen af konsumtionen i 1857, og kirkegården fik så et »knækket« hjørne ud mod vejkrydset. Her byggedes formentlig samme år en granit-sokkel med et svært jernstakit, som i 1937 ændredes af hensyn til en udvidelse af krydset, og som definitivt gik til ved anlægget af Kronborgvej.

Andre former for hegn og støttmure af granit kom til, efterhånden som kirkegården udvidedes op langs Møllebakken, og dermed fik den lange facade et afvekslende, men i hele sin længde også et uforligneligt gedigent præg. Det eksisterer i nogen grad endnu som et udtryk for anlæggets gradvise udvikling – en art aflejringer fra forskellige epoker.

*

Helsingør bys vækst fra cirka 5000 til 9000 indbyggere i 1800-tallet og i vort århundrede til 30.000 er den statistiske baggrund for kirkegårdens vækst til et anlæg, hvor den ældste del blot er kernen. Væksten skyldtes især, at indtil 1937, da et krematorium af arkitekt Volmar Drosted blev indrettet i det daværende kapel, så at sig alt var ki-

En grav kan være en sirlig miniature-have, elsket og plejet som det sidste bindeled for en efterladt.

stebegravelser, selvom ligbrændinger fandt sted uden for byen.

De mange kistebegravelser med mindst 20 års gravfred gjorde kirkegården så arealkrævende, at den i tidens løb har opslugt flere af sine naboer – først et stort gartneri ved I.L. Tvedesvej og siden Christians Mølle med dens tilliggende ved Møllebakken. Disse indlemmelser var nødvendige indtil omkring 1960, da gravskikkene begyndte at ændre sig, så ligbrændinger kom i flertal. Resultatet er, at kirkegården idag har ret store, ledige arealer, som imidlertid giver den en parklignende karakter, der er en af dens fine skønhedsværdier.

*

Af et brev i Sct. Olai kirkes arkiv, dateret 25. august 1850, fremgår, at kirkegården dette år blev udvidet ved køb af 2 tdr. land for 2000 rdl. fra Christians Mølle. Arealet, som indviedes to år senere, er nu kirkegårdens parti ud mod Rosenhøj-byggeriet. En yderligere udvidelse blev gennemført i 1886³³, men først i perioden 1910-50 fulgte de store areal-erhvervelser, som bragte anlægget op på knap syv hektar.

Kirkegården kom bl.a. til at brede sig ud over det område, hvor John Distons have havde ligget. Diston var en af de mange engelske indvandrere i slutningen af 1700-tallet – han løste borgerskab som købmand i 1775 og gjorde sig snart bemærket som byens »mest alsidige forretningsmand«, som udover forretning og skipperhus i Stengade 42 havde silderøgeri, kaninstutteri og altså den flere tønder land store have ved Rosenkilden, hvor han avlede grøntsager til salg til skibene, og hvor han skal have gjort forsøg med dyrkning af tyrkisk hvede. Efter Distons tid kom haven i slægten Tegners eje, og den blev så omdannet til et meget beundret lystanlæg.³⁴

Prydhaven blev i sidste halvdel af 1800-tallet købt af Sophus Dithmer, der gjorde den til et handelsgartneri, som han og hans efterfølgere – A. Zeiner-Lassen og Jacobsen – drev som branchens førende i byen, men nabo-skabet til kirkegården betød naturligvis en del for omsætningen.

I 1913 solgte Dithmer for 1 kr. konstant pr. kvadratalen ialt 15.000 kv. alen af sin jord til kirkegården. Det var en 70 alen bred stribe langs skellet bagud mod det nye kapel, og da det

Helsingør Museumsforening ønsker at bevare Helsingør kirkegårds skønhed og særpræg. Som et eksempel for andre foreninger og virksomheder besluttede foreningen i 1987 at påtage sig udgifterne til Galschiøts familiegravsted, og i den forbindelse holdtes vandring på kirkegården med tre kyndige guider – fra venstre dr.phil. Henning Henningsen, kirkegårdsinspektør Bent Christiansen og museumsinspektør Lars Bjørn Madsen.

blev inddraget 1920 gav det bl.a. plads til den franske krigergravs monumentale granitcirkel.

Arealerhvervelsen viste på mange måder, at nye tider var på vej til Helsingør kirkegård. Kommunen tog for første gang et medansvar og gav lånegaranti for pengene til købet, fulgt op med et fast årligt tilskud, der i mange år var 5000 kr. – i starten rundhåndet, men siden udhulet helt af inflationen.

Der blev også for første gang taget

hygiejniske hensyn, idet stadsfysikus Gabriel Tryde undersøgte de 15.000 kv. alen jord med plads til ca. 1100 gravsteder, som man bedømte til ikke at ligge i »byens nuværende eller sandsynlige fremtidige udviklingsretning«. Afstanden til bebygget areal var ganske vist kun 200-250 alen, men ved Rosenkildevej lå husene betydeligt højere end kirkegårdens niveau. Brønde fandtes ikke i den nærmeste omegn – alle huse havde nu indlagt

vand – og fire prøveboringer til ti fods dybde på det laveste sted viste først grundvand i 6-7 fods dybde. Jorden bestod af 2-4 fod dyb muld og derunder ler eller sandblandet ler. Den sydligste del var dog mindre egnet til begravelsesplads, hvis den ikke blev drænet.

Dele af gartneriet blev i 1928, 1945, 1952 og sluttelig 1960 lagt til kirkegården, og på samme måde gik det med Christians Mølle og dens tilliggende ved Møllebakken.³⁵

Allerede i 1913 var det som alternativ til Dithmers jord blevet overvejet at købe møllen af dens daværende ejer, købmand Mathias Jensen. Det blev imidlertid opgivet i denne omgang, fordi stadsfysikus Tryde fandt arealet mindre velegnet end gartneriet. Tryde påpegede desuden, at Mathias Jensens grund nok var omgivet af kirkegården på tre sider, men at den foruden møllen var bebygget med to beboelseshuse i én etage med kvist og dermed gav boliger til 3-4 familier – og ejendommen havde iøvrigt plads til flere beboelseshuse.

Hvis kirkegården skulle udvides i denne retning, måtte hele ejendommen købes og indlemmes »med nedbrydelse af de på den værende bygninger«. Tryde fandt, at »dette spørgsmål formentlig ikke ligger for« i en tid, som også kendte boligmangel, og han havde derfor undladt jordbundsundersøgelser. I 1940'erne blev kirkegårdens behov for jord dog så stort, at beboelseshusene blev nedrevet og jorden lagt til kirkegården. Til sidst stod kun Christians Mølle tilbage som en ruin, en sørgelig rest af den møllepark – tre store vindmøller – der i 1800-tal-

let havde givet Møllebakken navn og karakter.³⁶

*

Efter de store forandringer i 1820'erne gik kirkegården ind i en lang periode, hvor træer og buske fik lov til at udvikle sig i fred, mens monumenterne samlede ædel patina. Som park fik kirkegården næsten samme rolige åndedræt som en skov, hvor forandringerne er længe undervejs. Reformens stramme reglement blev snart lempet, så man mere frit kunne placere begravelser og mindesten, og mens årtierne gik, voksede anlægget organisk, plejet af gartnere og af sørgende til en helhed, som alle i byen havde andel i. Det følte, som havde den altid ligget der, tidløs som stranden og havet.

Både tidens stemning og kirkegårdens egenart, hvilende i sig selv, lyser ud af et brev, som gartner P. Jensen i 1908 sendte til kirkeinspektionerne. Jensen havde siden 1. januar 1876 været ansat som opsynsmand, og han søgte nu om en »nutidssvarende forhøjelse af de takster, hvorefter graves gravning og tilkastning bliver betalt«. Da havde man uændret i 80 år holdt sig til taksterne i reglementet fra 1828.

*

Store forandringer var sket uden for den svære mur, og de havde sat deres spor i parkens fysiognomi. Sundtolden blev ophævet, så der kom ikke flere sandstensplader over engelske købmænd, men mere beskedne sten blev lagt, da Helsingør Værft blev åb-

net. De lange, officielle indskrifter blev afløst af et personligt »Elsket og savnet«, der kom færre børnegrave, da lægevidenskaben havde gjort fremskridt, og nær det rustne jerngitter om brændevinsbrænderen Jens Levin Tvedes og hans forældres familiegrav kom enkle marmorskiver med overskriften »N.I.O.G.T.« – en definitiv bekendelse til Good Templarordenen og dens afholdsløfte.

Langs kirkegårdens stier aflejrede historien sig umærkeligt og umiskendeligt. De slesvigske krige 1848-50 og 1864 fik deres monumenter, Verdenskrigen 1914-18 lagde den franske krigsgrav øverst på bakken og Verdenskrigen 1939-45 fik sin fællesgrav i terrænet yderst mod Rosenkildevvej, hvor døde tyske soldater fra lazarettene på hotel Marienlyst og folkeskolerne blev begravet – først i kister, med salut og honnør, siden i Besættelsens sidste dage hastigt i papirsække. Sct. Vincentsøstrene vandrede i de samme år med de stivede hvide hovedtøjer gennem byen, nu er de elskelige damer lagt side om side på kirkegården under et monument over en epoke.

I 1930 kom der urnehaver med bitesmå, sirlige gravsteder, fulgt af de ukendtes grav med de anonyme bukker – nye skikke, der fortæller, at vores tilværelse og vores død er blevet private anliggender. Vi er blevet for blufærdige til at anråbe borgerdyd og evig salighed i forgyldte bogstaver, og på en måde har det gjort kirkegårdens nye afsnit for ensartede og for standardiserede. For fremtidige generationer vil de måske få samme fortættede stemning og fornemmelse af kon-

tinuitet, som de ældre afsnit giver os – og forhåbentlig vil de samme efterkommere ikke for stærkt bebrejde os, at vi har ofret af kostelig jord til bilsmen, da vi i 1970'erne lod den brede stribe skære ud af den ældste del for at give plads til Kronborgvejs storkommunale boulevard-ambitioner.

*

Lad nu fortrydelsen fare og papiret hvile – tiden er inde til at vandre ad de nye stier og huske forsvundne ansigter, til at tage hele turen rundt på det, der engang var pest- og fattigkirkegården, gå op over bakken til gartneriets og møllens jord, standse hist og her, indånde den krydrede duft af thuja, buksbom, blodbøg og hængepil og lade tankerne gå ud i byen og tilbage i tiden. På disse fredlyste hektar god, dansk jord, mellem alle disse tusinde små, velplejede haver kan man vandre sig frem til en sval ro i sindet, til en fordybelse i de private og de fælles erindringer, før man igen hører kirkegårdslågens dumpe smæld, når den lukker af for fortiden, mens man selv træder ud i sin tid med dens biler, larm og hastesager.

Noter

¹ Ludvig Boesen: »Helsingør Beskrivelse«, 1757.

² M.C. Arnholtz: »Bidrag til Byen Helsingørs Historie« i Indbydelsesskrift fra Helsingørshøjere Realskole, 1866.

³ Henning Henningsen: Sct. Olai kirke«, side 41.

⁴ »Danmarks Kirker«, S. Marie, side 48.

- ⁵ Ludvig Boesen, ib.
- ⁶ »Danmarks Kirker«, S. Marie, side 296.
- ⁷ Laur. Pedersen: »Helsingør i Sundtoldstiden«, I, 196-97.
- ⁸ Landsarkivet for Sjælland, Helsingørs rådstuearkiver, kærnerregnskabet 1580-81, H H II 4.
- ⁹ Laur. Pedersen »Helsingør i Sundtoldstiden«, I.146.
- ¹⁰ »Danmarks Kirker«, Helsingør Kirkegård, side 546.
- ¹¹ Kortlagt af kirkegårdsinspektør Bent Christiansen.
- ¹² Laur. Pedersen, se ovenfor.
- ¹³ Ludvig Boesen: »Helsingørs Beskrivelse«, 1757.
- ¹⁴ M.C. Arnholtz, se ovenfor.
- ¹⁵ »Danmarks Kirker«, Helsingør Kirkegård, side 544.
- ¹⁶ Landsarkivet for Sjælland, Helsingør Sct. Olai kirkeinspektion, korrespondencesager 1616-1823.
- ¹⁷ Landsarkivet for Sjælland, Helsingør Sct. Olai kirkeinspektion, korrespondencesager 1633-1823.
- ¹⁸ Landsarkivet for Sjælland, Sjællandske stiftsøvrighed, kommunesager Helsingør 1700.
- ¹⁹ Se note 17.
- ²⁰ Se note 17.
- ²¹ Landsarkivet for Sjælland, Sjællandske Stiftsøvrighed, Helsingør kommunesager, 1700.
- ²² Landsarkivet for Sjælland, Sct. Olai kirkeinspektion, korrespondencesager 1600-1823.
- ²³ Politivennen, 33. hæfte, København 1806.
- ²⁴ »Politivennen«, 17. hæfte, København 1820.
- ²⁵ Landsarkivet for Sjælland, Auctionsprotocol for Helsingør købstad.
- ²⁶ Landsarkivet for Sjælland, Sjællandske stiftsøvrigheden, D II.
- ²⁷ Landsarkivet for Sjælland, Sct. Olai kirkeinspektion, korrespondencesager, 1833-45.
- ²⁸ Bent Christiansen kort.
- ²⁹ Se Lars Bjørn Madsens artikel side 39-64.
- ³⁰ Se iøvrigt Bent Christiansens artikel.
- ³¹ »Danmarks Kirker«, Helsingør kirkegård, side 547.
- ³² Landsarkivet for Sjælland, kommunesager, Helsingør 1700-1820.
- ³³ Bent Christiansens kort.
- ³⁴ Laur. Pedersen, »Helsingør i Sundtoldstiden«, II, 263.

³⁵ Bent Christiansens kort.

³⁶ Oplysninger om arealerhvervelser m.v.: Sct. Olai kirkes arkiv.

Arkivalier, anvendt til denne artikel, er velvilligt stillet til rådighed af museumsinspektør Lars Bjørn Madsen.

Fotos: Birger Mikkelsen.

Registreringen af Helsingør Kirkegaard

af Lars Bjørn Madsen

På initiativ af daværende kirkeminister Mette Madsen, blev der i 1984 nedsat en arbejdsgruppe, der skulle lave udkast til en lov, som kunne sikre en bevaring af de kulturhistoriske værdier på vore kirkegårde. I 1986 blev loven om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde, som følge heraf suppleret med et kapitel, hvori det nævnes, at »gravminder, der bevarer mindet om fortjenstfulde mænd og kvinder, eller som i øvrigt af kunstneriske, kulturhistoriske eller andre grunde må anses for særlig bevaringsværdige, skal registreres«. Den lidt misvisende betegnelse »registrering« skal i denne sammenhæng forstås som et synonym for bevaring, idet de udvalgte gravmæler, der registreredes, indstilles til fredning. I april 1987 kunne Statens Museumsnævn og Kirkeministeriet udsende en vejledning om registrering af gravminder til museer og menighedsråd. Vejledningen fortæller, at amtsmuseumsrådene skal udpege en sagkyndig fra det lokale museum til at bistå menighedsrådet i at foretage en vurdering af, hvilke gravminder, der må anses for værende bevaringsværdige. Herefter skal museet udarbejde et kartotek over de udvalgte gravminder, og på grundlag af dette træffes den endelige afgørelse om registrering i forbindelse med et provstesynd på kirkegården. Registrerede gravminder må herefter ikke

fjernes fra kirkegården, medmindre en særlig tilladelse kan gives fra kirkeministeriet. Dette gælder naturligvis kun for hjemfaldne gravsteder, der ikke ønskes fornyet.

For Helsingør Kirkegårds vedkommende er registreringstanken bestemt ikke ny.

Allerede i 1910 fik værgerne for Sct. Mariæ Kirke og Sct. Olai kirke følgende skrivelse fra det i 1906 stiftede Frederiksborg Amts Historiske Samfund: »Det er en bekendt Sag, at der paa Helsingør Kirkegaard findes ikke saa faa Ligstene af mere end almindelig Interesse – enkelte i kunstnerisk Henseende, betydelig flere i genealogisk og personalhistorisk Henseende. Det vilde være at ønske om alle slige Stene kunne bevares urørte for Eftertiden, men da dette af økonomiske Grunde vel næppe lader sig gøre, tillader Samfundets Bestyrelse sig at henvende sig til D'Hrr. Kirkeværgers velvillige overvejelse gennem reglementariske Bestemmelser at drage Omsorg for, at Skaden bliver saa lille som mulig. Det kunde formentlig bedst ske ved, at der indrettes en Protokol, i hvilken man altid, forinden Ligstene fra de til Kirkegaarden hjemfaldne Gravsteder bortsælges, indførte en nøjagtig bogstavret Kopi af Indskriften, og eventuelt tillige indklæbde et Fotografi af Monumentet, saafremt man, uagtet det kan antages at have

nogen kunstnerisk eller antikvarisk Værdi, ikke mener at kunne bevare selve Monumentet!«¹.

Om registreringen nogensinde er blevet udført er tvivlsomt, men begge byens sognekirker var meget positivt indstillede overfor tanken om registrering af de gravmæler, der ikke kunne bevares på kirkegården, og man vedtog i hvert fald at indkøbe en til formålet egnede protokol!

Bevaringen af »Ligstene eller Monumenter, der enten kan tjene til Kirkegaardens Prydelse eller bevare Mindet om Mænd eller Kvinder, der er fortjente af Menigheden«³ har været lovfæstet allerede i 1856, og det var op til synet at afgøre om det pågældende mindesmærke var værd at bevare og i bekræftende fald give meddelelse til »Directionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring«. Det krævede imidlertid en viden om og forståelse for værdien af gravmælerne før dette overhovedet kunne praktiseres, og hvor mange havde det i kirkerne rundt omkring. Det har derfor beroet på tilfældigheder om bevaringsværdige gravmæler er blevet skånet.

Assistens Kirkegaard i København var allerede i 1801, kun 16 år efter at den første person af det bedre borgerskab med råd til at sætte sig et kunstnerisk stort og værdifuldt gravminde, blev begravet her, genstand for planen om et større billedværk over mindesmærkerne på kirkegården. Det var den kendte kobberstikker G.L. Lahde, der påbegyndte udgivelsen af en række kobberstik med ledsagende tekst over de fornemste gravmæler på Assistens Kirkegård, thi han var af

den formening, at et sådant værk »bedre end marmoret selv« kunne bevare monumenterne for efterverdenen. Værket måtte desværre ophøre af mangel på økonomisk støtte, men det udgivne viser flere gravmæler, der forlængst er forsvundet og er derfor blevet et værdifuldt kildemateriale. Så heldige er vi desværre ikke for Helsingør Kirkegaards vedkommende, hvor vi i høj grad savner ældre billedmateriale, ja endsige kort, som ikke findes ældre end 1925. I regnskabet for den »Nye Kirkegaards Anlæggelse« fra 1828 findes en regning på udarbejdelsen af et kort over kirkegården, men dette må være gået tabt³. Der findes endog flere regninger for sådanne kort længere op i tiden, men fælles for alle er, at kortene mangler!⁴

I foråret 1986 påbegyndte Helsingør Kommunes Museer registreringen af Helsingør Kirkegaard, et arbejde der nu stort set er afsluttet. Når der her skrives »registreringen af Helsingør Kirkegaard« og ikke »registreringen af bevaringsværdige gravminder på Helsingør Kirkegaard«, er det fordi museet i registreringsarbejdet har ønsket at lave en fuldkommen registrering, ikke blot af samtlige kirkegårdens gravmæler, men også alle gravstederne med indhegning, beplantning og hvad der ellers dertil måtte høre. Der skal intet negativt siges om loven; den er jo udformet for at sikre bevaring af vore kirkegårdes mange værdifulde gravminder og frem for alt udformet på en sådan måde, at projektet er realisabelt. Loven forbyder jo ingen at gøre mere ud af projektet, kun mindre. Det er meget væsentligt, at de mange bevarings-

værdige gravminder nu endelig ved denne lovgivning sikres bevaring for eftertiden.

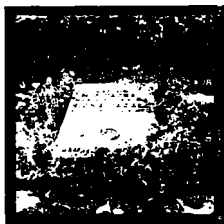
Når museet har valgt at lave en fuldkommen registrering, er det umiddelbart fordi vi følger vor opfattelse af ordet registrering, nemlig som en grundlæggende undersøgelse, en samlet gennemgang inden for et bestemt emne. For kirkegårdens vedkommende vil registreringen danne det solide grundlag, der skal til for at kunne udpege de bevaringsværdige gravminder og frem for alt danne grundlaget for fremtidig forskning inden for dette område. Man må jo nok påstå, at forskere og andre interesserede er lykkeligere for at kunne få dokumentation for, hvad der er forsvundet, end dokumentation af det, de kan vandre hen på kirkegården og se med egne øjne, og det var forøvrigt netop dette Frederiksborg Amts Historiske Samfund antydede i deres tidligere omtalte henvendelse til kirkeinspektionerne, selv om der her var tale om udvalgte gravmæler.

For at registreringen kan dække så meget som muligt af denne vigtige del af vor kulturhistorie, er det væsentligt at der lægges stor vægt på en registrering af hele gravstedet og ikke kun selve gravmælet. Beplantningen er jo det mest flygtige på kirkegården og den har – i hvert fald i hele vort århundrede – været en ligeså væsentlig del af gravstedet som selve gravmælet. Man kan næsten sige, at gravstederne er små kolonihaver, der fortæller mere kulturhistorie end selve gravmælet, især i vore dage, hvor gravmælet er blevet en næsten anonym natursten. Kirkegårdslederen har selv fore-

taget en total registrering af alle træer på kirkegården, hvoraf der findes adskillige meget pragtfulde gamle kæmper. Flere af dem har i sin tid stået som en del af et gravsteds beplantning og er således det eneste levn vi har fra tidligere tiders gravstedsbeplantning. Kriteriet for registreringen af træerne har været, at de skulle være over 3 m høje og dermed indgå som en del af kirkegårdens »nagelfaste« inventar.

Da museet påbegyndte registreringen samme år som loven om gravminderregistrering blev vedtaget, fandtes der selvsagt endnu ingen fælles retningslinier for registreringsarbejdet og dermed var der heller ikke udarbejdet standardiserede registreringskort.

Ved registreringen af Assistens Kirkegaard få år forinden, vel et af de første større registreringsprojekter, havde kunsthistorikeren Karin Kryger udarbejdet ganske udmærkede registreringskort, der stort set fulgte museernes blå genstandskort i opbygning. På museet ønskede vi imidlertid registreringskort, der var rubricerede, således at man med en fælles entydig terminologi kunne foretage en senere bearbejdning af materialet på EDB, og fremfor alt kunne være sikker på at materialet blev ensartet, overskueligt og sammenligneligt. Vi udarbejdede derfor et kartotekskort i A4-format, som blev afprøvet et stykke tid på kirkegårdens 1. afdeling og ændret og rettet, efterhånden som »prøvearbejdet« skred frem. Da vi følte os rimelig sikre på at have udarbejdet det rette registreringskort med de nødvendige rubrikker, blev et passende oplag trykt.

Negativ nr.: 31215

HELSENGØR KOMMUNES MUSEER

Helsingør Kirkegaard

Registrering af gravsteder og -mæler

Ald. nr. 13
Gravsted nr. 146-147
148-149

Beskrivelse af gravstedet:
Indtegning: HÆK AF AUNDBOG RUNDT OM
STEN ET BED MED SUMMERBLØMSTER
Dække: Ærsten: Brudfliser: Jord: Græs:
Andet dække:
Beplantning: A: TOLGA

Evt. skitser:

Tilstand: VELHOLDT

Navn(e): N. P. TRØEST

Beskrivelse af mindesmærket:
Nærmere beskr. af type og form: *Lignet af mindet*
med platta og to nysproglende kroner

Afskrift af inskription(er):
kaptein 2.

Datering af gravsted: 1912

Materiale: Overflade:

N. P. Trøest
*1 8. 1836 + 19. 9. 1912

Gravsted intakt: Gravsted nyddet:
Gravsted under afvikling:

Inskription / dekoration: *Parasol i sine. Amerik. Anv.*

1116-1817 + 2. 8. 1920

Antal mindesmærker på gravsted: 1

Inskription / dekoration: *med søjtel - bronze relief.*

venner satte dette mindet

Type: LIGSTEN 2. Type:

2. Nærmere beskr. af type og form:

Materiale: SANDSTEN Materiale:

Højde: 125 Højde:

Se bagsiden.

Bredde: 85 Bredde:

Materiale: Overflade:

Vurdering af gravstedet:

Registrering:

Inskription / dekoration:

Meget interessant: Kulturhistorisk:

Dato: 9/6. 89 Sign: *tl*

interessant: Personahistorisk:

Mindre interessant:

Registreringskort udarbejdet af Helsingør Kommunes Museer.

Da Helsingør Kirkegaards bestyrelse havde fuld forståelse for kirkegaardens kulturhistoriske betydning, og derfor var ligeså interesseret som museet i en total registrering af kirkegaardens gravsteder, var det økonomiske grundlagt sikret ved tilskud fra denne. Med de trykte kort i hånden kunne registreringen påbegyndes i sensommeren 1986. Registreringsarbejdet blev foretaget af museumsinspektør Lars Bjørn Madsen bistøet af studentermedhjælp Christina Krönlein og assistent Mogens Olsen. Først

blev alle gravmælerne fotograferet på sort/hvid film med et Rollei 6x6 kamera, kontaktkopier af filmene oplæbet på registreringskortene og negativerne indført i museets samling påført negativ-registreringsnumre. En særlig blanket til notering af afdelingsnummer, gravstedsnummer og hovednavnet på gravstenen samt eventuelle kendetegn, blev udarbejdet til hjælp for identifikationen af fotografierne. Hver filmrulle havde sin egen blanket. En sådan blanket muliggjorde også, at man ved skrivebor-

det kunne overføre blankettens oplysninger til registreringskortet inden næste fase i arbejdet. Registreringskortene blev nu trinvis udfyldt på kirkegården. Vi måtte på grund af manglende arbejdskraft afstå fra at udfylde en kladde på kirkegården og derefter renskrive den på museet. Det var derfor originalkortene med påklæbte fotografier, der benyttedes. Det medførte naturligvis, at den mindste smule regn stoppede arbejdet, ligesom nogle nok vil beklage, at kortene er udfyldt i hånden og ikke på skrivemaskine. Det er dog til at ændre den dag, der måtte være økonomisk grundlag herfor.

På kirkegården foretoges først »slavarbejdet« i form af opmåling af gravmælerne, samt nøjagtig afskrift af disses indskriptioner. Herefter blev gravmælet kortfattet, men præcist beskrevet og endelig foretoges en beskrivelse af selve gravstedet med dets beplantning, suppleret med en skitse, hvorpå henvisning til beskrivelsen kunne påføres. Til allersidst foretoges en vurdering af gravstedet ud fra henholdsvis et kulturhistorisk og et personalhistorisk synspunkt. Vurderingen tager naturligvis sigte på den efterfølgende udpegning af bevaringsværdige, såkaldte »registrerede« gravminer.

I mellemtiden havde den nystartede »kirkegårdspulje«, en arbejdsgruppe af udvalgte repræsentanter for landets museer, udarbejdet et fælles kartotekskort til brug ved registreringsarbejdet, som fremover vil blive benyttet af museerne. Det er som produkt af mange erfarne fagfolks samarbejde selvsagt et glimrende kort, der

ligesom Helsingør Kommunes Museers kort er opdelt i faste rubrikker, som skal udfyldes. Desuden har man ved udarbejdelsen af kortet givet gravsted og mindesmærke samme prioritet ved registreringen, hvilket betyder, at kortet kan benyttes også af de museer, der som vort, prioriterer en fuldkommen registrering af kirkegården. Selv om vort eget kort nødvendigvis må betragtes som et »pionerarbejde«, kan der dog heldigvis ikke påvises alvorlige mangler ved en sammenligning med det nye officielle registreringskort, hvorfor museet ikke agter at ændre på de allerede fremstillede og udfyldte registreringskort. Når tiden for registrering af de øvrige kirkegårde inden for museets arbejdsområde er inde, kan der af praktiske grunde blive tale om at benytte de fælles registreringskort.

Den omfattende registrering af Helsingør Kirkegaard, der kom til at strække sig over tre år, kom, takket være det meget berigende samarbejde med kirkegårdsbestyrelsen og kirkegårdsleder Bent Christiansen, til at omfatte meget mere end blot registreringsarbejdet. Resultatet af det netop afsluttede registreringsarbejde er en meget høj stabel af registreringskort, der nu skal bearbejdes på forskellig måde. Først og fremmest skal de bevaringsværdige gravsteder/gravminer udpeges og godkendes ved provstesynet, således som loven på bybder kirkegården.

I den forbindelse har museet og kirkegårdslederen udarbejdet forslag til en »udvidet lov om bevaringsværdige gravminder på Helsingør Kirkegård«: Et gravminde kan til enhver tid sættes

på listen som bevaringsværdigt eller »registreret«, men det kan af etiske grunde ikke fredes, så længe de pårørende ikke har fraskrevet sig retten til det. Det vil normalt kunne ske, når gravstedet er hjemfaldent til sløjfning. For sådanne gravminder opererer man med to fredningstyper: Et A-fredet og et B-fredet gravminde. Det A-fredede gravminde er omfattet af den gældende lov af 22. maj 1986. Det B-fredede gravmæle er ikke »registreret« i lovens forstand, men bør principielt bevares på stedet. Hertil kan være mange grunde. Kirkegården vedligeholder et sådant gravsted efter bedste evne og med de til rådighed stående minder. I virkeligheden som alle bevaringsværdige gravmæler fra sløjfede gravsteder på Helsingør Kirkegård har været vedligeholdt længe før loven af 22. maj 1986 blev sat i kraft. Er der ikke mulighed for en fortsat vedligeholdelse, kan kirkegården søge private midler til dette, ligesom en nødvendig restaurering af gravmælet eller et eventuelt gravgitter kan komme på tale. Kan der ikke skabes økonomisk grundlag for en vedligeholdelse af gravstedet, vil selve gravmælet blive bevaret, men ikke nødvendigvis på sin oprindelige plads.

Denne »lov« for Helsingør Kirkegård er allerede praktiseret i flere tilfælde. Kirkegårdslederen havde, længe før museet kom ind i billedet, valgt at bevare værdifulde mindesmærker ved at flytte dem hen i små lapidarer indrettet til formålet forskellige steder på kirkegården. Oftest ser man ellers på kirkegårde disse lapidarer som regulære opbevaringspladser for gravmæler, som man af den ene el-

ler anden grund ikke har nænnet at skille sig af med. En »kirkegårdens kirkegård« som biskop Johannes Johansen udtrykte det, da han under et besøg på kirkegården efterlyste ordet lapidarium, der for en kort stund var gledet ud af hans ellers righoldige ordforråd. Disse lapidarer fremtræder som tilfældige ophobninger af gravmæler, helt frataget deres rolle som åndfulde kulturhistoriske indslag blandt kirkegårdens nyere gravmæler. Bevares, gravmælerne er bevaret og det turde umiddelbart være hovedsagen. Det, der imidlertid gør vore kirkegårde til genstand for andet end den almindelige opfattelse, at kirkegården er død og tilintetgørelse, et sorgens sted, er jo netop oplevelsen af fortiden, der her får lov til at tale ligesom byens gamle huse. At opleve en virkelig gammel gravsten, måske halvt skjult mellem gammel thuja og tax, og lade den fortælle sin historie; det kræver at gravstenen får lov til at indgå i en naturlig sammenhæng i oplevelsesforløbet for den der færdes på kirkegården, sådan som den gjorde det til hjemfaldelsestidspunktet. Den skal ikke stå sammen med andre kaserede gravmæler, tilfældigt sammenstuvet i et hjørne af kirkegården uden for al sammenhæng. På Helsingør Kirkegård indrettede man derfor på udvalgte steder mindre sammenstillinger af gravmæler fra hjemfaldne gravsteder, der ikke kunne bevares. De står nogle få på række langs stien, og giver den besøgende gode oplevelser. Ved museets medvirken lykkedes det at få nogle af kirkegårdens allerfornemste gravmæler, der i 1970'erne var fjernet fra sløjfede gravsteder på

grund af en vejudvidelse (omtalt side 28) anbragt på steder, som var de aldrig blevet flyttet.

På grundlag af ældre fotografier af de pågældende gravsteder, blev gravmælerne anbragt nær det sted, hvor de oprindeligt havde stået, og udvalgte dele af den oprindelige beplantning genskabt. Da det er vigtigt at markere, at der her ikke er tale om et »ægte« gravsted, men om et bevaret mindesmærke, er gravstedet udlagt i græs og uden den omgivende lave hæk. Der kan dermed rådes en del bod på det store tab, som kirkegården led ved vejudvidelsen. Enkelte af kirkegårdens hjemfaldne gravsteder er hegnet med forrige århundredes tidstypiske støbejernsgitre, som man til al held ikke har nænnet at sløjfe. Selve gravstedet er ryddet og gravmålet er forlængst fjernet, antagelig fordi man på daværende tidspunkt ikke har anset det for bevaringsværdigt, eller efter familiens ønske. På disse tomme indhegnede gravsteder er nu opstillet et par af de ved vejudvidelsen sløjfede gravmæler. I disse tilfælde, er det straks vanskeligere at markere, at gravstedet ikke er »ægte«, men det er tanken, for alle disse rekonstruerede gravsteder at anbringe et diskret skilt, hvis udformning ikke afviger væsentligt fra gravstedernes nummerskilte, men blot er en smule større og forsynet med en kort vejledende tekst og et nummer, der henviser til en fortegnelse over seværdige gravmæler, som den besøgende kan få eller købe på kirkegårdskontoret.

Det er i registreringsperioden lykkedes kirkegården at gennemføre bevaring af et hjemfaldent gravsted ved

økonomisk støtte fra Helsingør Museumsforening. Det er jo en af de muligheder, der er, hvis et hjemfaldent bevaringsværdigt gravsted ikke ønskes fornyet. Betingelsen må selvfølgelig som tidligere nævnt være at den pågældende familie ikke modsætter sig en bevaring af gravstedet. Der kan for den sags skyld også være tale om det enkelte gravmæle. Men drejer det sig om hele gravstedet, som i dette tilfælde, er det væsentligt at understrege, at når familien har fraskrevet sig retten til gravstedet, så kan man ikke umiddelbart generhverve det og dermed foretage nye begravelser.

Her var der tale om den kendte Helsingør-slægt Galschiøts gravsted på afd. 4, eller rettere det ene af dem, thi der findes et andet, ikke hjemfaldent, på samme afdeling tilhørende redaktør M. Galschiøt, bedst kendt i Helsingør for sin fremragende bog om Helsingør omkring midten af forrige århundrede. Det af Museumsforeningen købte gravsted, prydet med en dejlig gammel blodbøg, har 4 gravmæler. De er i sig selv ikke umiddelbart bevaringsværdige, men som repræsentanter for denne Helsingørske slægt, hvoraf kan nævnes William F. Galschiøt, Holger Charles Galschiøt og lægen F.V. Galschiøt, er de nok værd at værne om.

Kirkegården har også modtaget økonomisk støtte fra en giver, der ønsker at være anonym, til restaurering af et bestemt gravmæle. Det skulle være kirkegårdens fornemme smedjærnsepitafium over kleinsmedemester Daniel Lundsten fra 1828, et af de ældste i landet⁵. Det havde i mange år stået på en sekundær plads frit på den

Daniel Lundstens smedjærnsepitafium. Fot. H. Ring 1961.

store plæne i afd. 9 nær et af de store træer og var stærkt tæret af tidens tand. Så stærkt, at man havde overvejet at nedtage det og gemme det væk for at undgå yderligere ødelæggelse, enten ved hærværk eller nedfaldende grene. Museet og Kirkegården var enige i, at denne restaureringsopgave måtte ske på Nationalmuseets konserveringsanstalt i Brede. Ellers er det tanken i fremtiden, at restaurering af kirkegårdens forfaldne bevaringsværdige og snart fredede gravmæler (det er dem der tilhører forlængst hjemfaldne og ikke fornyede gravsteder, men som alligevel er bevaret, enten in situ eller på sekundær plads) skal ske

fortrinsvis ved lokal arbejdskraft og efter Nationalmuseets vejledning. Den nødvendige restaurering af Lundstens epitafium på Nationalmuseets konserveringsanstalt krævede imidlertid betydeligt flere penge end allerede skænket af førnævnte, og man søgte derfor via provstiuvalg og stiftsøvrighed Kirkeministeriet om tilskud til denne restaurering og modtog det manglende beløb. Epitafiet er i skrivende stund stadig under restaurering, et krævende og kompliceret arbejde, der vil blive afsluttet i indeværende år. Herefter bliver det atter sat op på kirkegården, så nær sin oprindelige plads som muligt, nemlig op ad muren ud mod Nygade. Her vil det være bedre sikret mod hærværk, som er et af kirkegårdens største problemer. Det overgår selv forureningen.

Gravmælerne på Helsingør Kirkegård

Det mest iøjnefaldende, og det, der nok forekommer de fleste mest interessant, især når det gælder de ældre gravsteder på kirkegården, er selve gravmælet. Dette er jo en bestandig ting i modsætning til gravstedets beplantning; det har ofte overlevet tidernes skiften, og herpå finder man oplysningerne om den afdøde. De ældste gravmæler på Helsingør Kirkegård stammer fra slutningen af det 18. århundrede, altså et godt stykke tid inden den daværende »Nye Kirkegaard« i 1828 officielt blev til Helsingørs Kirkegård og fik sit første trykte reglement. Indtil da var de egentlige bykirkegårde omkring Olai og Mariæ kirker i brug, og de blev normalt foretrukket af det bedre borgerskab, me-

dens Nye Kirkegaard, som omtalt side 12, fortrinsvis benyttedes til fattige. Det er da også sandsynligt, at flere af gravmælerne på Helsingør Kirkegård, der skriver sig fra før 1828, oprindeligt har stået ved en af de to kirker. Således kan man eksempelvis læse følgende i kirkebogen for Sct. Mariæ Kirke: »1799 den 28de Juni ist die Frau Obristleutnantin Sophia Elisabeth von Naegler, gebohrend Bruns, 63 Jahr alt, auf den Johannis Kirchhof begraben«. Stenen over hende og hendes mand oberstløjtnant Jeremias Naegler, ligger på plænen lige ved kirkegårdens hovedindgang ved Nygade. Denne store smukke dobbeltkarnisprofilerede ligsten af lys kalksten har oprindeligt ligget, hvor fru Naegler stedtes til hvile i 1799, nemlig på Johannes Kirkegaard, som lå udfor Marie Kirkes sydside mellem denne og Hestemøllestræde. Da denne kirkegård i begyndelsen af 1800-tallet blev nedlagt, blev stenen overflyttet til »Nye Kirkegaard«. Det samme er tilfældet med det ene af kirkegårdens kendte monumenter, gravmælet over købmand Chr. Carl von Mehren, som omtales nærmere på side 105. Kirkebogen for Olai Kirke fortæller, at han stedtes til hvile på »Store Urtegaard«, som var den ene af Olais kirkegårde, beliggende syd for kirken. Her har gravmælet oprindeligt stået og er i 1826 overflyttet til Helsingør Kirkegård ifølge Olai Kirkes regnskab⁶.

Det tidligere omtalte smedejernsepitafium over kleinsmedemester Daniel Lundsten fra 1828, er til gengæld i Frederik Kaas's bog om indskrifter fra Sct. Mariæ Kirke⁷ fejlagtigt anført som værende overflyttet fra Johannes

Kirkegaard til Helsingør Kirkegaard. Daniel Lundsten hørte imidlertid til Olai Sogn og ikke til Mariæ, og han er indført i kirkebogen for Olai som værende begravet den 25. april 1828, og det kan kun være på Helsingør Kirkegaard, da begravelser på Olai Kirkegård ophørte året før. Til gengæld må det være det første store monument, der er rejst på kirkegården efter dens officielle status som Helsingørs Kirkegård.

Man kunne dog også længe før 1828 finde gravmæler på Helsingør Kirkegaard sat over byens bedrestillede borgere. Assistens Kirkegaard i København var jo ikke den eneste, der på det tidspunkt i mange år havde været velanskreven som denne befolkningsgruppes sidste hvilested.

Vi finder så tidligt som i 1738 en redegørelse til Sjællands Stiftsøvrighed, hvori det hedder, at nogle få »skikkelige borgerfamilier« også har deres gravpladser på Ny Kirkegaard, selv om den »fornemmelig er indviet til forarmede fattige samt for garnisonen«⁸. I kirkebøgerne kan vi se adskillige »skikkelige borgere« som har fået deres sidste hvilested på Helsingør Kirkegård, især efter at den i 1802 ved hegn blev delt mellem de to kirker⁹. I 1826-28 hvor kirkegården, for at kunne leve op til sin kommende officielle status som Helsingørs Kirkegård, blev stærkt renoveret og samtidig udvidet, fremgår det af en tømmerregning, at et par gravsteders »Træstakkitter optages og lægges i Forvaring«, da de er i vejen for en udjævning af terrænet.

Efter endt jordarbejde sættes de op igen¹⁰. Det spændende ved denne reg-

ning er, at den fortæller, hvilke gravsteder, der er tale om, nemlig »afdøde Belfords, Töndes og Pastor Grüners« gravsteder. Medens de to førstnævnte er lidt vanskelige at stedfæste nærmere – muligvis kunne Belford dog være den kendte helsingørske handelsmand Johan Daniel Belfour – så er der ingen tvivl om den tyske kirkes (Sct. Mariæ Kirke) sognepræst, Elias Lauritz Grüners gravsted. Han døde i 1819, 58 år gammel, og stedtes til hvile på den tyske del af Ny Kirkegaard.

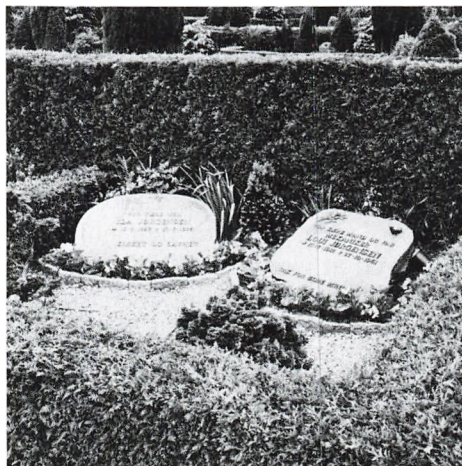
Gravstenene er forlængst borte, men der er ingen tvivl om, at disse næppe uanselige gravmæler har stået på kirkegården, da den i 1828 officielt blev byens eneste kirkegård.

Helsingør Kommunes Museers totale registrering af de eksisterende gravsteder på Helsingør Kirkegård, giver selvsagt et godt indtryk af de mange forskellige typer gravmæler, man har benyttet gennem tiderne. Registreringen vil i fremtiden kunne danne grundlag for en lang række un-

Udbredelsen af de almindeligst forekommende typer af gravmæler på Helsingør Kirkegård; optalt efter registreringen i 1989. Havde man kunnet lave et lignende skema, eksempelvis fra århundredskiftet, ville fordelingen have været ganske anderledes. Tegn. af forf.

dersøgelser af denne del af vor kulturhistorie, og et spændende statistisk materiale vil kunne tilvejebringes. På nuværende tidspunkt har vi blot søgt at opstille et skema over de på Helsingør Kirkegaard forekommende typer gravmæler og udbredelse af dem, og i det følgende skal vi se nærmere på de enkelte typer, begyndende med de almindeligst forekommende. Både inden og uden for kirkegårdens verden er det vor tids frembringelser, der dominerer synsindtrykket. Der sker jo i sagens natur hele tiden en udskiftning fra gammelt til nyt. På kirkegården sker udskiftningen efterhånden som gravstederne hjemfalder til sløjfning og ikke ønskes fornyet. Fredningspligten på 20 år blev allerede fastsat i kirkegårdens første reglement fra 1828¹¹ og er i dag blot suppleret med bestemmelsen om den halve fredningsperiode for urnegrave. Man kan dog på mange af kirkegårdens ældre gravmæler læse, at dette gravsted er købt, f.eks. til år 2004, og man kan videre læse, at det er fra 1904, altså et gravsted, der er købt for maximumperioden på 100 år. Gravstederne kan også blot være fornyet for endnu 10 år, 20 år eller mere. Derfor findes der mange gamle gravsteder, der har nyere begravelser, således at man på et sådant gravsted i reglen kan finde flere gravmæler, der repræsenterer hver sin tidstypiske stil, og tilsammen giver en skildning af hele familiens historie. Det almindeligste er imidlertid, at gravsteder, der hjemfalder, ikke fornyes, hvorfor de moderne lidt iøjnefaldende gravmæler i dag er langt de hyppigst forekommende på Helsingør Kirkegård.

Gennemskåret natursten, kirkegårdens almindeligste type i dag.

Den gennemskårne natursten

Det almindeligste gravmæle er den såkaldte gennemskårne eller kløvede natursten med plan poleret eller finhugget skriftflade. Den er normalt anbragt skråtstillet på gravstedet og uden sokkel. Typen kan være opstået som en forenkling af den lave stele (gennemgå sener), hvor man har villet undvære soklen og ikke ønsket at bekoste en tilhugning af stenens sider. Nogle gennemskårne natursten er dog groft tilhuggede på siderne og med plan bund anbragt lodret på en sokkel. Den ældste »ægte« gennemskårne natursten finder vi i afd. 25. Den er fra 1952.

Der findes også et par enkelte fra 1954 og 1958, men først i slutningen af 1960'erne udkonkurrerer denne den lave stele. De gennemskårne natur-

sten, som repræsenterer nutidens helt enkle gravmæle, findes fra den ældre rene gennemskårne natursten med poleret skriftflade til de nyere, der ofte er udstyret med kantbort og en stiliseret udsmykning i den ene side i form af en blomst, oftest en rose, eller et kors, afvigende fra den polerede flade ved at være finhugget eller graveret; det hele naturligvis maskinelt fremstillet. De er normalt altid forsynet med en påsat bronzetekst og kun sjældent med den dyre indhuggede forgyldte tekst. De helt nye kan fremvise påsat sort plast-skrift!

Naturstenen

Naturstenen er den næste i rækken af de hyppigst forekommende gravmæler på Helsingør Kirkegård. Det er vel den ældste form for fritstående gravmæle i Danmark. Vikingetidens runestene, hyppigst i form af bautastene,

Den helt regulære natursten, her smukt anbragt med indhugget skrift, der er sortmalet.

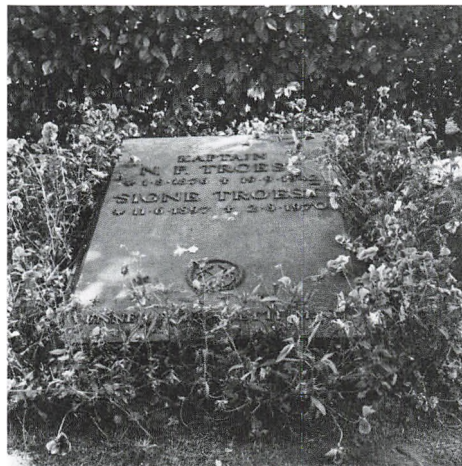
Ældre natursten med tydeligt fremtrædende lagdeling som naturens dekoration.

rejst som monumenter over faldne hirdmænd eller krigere, med indhugget runeskrift, er de første vi træffer på, ganske vist ofte rejst som mindesten og ikke som deciderede gravstene. Naturstenen forekommer i 2 hovedtyper på kirkegården. I nyere tid er den lille, af indlandsisen eller havet glatslebne, mark- eller strandsten i mange forskellige størrelser, den almindeligt foretrukne gravsten. Mere anonym kan gravstenen næppe blive. I ældre tid var de større vandreblokke, grovere og lidt mere uregelmæssige i formen, de foretrukne. De var i reglen meget større end nutidens, og gerne rejst på højkant. Bauta-stenen er den anden type natursten; den høje ret smalle sten, rejst på højkant som en naturens stele, af og til på en sokkel. Denne hører også til blandt de ældre gravmæler og findes i et antal af 30 på Helsingør Kirkegård. Naturste-

nene kan selvsagt fremvise et utal af former, ofte hver især omhyggeligt udvalgt. Måske har stenen ligefrem ligget på den afdødes jord. De mest usædvanlige former findes få steder på kirkegården i form af stærkt lagdelte sten med borteroderede lag, så de stærkeste lag fremtræder i kraftigt relief. Den indhuggede gravskrift følger lagdelingen, der sjældent er vandret, når stenen er anbragt naturligt efter sin form. Denne spændende type kan ses i afd. 13 og er i øvrigt ret almindelig på Helsingborgs gamle kirkegård. De ældste natursten på kirkegården er fra midten af forrige århundrede og har siden været hyppigt benyttet i et stadigt stigende antal. Mange af naturstensgravmælerne er ganske smukke og flere er bevaringsværdige. Et enkelt er allerede nu sikret for eftertiden; det er det føromtalt gravmæle over læge F.V. Galschiøt. Et andet, der bør sikres fredning, er Brettons gravmæle i afd. 4. Denne natursten fra 1835 er kronet af et støbejernskors og forsynet med en tilsvarende inskriptionsplade. Andre steder på kirkegården ses naturstenen kronet med et hvidt marmorkors.

Ligstenen

Ligstenen er et gravmæle, der kan føres meget langt tilbage i tiden. De store ligsten må opfattes som låget over graven, hvorpå man kunne skrive om den afdøde, ofte i form af lange udførlige tekster. Vi finder dem i vore kirker fra den tid, da en ordentlig begravelse som en naturlig ting måtte ske inde i selve Guds hus. Sct. Mariæ Kirke kan således fremvise mange pragteksemplarer af ligsten i

Ligsten fra 1942 af sandsten med karnisprofileret kant.

gulvet, tidsmæssigt spændende fra senmiddelalderen til det 18. århundredes slutning, alle med udførlige gravskrifter og mange prydet med spændende billedrelieffer. Også i Olai Kirke kan man nyde disse smukke ligsten. Da begravelserne i kirkerne blev forbudt i 1805, fortsatte man nedlæggelse af ligsten på kirkegården omkring kirken. Flere af disse er bevaret; en er på forunderlig vis havnet i gården til Strandgade 91 (omtales nærmere side 111) andre er, som tidligere omtalt, overflyttet til Helsingør Kirkegaard efter nedlæggelsen af kirkegårdene omkring Olai og Mariæ Kirke.

Kun få af de rigtig store ligsten er i dag tilbage på Helsingør Kirkegård. Langt de fleste ligsten er små; nærmest gravfliser. De skelnes fra tavlerne ved at være vandret liggende eller svagt skrånede, og de er i reglen

ret tykke, beregnet til at ligge i jordoverfladen. De ældre ligsten er alle kantprofilerede, normalt med en enkelt eller dobbelt karnis i modsætning til deres forgængere i kirkerne, der jo skulle ligge plant med gulvet. Op mod 1930'ernes funktionalisme forsvinder karnisprofilet og erstattes af en platte. I dag er ligstenene helt retkantede uden dekoration. På Helsingør Kirkegård er de ældste ligsten i reglen af rød eller lysegrå sandsten og gerne forsynet med antikvaskrift. Ligstenen er for alvor moderne i 1930'erne og 40'erne i sin klassicistiske eller funktionelle form, og materialet er næsten udelukkende lys sandsten. Op i 1950'erne bliver granit-ligstenen med poleret eller inhugget skriftflade almindelig og i nyere tid har skiferet vundet indpas. Et par steder på kirkegården, eksempelvis på tegneren Chr. Kongstads og på billedhuggeren Rudolph Tegnervs gravsteder, indgår ligstenene som en del af gravstedets flisebelægning, næsten som på kirkegulvet. (Afd. 13 og 23). Det samme er tilfældet i afd. 10, hvor den 6-kantede ligsten indgår i de 6-kantede flisers mønster på gravstedet.

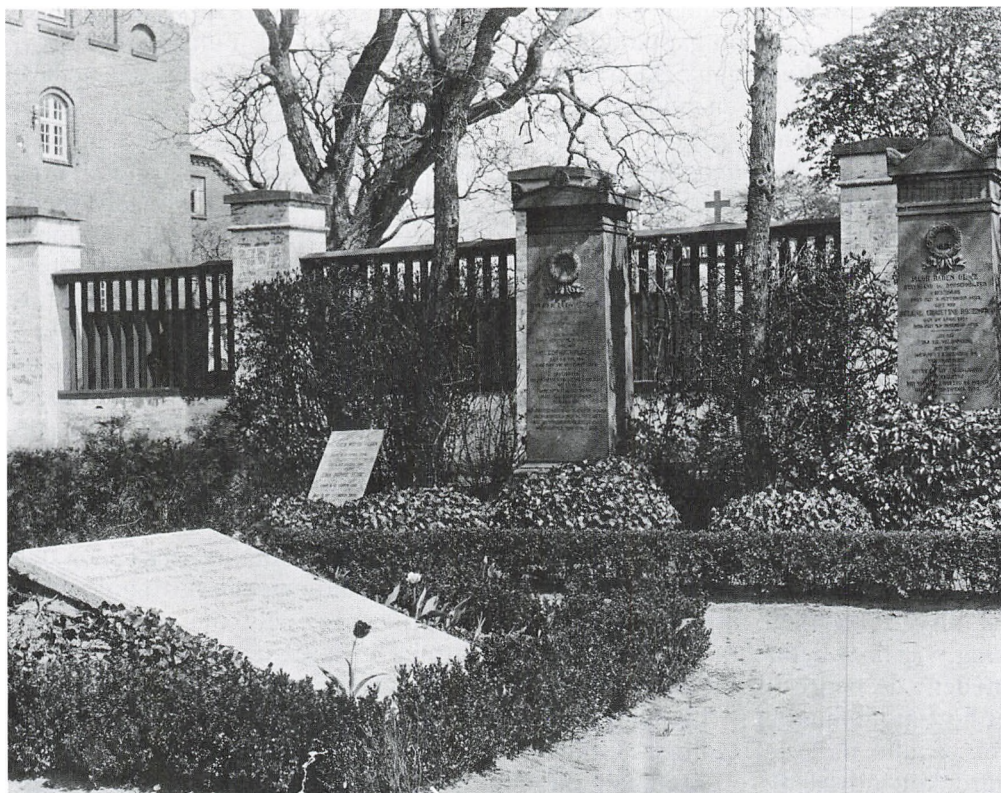
Stelen

Stelen er lidt vanskelig at definere som specifik art. Betegnelsen benyttes nemlig af stenhuggerne som et meget vidt begreb, der dækker over det fritstående kraftigt tildannede monument rejst på en sokkel og måske et postament. Ud fra en mere snæver definition er stelen en opretstående flad sten, der med inskriptioner og billedlige fremstillinger kendes fra Mesopotamien, Egypten, Grækenland og

To eksempler på kirkegårdens mange steler. Den urneformede stele nederst hører til de mere beskedne, medens stelen øverst er en af 1930'ernes finere lave steler. Relieffet er udført i bronze.

Etrurien. Den er i sin egentlige form høj og slank, og eksempelvis for den græske steles vedkommende, afsluttet opadtil af palmetdekorationer, hvilket vi kan se nogle fine eksempler på i familien Olriks gravsteder ved muren

Familien Olriks steler i den klassiske udformning.

mod Nygade, eller det fornemme sandstens- og marmormonument over Erich Engelbrecht Holm, der står på plænen ved rhododendronbuskene i afd. 9. Disse er – om man så må sige – rigige steler, og de synes at være almindeligst forekommende blandt kirkegårdens ældste gravmæler, hvor stelen over Ohlrogge ved indgangen fra Nygade vel er den fornemste repræsentant.

I registreringsarbejdet er der af praktiske årsager anvendt stenhugge-

rens vide definition af stelen, hvor der skelnes mellem den klassiske stele, den høje stele, og det lave fritstående monument på sokkel, den lave stele.

Den lave stele, der på Helsingør Kirkegård er næsten lige så udbredt som ligstenen – den er menigmands minde – er ikke et gravmonument, som man har spildt megen plads på i litteraturen. Til gengæld får man et indtryk af, hvor vidt et begreb denne lave stele er, når man ser de ældre stenhuggerkataloger; der er næsten

ikke den form fra katalogerne man ikke kan finde, når man går på udkig efter dem på kirkegården¹². Den lave stele opstår vel som en billigere og mere transportvenlig udgave af den egentlige stele. Den bliver almindelig omkring slutningen af forrige århundrede, hvor også den høje stele er blevet noget mere forenklet end sine forgængeres klassicistiske pragteksemplarer. Den sorte polerede granit bliver almindelig som udtryk for det sorgens monument, der rejses over den afdøde, og det er naturligt, at man kan vælge mellem et stort eller et lille gravmonument af sort poleret granit. Den lave sorte granitstele med poleret skriftflade og rundbuet øvre afslutning – ofte kaldet himmelport – eller en tilsvarende med tilspidset afslutning, var til at betale for menigmand, medens de bedrestillede kunne rejse et højt monument af sort granit poleret på alle flader. Helsingør Kirkegård kan udvise flere eksempler på disse ganske nydelige store og små monumenter, der for så vidt ses benyttet i hele vort århundrede, men med størst udbredelse i dets første 2 årtier. Granitten blev mod slutningen af århundredet afløst af sandstenen og leveredes i alskens farver, og de lave steler kunne købes i lige så mange former. Desuden fandtes de med mange forskellige i relief udhuggede dekorationer og symboler. Omkring 1930'erne opstod den arkitektonisk opbyggede form, hvor den enkle funktionalistiske blok med inskriptionen støttedes af smallere sidepiller, der var en anelse lavere. Det hele anbragt på den obligatoriske sokkel. Materialet skulle nu være lys sandsten og

skriften skulle laves af påsatte bronzebogstaver og -tal. Funkistidens gravmæler repræsenteret i ligsten og lave steler, findes stadig i stort tal på kirkegården og er ganske spændende for den tid. Efter krigen og op i 60'erne blev den traditionelle mangeformede lave granitstele for alvor den altdominerende på kirkegården. Den arkitektonisk opbyggede form med sidestøtter findes også rigt repræsenteret i denne periode og almindelige var de tilhørende granitpæle med bronzekæde imellem til at markere gravstedets indgangsparti. Den lave stele med svungen øvre afslutning og gerne kronet af en bronzespurv eller keramikdue er den almindeligste, og den klassiske indhuggede skrift holder her stand længe, selv om den billigere broncetekst ses stadig hyppigere.

Disse lave steler, der fredningsmæssigt er en ganske upåagtet del af gravmonumenternes verden, er faktisk ganske spændende at studere nærmere, og det vil helt klart være en fordel om der kunne sikres et eksemplar af hver af de mange typer for fremtiden.

Går vi tilbage til de høje steler, finder vi de allerfineste på den gamle del af kirkegården. På plænen er de ældste genopstillet. Her finder vi en grå sandstensstele over købmand Jens Bay, død i 1865, med en halvrund niche med et hvidt marmorrelief forestillende englen ved graven. Vi finder stelen over rektor ved Helsingør lærde Skole, Jens Bertel Møller. Den smukke sandstensstele på høj sokkel med profilerede overgangsled og en buet udkragende øvre afslutning med en sekstakket marmorstjerne er forsy-

net med en stor indskriftstavle af hvid marmor. Det er blot nogle få af de mange værdifulde gravmæler vi finder her. I de nyere afdelinger finder man eksempler på disse klassiske steler fremstillet i nyere tid. Der er også et interessant eksempel på genanvendelse af en sådan. Det er en empirestele i rød standsten, der findes på afd. 24 nr. 5-6. Den blev væltet og delvis ødelagt ved hærværk i 1981 og venter på en restaurering. En senere indskrift på stelens postament fortæller, at den er genopstillet 1956 ved efterkommeren L.F. Tegner. Oprindeligt stod den på kirkegårdens gamle del og var rejst over færgemanden Hendrik May (1776-1837) og hans kone Frederikke Gynthersen (1782-1856). På kirkegårdens gamle del ved muren ud mod I.L. Tvedesvej finder vi en lille fin empirestele af rød sandsten over Isaac Wilhelm Tegner. Urnen, der kronede stelen er forlængst forsvundet. Den sortmalede indhuggede tekst fortæller en længere historie om Tegner, og det gør virkelig gravmålet til et spændende stykke kulturhistorie. Ser man nærmere efter på bagsiden, finder man også her en tekst. Den fortæller os, at stelen på et tidspunkt er vendt om, thi oprindeligt er den sat over brygger Johannes Christophersens kone Cecilia Cathrine Christophersen, der døde i 1808 på Borupgaard. Da denne hørte til Tikøb Sogn, blev hun begravet dér, men indført i kirkebogen for Sct. Olai¹³. I 1811 døde Johannes Christophersen – der i øvrigt havde bryggeri i Gyldenstræde 4 – og familien flyttede gravmålet til Helsingør Kirkegaard på »Nye Kirke Gaards Danske Plads paa Stedet mel-

Tegners fine empirestele fotograferet inden urnen øverst forsvandt. H. Ring 1961.

lem Litr. D og E«. Man købte gravstedet for 50 år til den nette sum af 500 Rdl. courant¹⁴. Gravstedet er senere atter fornyet, og først da Tvedesvej blev udvidet, blev det sløjfet. I dag er stelen et af de genopstillede gravmæler, der står så nær sin oprindelige plads som muligt.

Tavlen

Tavlen er et hyppigt forekommende mindesmærke på kirkegården. Nyere tids tavler er ofte af sort poleret granit og så tykke, at de kunne være ligsten hvis ikke de stod oprejst som tavler, lænet op ad en støttepille eller anbragt på en volutprydet cementstøtte. Tavlen kendes nok bedst som den lille tynde hvide marmorplade med indhugget sortmalet eller forgyldt inskription, der kan læne sig op ad hvad som helst. Den markerer ofte senere begravelser på gravstedet eller supplerer det med tekst overfyldte store gravmæle på familiegravstedet. Et

Tavlen var smukt repræsenteret i sin traditionelle form og anvendelse ved Ludvig Ferdinand Tegners gravsted. Gravstedet var et af de finere ved en af kirkegårdsmurens blændinger. Alle tavler blev skånet ved murens nedrivning i 1975 og vil med tiden atter blive sat op på den nye mur.

godt og smukt eksempel på et sådant gravsted ses i afd. 4 nr. 110-111 over købmand Troels F. Kierboe og hans familie. Den hvide marmortavle er i al sin lidenhed et mere beskedent, men alligevel værdigt og respekteret gravmæle gennem hundreder af år. Den er også et godt kristent symbol med eller uden sit fint indhuggede kors: »Og Herren gav Mose, der han havde udtaltet med ham paa Sinai Bjerg, to Vidnesbyrdets Tavler, Stentavler skrevne med Guds Finger«. (2. Mosebog Kap 31 V 18). Den hvide marmortavle bliver almindelig fra midten af forrige århundrede og er, når det skal være rigtig pænt, anbragt på en fint udhugget grå sandstensfod prydet med vedbendslyng i relief. En rille heri hindrer tavlen, der støttes bagtil af en lille pæl, i at skride ud. Disse fine fodstøtter er sjældent bevaret, men findes dog enkelte steder på kirkegården. Hyppigt læner tavlerne sig op ad gravstedets store gravmæle, støbejernsgitteret (førnævnte Kierboes gravsted) eller – inden vejudvidelsen – op ad den gamle kirkegårdsmur. Større tavler kunne her være skruet fast i murens blændinger og skrueløkkerne prydet med broncerosetter. En enkel af disse er bevaret og vil på et tidspunkt blive sat op i en af den nye murens blændinger. Mange af de hvide marmortavler fra hjemfaldne sløjfede gravsteder findes stadig på kirkegården, anvendt som lave støttemure omkring en del gravsteder. Marmortavlerne er i reglen rektangulære og anbragt på den høje led. De kan være afsluttet af en fladbue, rundbue eller være svungne. Murblandingernes tavler var til formålet større, fladbu-

Løvernes imponerende række af grottesten er en pryð for kirkegården, især da alle korsene var intakte som her. Foto: Birger Mikkelsen.

ede og anbragt på den lange led. En særlig Helsingørsk tavleform af støbejern findes omtalt på side 96. Et særkende for Helsingør var også de store engelske sandstenstavler med fint afsluttet overkant. Disse lodretstående gravmæler over sundtoldstidens store engelske købmænd findes stadig bevaret langs muren mod I.L. Tvedesvej og i afd. 6.

Grottestenen

Grottestenen kunne for så vidt høre til de lave steler, men har som det helt

specielle gravmæle den er, sin egen betegnelse. Grotten opstår i den romantiske have fra begyndelsen af forrige århundrede, ikke som gravmæle, men som et led i den tids havekunst, hvor brusende vandfald, grotter og eremithytter hørte til dagens orden. Den kendte billedhugger Johannes Wiedewelt benyttede i 1795 grottemotivet i J.F. Classens kapel i Vinde-rød Kirke, hvor hans sarkofag blev anbragt i en grotte, der fyldte kapellet, som stod man i en bjerghule¹⁵. Wiedewelt benytter også grotten i

mere modereret form; som et symbol, eksempelvis i J.S. Augustins gravmæle i murblendingen på Assistens Kirkegaard fra 1785. Her skal grotten ifølge inskriptionen på det nu forsvundne gravmæle symbolisere en dødegrotte¹⁶. Og det er netop grotten som symbol, der udtrykkes i de grottesten, som bliver så almindelige fra midten af forrige århundrede. De kan være et udtryk for et stilfærdigt oprør mod de kølige stilfulde nyklassicistiske gravmæler, de store kostbare steler. Den lille grottesten er også menigmands gravmæle; kontorister, parcelister såvelsom etatsråder og borgmestre har fundet dette minde værdigt.

Grottestenen er sædvanligvis udhugget i grå sandsten stående på en tilsvarende sokkel. Både sokkel og korpus er prydet med udhugget vedbendslyng, i enkelte tilfælde egeløv (Afd. 1), der breder sig fra soklen ud over gravmælet. I en niche, grottens indre, er indsat en hvid marmortavle eller marmorskriptrulle, hvorpå gravskriften er indhugget. Grottestenen er næsten altid kronet af et hvidt marmorkors, men dette har kun i ganske få tilfælde overlevet vandalers hærgen på kirkegården.

Helsingør Kirkegårds fornemste grottesten findes på plænen i afd. 9. Den er sat over organisten ved Sct. Mariæ Kirke, hoforganist Eduard Liebe, der døde i 1866. Det meget iøjnefaldende ved denne grottesten, er den mærkelige fugl i hvid marmor der kroner stenen. Ved nærmere eftersyn ser man, at det er en due med uglehoved. I stenen er øverst indsat en marmormedaillon med musiksymboler i egeløv, og nederst sidder indskrifttav-

A. P. Backes fine grottesten med kors og skriftrulle.

len. Nærvæd står en anden fin grottesten kronet af et stort hvidt marmorkors. Her finder vi et eksempel på den i grotten indsatte skriftrulle. Denne sten er samtidig med Liebes og sat over kontorist Andreas P. Backe. Kirkegårdens fineste og mest iøjnefaldende samling af grottesten, der desværre alle har fået deres hvide marmorkors brækket af, findes på det store gravsted over Løve-slægten. Løverne er bedst kendt fra Helsingørs største træskskibsværft, som Iacob Hansen Løve grundlagde samtidig med udvidelsen af Helsingør Havn i 1824. Værftet blev senere til Helsingør Jernskibsværft og Maskinbyggeri. Gravstedet, der findes i afd. 6, kan fremvise en række med 8 næsten helt ens grottesten, hvoraf de 7 har indsatte marmorskriptruller. Den ældste er fra 1854 og den yngste fra 1912.

Grottestenen er meget almindelig i hele sidste halvdel af forrige århundrede; især på Lolland-Falster synes den at være meget udbredt, og den benyttes fortsat langt op i dette århundrede. Yngst er grottestenen over parcellist Vilhelm Jensen fra 1964. På disse nye sten er sandstenen dog afløst af cement.

Varianter af denne almindelige grottesten findes naturligvis. På Helsingør Kirkegård er en grottesten fra 1930 i afd. 17 i ren hvid marmor værd at bemærke. En lignende, men mest af form som en bauta, ses sekundært anbragt ved Gurrevej i afd. 20.

Obelisk

»De ægyptiske Pragtstøtter eller Obelisker, som er den simpleste og naturligste Opfindelse som kan tænkes til en Støtte eller hvorpaa en Ting eller Tiid skal betegnes»¹⁷. Således udtrykker Johannes Wiedewelt sig om dette oprindeligt egyptiske monument. Obeliskens kan defineres som en lang smal, firkantet og foroven spids sten udhugget i eet stykke. Den har gennem tiderne været et uundværligt led i arkitekturens mange detaljer og vides benyttet som gravmæle i renaissance.

Obeliskens i sin egentlige antikke form ses repræsenteret i de fleste af kirkegårdens obelisker fra tiden omkring århundredeskiftet. Her er obeliskens typisk udført i blankpoleret granit, oftest sort, men også i andre af granittens mange farvenuancer. Et smukt eksempel finder vi på gårdejeren W.C. von Barners gitterindhegnede gravsted i afd. 2. Som de fleste af tidens obelisker, står denne på posta-

W.C. von Barners obelisk bag gitteret er en smuk repræsentant for denne gravmindetype.

ment og sokkel, der ligeledes er poleret. Blandt klassicismens gravmæler finder vi det i en anden artikel omtalte monument over Chr. C. von Mehren fra 1810. Her er obeliskens ikke rendyrket, men fornemmes dog tydeligt i det smukke sandstensgravmæle. Det er kirkegårdens ældste obelisk. Knap 15 obelisker findes i dag tilbage på Helsingør Kirkegaard.

Korset

Korset er kristenhedens på en gang mest enkle og mest udtryksfulde symbol – kristendommens sejr over døden; genopstandelsen. Det har været rejst som det rene funktionalistiske gravmæle over såvel fattiglemmernes som de bedrestilledes grave. På Helsingør Kirkegård har korset givetvis været det første gravmæle, simpelt ud-

Tvedes gravkors af poleret sort granit.

ført i træ stående mere eller mindre frønnet og skævt over de afdødes opklappede græs- og kratbevoksede grave. Selvsagt har vi ingen trækors af værdig alder bevaret, men de findes stadig anvendt på kirkegården. Bedst kendt er vel det store egetræskors rejst over den velanskrevne helsingør-ske kunstmaler Otto Bülow, der så meningsløst blev skudt af tyskerne i 1944. Trækorsene har sikkert været mangfoldige på Olai og Mariæ kirkers kirkegårde, især efter forbudet mod begravelser inde i kirkerne fra 1805. Fra omkring 1830 bliver de lidet holdbare trækors udkonkurreret af kors fremstillet af det nye forunderlige materiale, støbejern. Jernstøberierne får for alvor travlt i tiden omkring 1860, hvor støbejernskorset har sin florisante periode. Disse kors behandles udførligt på side 91 og skal derfor ikke nærmere omtales her.

Det hvide marmorkors på postament af samme materiale ses på Helsingør Kirkegård kun fra dette århundrede, men er anvendt længe før. Det store kors i poleret sort granit er almindeligt forekommende i første halvdel af dette århundrede, smukkest repræsenteret på kirkegårdens afd. 6, hvor det ses rejst over landstingsmand og direktør for Helsingør Spritfabrik Charles Tvede, der døde i 1931.

Øvrige gravmæler

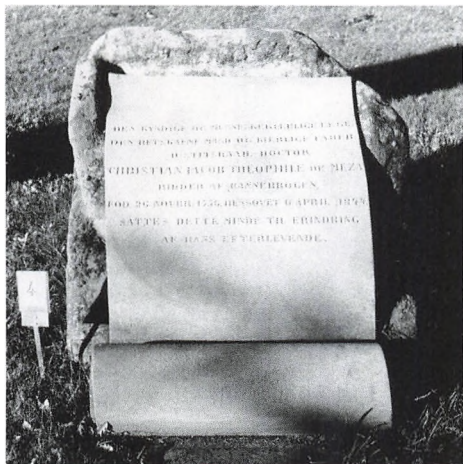
De her omtalte former for gravmæler på Helsingør Kirkegård er de mest almindeligt forekommende. Foruden disse findes flere andre typer, af hvilke kun en enkelt eller få findes repræsenteret på kirkegården. Markant er den brudte søjle eller stamme, af hvilken der kun findes 3. Det siger næsten sig selv, at denne symboliserer livet, der afbrydes; for så vidt et hedsens symbol i sin næsten destruktive form. Ældst er den nu sekundært anbragte brudte søjle på bakken på afd. 1. Den er sat over den bekendte kulhandler og svenske konsul Albert Kaas, der døde i 1903 og er desuden forsynet med en hvid marmortavle for Carl Frederik Waldemar Kaas, der døde i 1837. Tavlen er efter 1903 sat på søjlens postament. Ud for kapelkrematoriet står den for århundredeskiftet så typiske brudte søjle af sort poleret granit fra 1909. I afd. 16 findes et enkelt eksemplar af den brudte stamme, en egestamme af fint udhugget sandsten. Midt på stammen sidder et ovalt skriftfelt, hvor man læser, at det er kleinsmedemester J.C. Petersens familiegravsted fra 1902.

Brudt søjle i poleret sort granit. I baggrunden kapelkrematoriet.

Bogen og skriftrullen findes også på Helsingør Kirkegård. Den opslåede livets bog, udført i hvid marmor findes nu kun sekundært anbragt. »Biblioteket« kaldes den lille plet i afd. 2, hvor

Den fornemme skriftrulle over de Meza fra 1844.

kirkegårdens samling på blot to opslåede bøger findes. Den ældste er sat over sognepræst ved Olai Kirke, Hans Bertram Trojel i 1835. Et par marmorskriftruller findes i afd. 8 ved indgangen, og her bør samtidig bemærkes det i plænen anbragte store gravmæle over stadsphysicus Christian Jacob de Meza fra 1844.

Vasen ses også som gravmæle. Et fornemt eksemplar findes i afd. 29. Denne store vase af poleret, sort granit er sat som gravminde over symaskinefabrikant E.C. Olsen i 1928. I samme afdeling fandtes på et nu ryddet gravsted en fin støbejernsvase fra slutningen af forrige århundrede. Den er nu bevaret sikkert indendørs.

Mange gravmæler er ligesom korset helt udformet som de symboler, der ellers oftest ses indhugget i gravmælet. Meget specielt er et hvidt marmorskjold lagt som ligsten. Det findes i afd. 17 og er det eneste af sin art på kirkegården. Det er fra 1902 og sat over ingeniør Lauritz Tegner. I samme afdeling findes en rent stjerneformet lav stele. Det hjerteformede gravmæle er forekommende i enkelte tilfælde. I afd. 16 findes et gravsted, hvor et hjerteformet fuglebad gør det ud for gravmælet. I afd. 25 findes en hjerteformet gennemskåret natursten, og mest spændende er nok det næsten livagtige hjerte i afd. 13 nær kapelkrematoriet, hvor en sten, af naturen udformet som et hjerte, er lagt som gravmæle.

Gravmælet som rent kunstværk må siges at være smukt repræsenteret på Helsingør Kirkegård i billedhuggeren Rudolph Tegnens fornemme skulptur over sin mor Signe Tegner, der døde

Vase i poleret sort granit fra 1928.

1899. Denne store bronzeskulptur forestiller en ung kvinde, der vender sig ind mod en klippeniche. Hun er tilhyllet i klæde fra lænden og nedefter. Rudolph Tegner selv er begravet i sin statuepark i »Rusland« ved Villingørød, men adskillige af familien Tegner ligger begravet i dette gravsted i kirkegårdens afd. 13. Deres navne er indhugget i de brudfliser, der dækker gravstedet.

Nær Tegnens skulptur findes et af kirkegårdens mest særprægede gravmæler. Ja man kan dårligt betegne det som et gravmæle, da der er tale om en form for udsigtsbalkon med et egetræs-rækværk, hvori er indsat en bänk for enden. Det fint profilerede gelænderværk med volutkonsolknægte mod stolperne er forsynet med lange smalle fyldingspartier, hvori er udskåret de afdødes navne: Carl Iohan Carøe, født 1861 og død 1907 og hans

kone Alice Maud Carøe, født 1869 og død 1937. Halvt skjult af træer har dette gravminde overlevet kirkegårdens hyppige hærværk, men til gengæld vil mange års manglende vedligeholdelse udslette det inden for en overskuelig årrække, hvis ikke det bliver restaureret. Dette gravminde er samtidig et af de få, hvor bænken endnu endnu ses repræsenteret. Før i tiden var det ikke ualmindeligt, at se en bänk på gravstedet, ofte udført i støbejern. Her kunne man sidde i sin lille have og mindes den afdøde. De gamle støbejernsbænke er forlængst borte, stjålet eller ryddet sammen med gravstedet. Kirkegården har dog bevaret to i kælderen, nænsomt istandsat. På et gravsted i afd. 29 findes en bänk i sort poleret granit; den er svær at stjæle! På kirkegårdens højest beliggende gravsted i afd. 17 står kirkegårdens største og tungeste ste-

Detaille af Carøes helt specielle gravsted.

Ved kirkegårdens højest beliggende gravsted er naturligt nok anbragt 2 granitbænke; særdeles velegnede ved gravminderegistrering.

le. Et pragtstykke i granit, rundbuet og prydet med maritime symboler i lavt poleret relief, rejst i 1960 over kaptajn Andreas Chr. Riis-Carstensen. Gravstedet er udstyret med to bænke i form af retkantede stokhuggede granitklodser.

Flere andre typer gravmæler må af pladsmæssige grunde forbigås i denne gennemgang, men man kan dog ikke undlade at slutte af med Helsingør Kirkegårds eneste mausoleum, denne kridhvide bygning, som ses for enden af alleen fra I.L. Tvedesvej til de franske krigergrave. Et mausoleum er en gravbygning. Ordet stammer egentlig fra fyrst Mausolos i Lilleasien, der levede fra 377 til 353 f.Kr. Han byggede et overdådigt gravmæle for sig selv, kaldet Mausoleion, et af verdens syv underværker. Mausolæer eller gravkapeller var ikke velset på Helsingør

Kirkegård. Hvor mange, der har ønsket et sådant gravminde ved vi ikke, men i Olai Kirkes arkiv¹⁸ finder vi et brev fra 1907, hvori brandinspektøren i Helsingør, murermester V.A. Plum ansøger om tilladelse til på den af ham tilkøbte gravplads nr. 335-338 i afd. 4, at måtte opføre en familiegravelse.

Denne halvkugleformede stærkt markante gravbygning, var ikke et projekt, der blev særlig begejstret modtaget i kirkeinspektionen: »At hensætte Lig i aabne Gravkamre maa betragtes som en meget forkastelig Begravelsesmaade«, skrev man i svaret til Plum, og henviser til forbudet af 1805 mod begravelser i kirkene. Et gravkapel måtte kunne sammenlignes med en sådan begravelsesform. Stiftsøvrigheden kunne heller ikke, trods sundhedskommissionens accept af projektet, godkende denne form for begravelse på Helsingør Kirkegaard

Kirkegårdens eneste mausoleum.

og mausolæet blev da heller aldrig bygget. Først i 1943 rejses det første og eneste mausoleum på Helsingør Kirkegård. Mausolæet, der er opført for direktør E. Hermann-Sørensen og hustru Else Volmer, er opført af cement, skalmuret med hvide marmorfliser. Facaden er fremhævet af et let fremspringende midtparti med aftrappet overdel ragende et stykke over bygningens flade tag. Indgangspartiet har aner i de romanske kirker med aftrappede platter ind mod åbningen. Dørindfatningen er i tidens ånd uprofileret, retkantet og forsynet med en øvre slutsten. I døråbningen sidder en dobbelt låge af smedjærn med kraftigt korsformet gitterværk. Inderst aner man et par åbne egetræsdørfløje. Inde i bygningen er på det hvide marmorflisegulv anbragt en stor sakofag ligeledes af hvid marmor. Dens strenge nyklassicistiske stil er helt varm i forhold til bygningens iskolde magtfulde ydre.

Noter

- ¹ Olai Kirkes arkiv. Korrespondancesager.
- ² Frands Hansen: Vore Landsbykirkegaarde 1912.
- ³ L.A. (Landsarkivet): Sjællands Stiftøvrigheds Arkiv D II, Regnskab over den Nye Kirkegaards Anlæg i Helsingør 1829.
- ⁴ Olai Kirkes Arkiv. Korrespondancesager.
- ⁵ Jfr. Aage Jørgensen: Danske Gravminder af Smedjærn s. 10. København 1951.
- ⁶ Olai Kirkes Arkiv. Regnskabsbog 1801-1853.
- ⁷ Frederik Kaas: Indskrifter fra Karmeliterklosterets Kirke kaldet St. Mariæ. Helsingør 1909.
- ⁸ L.A.: Sjællands Stiftøvrigheds Arkiv B III. Copiebøger for Commune-Sager 1734-42.
- ⁹ Kirkebøger for Olai og Mariæ kirke. Helsingør Kommunes Museer.
- ¹⁰ Se note 3.
- ¹¹ Reglement for den nye Kirkegaard i Helsingør Kjøbstad. 1828. Helsingør Kommunes Museer.
- ¹² Axel Andersen: Mindesmærker på danske kirkegårde og Bornholms Stenhuggeri. Artikel i Vore Kirkegårde. Årsskrift 1984.
- ¹³ I kirkebogen står der tydeligt anført, at hun blev begravet i Tikøb.
- ¹⁴ Olai Kirkes arkiv. Kopibog.
- ¹⁵ Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd. København 1985.
- ¹⁶ G.L. Lahde: Mindesmærker paa Assistentkirkegaarden med biographiske Efterretninger. København 1801-11.
- ¹⁷ Se note 15.
- ¹⁸ Se note 1.

Som en særlig bemærkning til registreringsarbejdet på Helsingør Kirkegård, skal jeg udtrykke min store glæde over den helt uvurderlige hjælp og inspiration, som museets desværre nu afdøde medarbejder Mogens Olsen gav mig i dette store arbejde. Hans utrolige omhyggelighed og ordenssans var en garanti for, at intet gravsted blev overset. Han udførte fine små skitser af hvert gravsted på registreringskortene og noterede herpå hver en plante. Hans sirligt håndskrevne registreringskort ligger nu til gavn for eftertiden og tillige som et godt og varigt minde om en af museets bedste medarbejdere.

Indskrifter og symboler på kirkegårdens gravminder

af Ingrid Dora Pedersen

At gå på en kirkegård, er som at vandre i historien, her kan man læse om de mennesker, som levede og døde i sognet. Der er slægter og familier, der har opsat store eller mindre gravminder og ud af dem kan man så ofte læse, hvem der blev gift med hvem, hvor mange børn de fik, hvor gamle de blev, om deres erhverv og om de havde udrettet noget specielt.

Før i tiden havde man store ligsten i kirkerne, der fortalte om hvor ædel, ærværdig og dydig den afdøde havde været samt hvor og hvornår vedkommende blev født og døde. I enkelte tilfælde blev dødsårsagen også nævnt.

Så udførligt ser vi sjældent gravsten idag. En ting bruger man dog stadig; nemlig indskrifter af mere eller mindre personlig art, ofte er det skriftsteder og citater fra det nye og gamle testamente eller blot henvisning til skriftstedet, f.eks. *Johs. 14.2*, det fylder ikke så meget og før i tiden var folk nok mere velbevandret i de hellige bøger, så mange har vel kendt de »vers«, der henvises til. Denne form bruges stadigvæk og endda den samme tekst. På en nu forsvunden ligsten i Sct. Mariæ kirke fra 1679 og en endnu eksisterende fra 1646, var der henvisning til *Jobs Bog 19 kap.* Dette skriftsted ser vi nævnt to gange på Helingør kirkegård; begge på gravminder fra første halvdel af dette århundrede.

Et smukt eksempel på et ornamenteret gravmæle.

Skriftsteder

Vi finder i alt tyve tilfælde, hvor der henvises til testamenterne. Disse henvisninger var mest brugt tidligere, men der findes dog en enkelt fra 1971. *SL. 31-16*

(Salmerne nr. 31 vers 16. 1971).

Mine tider er i din hånd, red mig fra

fjendens hånd, fra dem der forfølger mig.

PS. 37-37

(Salmerne nr. 37 vers 37. 1924).

Vogt på uskyld, læg vind på oprigtighed, thi fredens mand har en fremtid.

PS. 121-2

(Salmerne nr. 121 vers 2).

Fra Herren kommer min hjælp fra himlens og jordens skaber.

SL. 23

(Salmerne nr. 23).

1. Herren er min hyrde, mig skal intet fattes.
2. Han lader mig ligge på grønne vange, han kvæger min sjæl.
3. Han fører mig ad rette veje for sit navns skyld.
4. Skal jeg end vandre i dødsskyggens dal, jeg frygter ej andet; thi du er med mig, din krop og din stav er min trøst.
5. I mine fjenders påsyn dækker du bord for mig, du salver mit hoved med olie, mit bæger flyder over.
6. Kun godhed og miskundhed følger mig alle mine dage, og i HERRENS hus skal jeg bo gennem lange tider.

PS. 116-4

(Salmerne nr. 116 vers 4).

Jeg påkaldte HERRENS navn: »ak, HERRE, frels min sjæl!«.

ES. 46-4

(Esajas bog kap. 46 vers 4).

Til alderdommen er jeg den samme, jeg bærer jer, til hårene gråner; ret som jeg bar, vil jeg bære, jeg, jeg vil bære og redde.

Jobs Bog 1-21

(Jobs Bog kap. 1 vers 21).

Nøgen kom jeg af moders skød, og nøgen vender jeg did tilbage HER-

REN gav, HERREN tog, HERRENS navn være lovet.

Jobs Bog 19. kap.

19 kapitel er jobs svar; Han fatter ikke vennernes hjerteløshed, 1-5. Overvældet af sine nærmestes og vennernes hjerteløshed giver han sin håbløshed luft, 6-22. Men nu kaster han sig i armene på gud, som han er vis på engang at se som sin talsmand, 23-27. Da får vennerne guds vrede at mærke, 28-29.

Johs. 14.2

(Johannes evangelie, kap. 14 vers 2. 1919).

I min faders hus er der mange boliger. Hvis ikke, havde jeg sagt jer det; thi jeg går bort for at gøre en plads rede til jer.

Johs. 19-30

(Johannes evangelie kap. 19 vers 30).

Da Jesus nu havde fået eddiken sagde han: »Det er fuldbragt!« og han bøjede hovedet og opgav ånden.

Johs. 5-28

(Johannes evangelie kap. 5 vers 28).

Undres ikke herover! thi den time kommer, da alle de, som er i gravene, skal høre hans røst.

Mark. 16-20

(Markus evangelie kap. 16 vers 20. 1922).

Men de gik ud og prædike alle vegne, og HERREN virkede med stadfæstede ordet ved de tegn som fulgte med.

E.F.S. 3 kap. 20-21

(Paulus brev til Efeserne kap. 3 vers 20-21).

20. Men ham, som over al måde formår med sin kraft, der virker i os, at gøre langt ud over det, som vi beder om eller forstår.

21. Han være ære i kirken og i Kristus Jesus gennem alle slægterne i evigheds evighed! Amen.

Fil. 4-7

(Paulus brev til Filippierne kap. 4 vers 7).

Så skal guds fred, som overgår al forstand, bevare Jeres hjerter og Jeres tanker i Krestus Jesus.

Math. 11-28

(Mattæus evangelie kap. 11 vers 28).

Kom hid til mig, alle I, som er trætte og tyngede af byrder, og jeg vil give Jer hvile.

Muh. Ev 5-8

(Mattæus evangelie kap. 5 vers 8).

Salige er de rene af hjertet, thi de skal se gud.

1. Kor. 15 kap.

(Paulus første brev til korinterne kap. 15.)

Kapitlet er på 58 vers, og omhandler opstandelsen, over for tvivl om dødes opstandelse henviser Paulus til Kristi opstandelse, 12-28. Andre beviser for den almindelige opstandelse, 29-34. Om opstandelseslegemet, 35-49. De der oplever Kristi genkomst, skal legemlig forvandles 50-58.

1. Cor. 13-15

(Paulus første brev til korinterne kap. 13 vers 15).

Gør intet usømmeligt, søger ikke sit eget, lader sig ikke ophidse, bærer ikke nag.

Aab 2-10

(Johannes åbenbaring kap. 2 vers 10).

Frygt ikke for det, du vil komme til at lide! Se Djævelen vil kaste nogle af Jer i fængsel, for at I skal stilles på prøve, og I skal have trængsel i ti dage. Vær tro indtil døden, så vil jeg give dig livet sejrskrans.

Religiøse indskrifter

Indskrifter på gravminder er en gammel skik. På de store gamle ligsten er den ofte indhugget i kanten og fortæller den læsende, at man skal ihukomme døden. På en ligsten, i Sct. Mariæ kirke fra slutningen af 1600 tallet står der: MORTEM VT NVNQVAM TIMEAS SEMPRE COGITA. (Tænk altid på døden, at du aldrig skal frygte døden). I Sct. Olai kirke findes en engelsk indskrift fra 1666, der siger: Husk når du går forbi / som I nu er, så var jeg / og som jeg er, du skal blive / bered dig i tide for døden.

Det var vigtigt at tænke på sin frelse, så man kunne være sikker på sin salighed og en ærefuld opstandelse på den yderste dag.

I dag bruges de religiøse indskrifter stadigvæk. På Helsingør kirkegård ser vi følgende: Salige ere de døde som dø i Herren. Denne indskrift ses også på en ligsten i Sct. Mariæ kirke fra 1747. Herren velsigne dig (1914). Herren gav, Herren tog Herrens navn være lovet. Denne tekst ses på 3 gravsten (1870, 1893 og uden år). Dette er et citat fra Jobs Bog kap. 1 vers 21 sidste sætning. Vor tro er den sejr som overvinder verden. (1890). Giv vor gud ære Klippe – fuldkommen er hans gerning (1961). Ordet Klippen betyder Kristus. I Paulus første brev til Korinterne kap. 10 vers 4 står der; Og alle drak den samme åndelige drik, thi de drak af en åndelig klippe, som fulgte med; og den klippe var Kristus.

Mine tider er i din Hånd (1971). Gud alene æren. Helligt være dette minde (1903). Jesus er vejen, sandheden og livet (1972). Kærlighedens og

fredens gud skal være med Eder (1876). Min hjælp kommer fra Herren. Det er fuldbragt (1978 og 1979). Guds himmerriges fryd har han lovet de små og blomster fra paradisetts enge. (Dette ses på et gravminde over et etårigt barn der døde i 1927). Guds nåde er mig nok (1957), Din nåde er mig nok, Frelst af nåde. Min nåde er dig nok. Din vilje ske. Derfra min verden går. Salige er de rene af hjertet thi de skal se gud. (1932 og uden år). Denne tekst er fra Matthæus evangeliet kap. 5 vers 8. Gud skal alting mage (1932). Det er ikke at dø for livet følger med. At leve er mig Kristus og at dø en vinding. Guds rige hører sådanne til. Herren er min hyrde (1967 og uden år). Alle mine kilder er i dig. Alt af nåde. Gud er kærlighed og vog som bliver i kærlighed bliver i (ulæselig) og ud i ham (1870). Jeg ved min genløser lever. Denne indskrift er en forkortet udgave af en i tidligere tider meget brugt indskrift. Den ældste jeg har fundet, er i Sct. Mariæ kirke på en ligsten fra 1589, men ses også på sten fra 1602, 1629, 1670 og 1780, alle i Sct. Mariæ kirke. Dette citat har åbenbart været meget benyttet.

På ligstenen fra 1589, der som de fleste indskrifter i Mariæ er på tysk, kan man læse den oprindelige tekst: Ich weit dat min Erlöser left, und er wert mi herna out der Erden operwecken und werde darna mist dieser min Hont omegeven werden und werde in mine Fles Got sin.

Latinske indskrifter ses også enkelte steder. ORA PRO NOBIS (bed for os) A.M. (ave Maria) R.I.P. er en forkortelse af Requiescat in pace (hvil i fred). På engelsk har man også R.I.P

(Rest in peace). Netop denne indskrift REST IN PEACE finder vi på et gravminde, hvor den afdøde har et ganske almindeligt sen-navn.

Verdslige indskrifter

Den mest benyttede indskrift i denne gruppe er: Tak for alt. Den forekommer mere end tohundrede gange, ca. dobbelt så mange gange som den næst mest forekommende: Hvil i fred.

Indskrifterne, Fred, Elsket og savnet, findes på ca. 50 gravminder.

Alle de andre indskrifter er varianter over temaerne: Tak, fred, hvile, sove, kærlighed, gensyn og mindet.

Det at takke de afdøde, for hvad de har været for de efterladte, kan udtrykkes på mange måder: Tak for alt, Tak fra alle, Tak for alle kære minder, Tak for gode minder, Tak elskede lille far og mor for al Eders kærlighed, Tak for den kamp der er liv, Tak lille ven og endelig Tak kammerat.

Mange forbinder døden med noget fredfyldt, samt det at mennesket har fået fred efter et strengt og hårdt liv på jorden. Dette ses udtrykt i tekster som, Fred, Fred med Eders støv, Fred med hans støv (1852), Fred med dit støv (1854), ordet Eder som tiltale og det at betragte de jordiske rester som støv, ses meget ofte i ældre indskrifter men aldrig i nutiden. Hvil i fred, Hvil i fred kære (navn), Guds fred, Hjertes fred, samt denne personlige indskrift, Hård var din sygdom, længe du led. Nu har du udstridt, hvil i fred.

Savnet af et elsket menneske bliver mest udtrykt i indskriften, Elsket og savnet. Men der findes dog også her mange varianter. Højt elsket og dybt

Et enkelt sted på kirkegården findes et gravmæle med den afdødes fotograferede portræt indsat. En helt almindelig skik i Øst- og Sydeuropa.

savnet, Elsket og dybt savnet, Savnet, Dybt savnet, Altid savnet aldrig glemt, Højt elsket og savnet, Elsket af alle og endelig denne mere personlige, Dybt savnet momse.

Døden betragtes også som den evige søvn og hvile. Når det er børn, der er døde, ses ofte, Sov sødt lille (navn); bruges også om mødre f.eks. Sov sødt lille mor, eller Sov sødt elskede mor.

Derudover ses: Sov sødt, Sov i ro, eller verselinjen, Han sov hen som sol i høst går ned (Grundtvigs salme: Kirkeklokke! mellem ædle malme).

Vi siger også farvel, når nogen dør, derfor bruges ofte ordet farvel i indskrifterne. Farvel, Det sidste farvel, Farvel kære (navn) eller ordensbroder/søster vi ses igen. Her har troen på at vi skal gense vore kære efter døden, givet sig udtryk i indskrifter som: På gensyn, Vi ses, Vi ses igen og Ej tabt men gået forud. En udtrykker dog det modsatte: Dit smil ser vi aldrig mere.

Der findes et gravminde med denne ganske enestående tekst: Godmorgen Farmand. Det kan betyde et ønske om en god morgen dvs. opvågnet fra de døde = genopstandelsen.

Vi mindes også vore døde med kærlighed: Kærlig minde bevares, Altid vil mindet leve i vore hjerter, Ære være dit minde, Minderne lever, Hel ligt være dit minde, I evig kærlighed, Ære være Eders minde, Velsignet være eders minde (1902), Velsignet være dit minde (1874), Deres minde velsignes af taknemmelige børn, At hige og begejstres at mindes (1887). Nogle indskrifter er mere personlige og fortæller lidt om, hvordan den afdøde var: En from kristen, en Dansk kvinde, en Trofast moder. Denne indskrift er fra 1922, hvor nationalfølelsen jo var meget stærk. De gik ud og prædikede alle vegne (Markus evangeliet kap. 16 vers 20 første sætning) Dette kan kun have været missionærer. Faldet i kampen for Danmark, står på alle frihedskæmpergrave. En fredens mand har en fremtid (Salmerne nr. 37 vers 37 1924).

Dette at vi aldrig vil glemme den afdøde udtrykkes ofte i: Gemt men ikke glemt. Denne indskrift har flere variationer. Dybt i graven gemt i hjemmet aldrig glemt, I graven gemt i hjemmet aldrig glemt og Altid savnet aldrig glemt.

På nogle af gravminderne fortælles der om den afdøde, sådan som vi f.eks. kender det fra de gamle ligsten i kirkerne. De her omtalte er fra sidste halvdel af forrige århundrede: Dit liv var til velsignelse, dit minde bevares i kærlighed og taknemmelighed.

Efter et liv i kærlighed hjemkaldes den trofaste hustru og moder (1875).

Erindringen om din retskaffenhed og kærlighed vil leve i dine efterlattedes hjerter indtil Gud igen forener dem med dig.

Denne hund af zink var det eneste gravminde på graven. Troskabens symbol.

Den trofaste hustru og kærlige moder genforenedes den 22. juni 1857 med sin forudgangne ægtefælle og jordedes ved hans side (1857).

Den kyndige og menneskekierlige læge, den reskafne mand og kierlige fader (1844).

Den kærlige hustru og moder, den Trofaste veninde (1862).

Trofasthed og kærlighed prægede dit liv. I taknemmelig erindring lever dit minde (1903).

Ham svære lidelser og berete ham til overgangen til en højere og herligere, fred vile om hans aske.

Andre har på en poetisk måde givet udtryk for de følelser de har haft ved tabet af den afdøde.

Hvorfor skulle du fødes naar du dog saa snart skulle dø, spiller naturen i overmod sit aller ædleste frø, saa vist som sindet i taarer gror og blikket i sorgen haves, som rige minder har dybe spor sit liv var ikke forgæves.

Sat over et toårigt barn der døde i 1911.

Mødes blik med blik ej mer, er de kære smil bortøeine, blik og smil som ingen ser, mødes dog med sjæleøjne (1902).

Nu slut är smärtan, du fundet fräd men lämnat hjärtan, som sakner dig, En tröst oss gud i sorgen gav, at den vi älsker ej lider mer . Di minde vill aldrig glämmas, Här viler min älskede make, vår gode sön och broder. Blot en dag, et ögonblick i sönder.

Det er over to brødre der døde henholdsvis 21 og 30 år gamle i 1944 og 1948.

Tænk når engang den taage er forsvunden.

Tak lille Mor for de mange år gud gav os lov til at være sammen.

Glad du gennem livet gik, Brat en ende vor lykke fik (sat over en kvinde på 34 år)

De sidste indskrifter er et godt ord med på vejen til den forbigående: Da du blev født græd du, men vi var glade, lev således at du når du skal dø, selv kan være glad mens andre græder.

Jesus er vejen sandheden og livet følg ham så nåes målet.

Lev dit liv, strid din strid, vær god ved alle mennesker.

Ingen kender dagen før solen går ned.

Vi oplever og lærer meget af at læse gravminder, for netop disse udtrykker alle de følelser vi oplever gennem livet og døden.

Symboler og allegorier

På gravminder står næsten altid den dødes navn, hvornår personen blev

født og døde, samt af og til en indskrift, som vi har set en masse eksempler på i det forrige afsnit.

Allegorier

En allegori er en billedlig fremstilling med overført betydning, men ikke hemmelig som symbolerne. En allegori bør de fleste kunne forstå. En knælende kvinde med bøjet hoved vil de fleste forbinde med sorg, for billedet ligner en der sørger, dette er en typisk allegori der ofte ses på gravminder.

På Helsingør kirkegård er der to meget fine gravmonumenter med allegorier. Det ene er over Kommandanten på Kronborg Von Ohlrogge (1839) og det andet er den Helsingørske storkøbmand Von Mehren (1810). Begge disse monumenter er udførligt beskrevet side 99 og 105.

Symboler

Symboler er i modsætning til allegorier »hemmelige«. Vi kan således ikke umiddelbart vide hvad det betyder; det ved kun de indviede. De tidlige kristne i Rom havde eksempelvis en fisk som symbol; det var kun dem, der vidste, at fisken betød kristen; for alle andre var det bare en fisk.

Netop i kristendommen findes mange symboler, og de bliver ofte brugt på vore gravminder.

Oprindeligt var der billedforbud i de ti bud, som Moses kom ned med fra bjerget. I anden Mosebog kap. 20 vers 4 står der: Du må ikke gøre dig noget udskåren billed af det, som er oppe i himmelen, eller nede på jorden eller i vandet under jorden.

Fra omkring år 200 har man derfor

En af de mest symbolrige gravmæler på kirkegården. Øverst ses et kors. Under teksten til venstre en ligesidet trekant med stråler i toppen. Denne symboliserer treenigheden, understreget ved strålerne i toppen. I midten ses en fakkel med strålekrans, antagelig symboliserende kristi fødsel og Kristus som jordens lys. Faklen på gravmæler er egentlig antikens døds geniussymbol. Til højre ses en ligesidet trekant i en cirkel, symbolet på evigheden.

en liste over billedlige symboler, som kirkefaderen Klemens af Alexandria (o. 150-215) tillod eller ligefrem anbefalede de kristne at bruge, f.eks. i deres signeter eller på gravstenen. Det

var: Due, fisk, anker sejlskib og lyrer. Alle disse symboler undtagen fisken finder vi på Helsingør kirkegård.

Georgskors

Keltisk kors

Kløverblædkors

Viekkors

Korset

Det mest brugte kristne symbol er frem for alt korset. Der findes over firehundrede forskellige variationer, men i den kristne kunst forekommer der kun ca. 50 forskellige korstyper. Her vil kun blive nævnt de typer, der findes på Helsingør kirkegård. Korset som tegn er blevet brugt siden den tidligste kristendom. Biskop Cyrillos af Jerusalem (315-386) sagde at korstegnet var et kendetegn for de kristne og en rædsel for onde ånder.

Det mest almindelige kors på vore gravsten er det latinske kors.

Mange forskere mener at det var på denne korsform Jesus blev korsfæstet og at Pilatus indskrift I.N.R.I., der står for Jesus Nazaréus Rex Judaeorum (Jesus af Nazareth jordens konge), var sat på den øverste korsarm.

Det latinske kors udgør i enkelte tilfælde selve gravmindet og er udført i marmor, støbejern eller træ. Det ses også af og til sat ovenpå gravstenene, altid på de såkaldte grottesten som er omtalt på side 57.

Mest brugt i dag er et indhugget kors på stenens øverste del; af denne type er der mellem 250 og 300 på Helsingør kirkegård, hvoraf det ældste er fra 1871 og så helt op til vor tid.

Af andre typer har vi syv kløverbladskors to fra 1864 og et fra 1902 samt fire uden årstal.

Kløverbladskorset er i form som et græsk kors men med et stiliseret kløverblad i korsenderne. Kløverbladet som symboliserer treenigheden ses også på andre korstyper f.eks. det latinske kors.

Viekors er et kors med lige lange korsarme sat i en cirkel; af dem ses ca. 15 på Helsingør kirkegård, alle er fra første halvdel af dette århundrede. På nogle er cirklen et tovværk og et enkelt har dobbelt tovværk, endelig er der et, hvor cirklen er en laurbærkrans; det kan så være et spørgsmål om det er et viekors eller et Sct. Georgskors i en krans. Viekors blev ved kirkeindvielsen tegnet af Biskoppen tolv steder i kirken med vievand eller helligolie. Senere blev de malet op, og ses i dag som kalkmalerier i mange af vore gamle kirker.

Sct. Georgskorset har vi kun to af, fra henholdsvis 1925 og 1933. På Sct. Georgskorset er korsarmene lige lange og går skråt ind mod midten, det kan minde lidt om et et malteserkors. Sct. Georg led martyrdøden i begyndelsen af 300 tallet, og der blev skrevet mange legender om hans liv. Den mest kendte er hans kamp mod dragen for i Kristi navn at befri en prinsesse. Derfor står han også som symbol på det godes sejr over det onde. Herhjemme kender vi ham bedst som Sct. Jørgen, der var de spedalskes skytshelgen, udtrykt i de såkaldte Sct. Jørgens gårde.

Græsk kors i en cirkel findes kun i et enkelt eksemplar (1946). I det græske kors er de fine korsarme lige lange,

Urnen på toppen eller indsat i et gravminde ses ofte. Når den som her er draperet, hentyder den til begravelse og død.

det kan symbolisere Jesus »fire gerninger«: Han åbnede himlen, knuste helvede, skænkede nåden og gav syndsforladelse. Cirklen er tegn for evighed og udødeliggørelse, da en cirkel er uden ende.

Ringkors, også kaldet keltisk kors, er et latinsk kors med en cirkel, der går gennem korsarmene. Denne type kors rejste man ofte på et sted, hvor der var begået en voldsdåd (Valdemarkorset på Gotland) eller foran en gård for at beskytte den mod ulykke. Samtidig fortæller korset at her boede

Sommerfugl og Jakobs kors graveret i en smuk let streg.

der kristne folk. På Helsingør kirkegård er der et, som i midten er udsmykket med en indhugget sommerfugl. Sommerfuglens tre stadier symboliserer liv (larven), død (puppe) og opstandelsen (sommerfuglen).

Ankerkors, er som et græsk kors, men med ankerkroge i enden af korsarmene. Jacobskorset er i form som et latinsk kors, men med spydspidser i enden af alle korsarmene. Disse to typer er ret sjældne og der er da også kun eet af hver på Helsingør kirkegård.

Blomster

Rosen er et af de meget brugte symbo-

ler i vor tid. Over 150 gravminder har en eller flere roser. Det ældste er fra 1898. Mest almindeligt er bronzeroser, der er påsat gravstenen, men da disse ofte forsvinder eller falder af, har antallet måske været endnu større. Rosen er et gammelt symbol, kendt længe før kristendommen. I det gamle Rom var den symbol på sejr. Den var også kærlighedsgudinden Venus' blomst, men tillige tavshedens og diskretionens blomst. De gamle romere brugte at hænge en rose op over bordet, og det der blev sagt, sub rosa, altså under rosen var at betragte som fortroligt og måtte ikke udspredes.

I kristendommen er rosen bl.a. symbol på Kristus, Den yndigste rose er funden, (Brorson). Den røde rose er symbol på martyrium og den hvide på renhed/uskyld. Det fortælles, at før rosen kom til jorden, groede den i paradiset have; den havde ingen torne, men efter syndefaldet fik rosen torne for at erindre os om menneskenes synd og senere de himmelske glæder, Jomfru Maria bliver også kaldt for »Rosen uden torne«.

På nogle gravsten er der flere roser i vaser eller i skåle. Fem roser symboliserer Jesus' fem sår og syv roser Jomfru Marias syv glæder:

1. Bebudelsen,
2. Jesu fødsel,
3. De vise mænds tilbedelse,
4. Jesu opstandelse,
5. Jesu himmelfart,
6. Helligåndens udgydelse (Pinsen),
7. Kroningen (Marias himmelfart).

Rosen i en kurv er den Hellige Dorotheas' attribut. Hun påkaldes bl.a. ved fødsler og dødslejer.

De roser der ses på gravstene viser

Kurv med roser på gravmæle af marmor.

sig ved nærmere eftersyn at være uden torne.

Der er også andre typer af blomster og disse symboliserer det evige forår og det kristne håb.

Liljen er symbol på uskyld, kyskhed og jomfruelighed.

På bebudelses scenen ses ofte ærkeenglen Gabriel med en enkelt lilje – eller en krukke med liljer er placeret mellem Gabriel og Jomfru Maria. Lil-

jen er derfor også symbol på Marias ubesmittede undfangelse.

Vi har en gravsten med to liljer, hvoraf den ene er knækket. Det kan evt. tolkes derhen, at livet er blevet afbrudt. Den samme betydning har vi i den knækkede søjle, som ses på nogle få grave, men det er et ikke-kristent dødsymbol.

Liljekonvallen bruges også på gravsten. Da den er hvid og tillige har en liflig duft, symboliserer den det samme som liljen, men den er også en af forårsblomsterne og derfor et billede på Jesu komme, advent.

Træer og planter

Vedbend/efeu, enten som ranker eller sat i skåle, har altid været tæt forbunden med død og udødelighed. Fordi planten er stedsegrøn, er den symbol på det evige liv, og da den klynger sig fast til sin støtte, symboliserer den også hengivenhed og evig kærlighed. Tidligere var den meget brugt på de såkaldte grottesten.

Egeløv ses gerne som guirlander, hængende over en medalion (feston) eller som en lukket evighedskrans. Længe før kristendommen i den gamle Keltiske Druidekultur var egen højt værdsat som helligt træ. Som det så ofte er tilfældet med den hedenske overtro »helligdomme« blev også egen »adopteret« af Kristendommen og gjort til symbol for Kristus eller Jomfru Maria. Egen var angivelig en af de træarter som Jesu kors var lavet af.

Da egen også er meget solid og holdbar, symboliserer den styrke, kraft og tro samt den kristne tålmodighed over for modgang og ulykke.

Et smukt eksempel på en guirlande af både eg og laurbær.

Laurbærkransen ses ofte rundt om f.eks. et Sct. Georgskors eller lignende. Laurbærkransen symboliserer u dødelighed. Det fortælles, at i den tidlige kristendom blev de døde lagt på laurbær. Dåben, det nye kristne liv, kan også symboliseres ved laurbær. I antikken troede man, at laurbærtræet skærmede mod onde ånder og lynnedslag, for ifølge Plinius den ældre (23-79) var laurbær det eneste større træ, der aldrig blev ramt af lynet.

Fugle

Spurven er den mest brugte på vore gravminder, som regel udført af bron-

ze. På en enkelt sten sidder to små rødmalede hjemmelavede keramikspurve. Her kommer man uvægerligt til at tænke på fortællingen om Jesus, der pustede liv i lerfuglene.

De små Bronzespurve er gerne anbragt enten enkelt eller parvis oven på stenen, som om de lige var landet, nogle ser ned på stenen og andre har hovedet kækt på sned.

Spurven betragtes som den mindste og ringeste af alle fugle. Derfor er den symbol på de laveste og ringeste blandt mennesker, der ikke desto mindre er under guds beskyttelse. Selv en spurv kom kun til jorden ved guds vilje og modtog fra ham livets gaver.

Svaler i flugt ses på nogle enkelte sten. Svalen kaldes også for Maria fuglen, for i Tyskland siger man, at den kommer på Maria bebudelsesdag (25 marts) og rejser igen på hendes fødselsdag (8 september). De gamle troede, at svalen sov vintersøvn i dynedet og så atter vågnede til live når det blev forår. Derfor er den symbol på Kristus, der sover i sin grav og som genopstår påskedag.

Duen er også ret udbredt på vore gravsten. Det almindeligste er en hvid keramik- eller marmordue, der er anbragt oven på stenen, hvor den sidder med bøjet hoved, som om den ser på gravstenen. Duen har mange betydninger. Den vigtigste er symbolet på Helligånden. Det fortælles at da Jesus blev døbt af Johannes Døbereren i Jordanfloden, kom Helligånden til stede i skikkelse af en due. Derved blev syndens magt brudt.

Duen symboliserer også menneskets sjæl. For i livets træ bygger duer-

ne, dvs. menneskesjælene, deres boliger og lever af træets frugter.

Fredsduen er vel nok det mest kendte symbol. Det var jo duen der kom tilbage til Noah med en olivengren. Endelig er den også attribut for fredsgudinden Pax.

Den hvide keramik/marmordue er desværre ofte udsat for hærværk eller den bliver stjålet. Så på mange sten er der i dag kun den lille pind tilbage hvorpå duen har været fastgjort.

Uglen, som ses på en enkelt grav, er et gammelt visdomssymbol, (den er som bekendt stadig boghandlernes symbol). I det gamle Grækenland var uglen gudinden Athenes attribut. Hun var både stridsgudinde og videnskabens, kunstens samt håndværkets gudinde.

I det gamle Ægypten var uglen en dødsfugl. I kristendommen symboliserer den Jesus, som måtte være alene i lidelsens mørke nat, men den er også symbol på djævelen og de vantro hedninge, som skyr frelsers lys.

Kristus kom jo for som et lys at »skinne for dem, som sidder i mørke og dødens skygge«, (Lukas kap. 1 vers 79). På vore gravsten symboliserer uglen højst sandsynligt klogskab og visdom. På en gravsten sidder en hel speciel »fugl«, der egentlig er en due, men den har et uglehoved. Hvad den skal symbolisere, kan vi ikke vide med sikkerhed, for symboler kan jo kun tolkes af de indviede. Den mest umiddelbare tolkning vil være at kombinere duens og uglens mest benyttede symbolik, dvs. fred og visdom.

Andre symboler

Sejlskibet, som også er et kristogram,

Et sjældent symbol; due med uglehoved. Sat på gravmæle fra 1866 over organist Edv. Liebe.

ses på et par gravminder. Dette symbol samt anker er meget ofte brugt i de tilfælde hvor den afdøde har haft tilknytning til havet.

Ikke kun søfolk men også sundtoldtidens store købmænd brugte sejlskibet som symbol (Von Mehren).

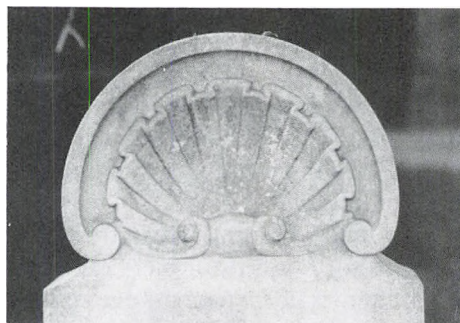
Ankeret ses i flere forskellige udformninger; der er et almindeligt anker med et tov, så er der to ankre lagt på kryds inde i en tovcirkel, samt et anker krydset af et sværd og endelig det meget kendte anker, kors og hjerte = Tro, håb og kærlighed

I Hebræerbrevet kap. 6 vers 18-19 står der: Når vi søger vor redning i at gribe det håb, der ligger rede til os; (vers 19) og det har vi som et sjælens anker der både ligger sikkert og fast. Her er det helt tydeligt, at ankeret er = håbet. Ankeret træffes ofte i de Romerske katakomber og var meget brugt i 200 tallet, hvor de kristne blev hårdt forfulgt. Hvis ankeret afbilledes på højkant, understreges dets korsform og som sådan hentyder det til dåben.

Anker og sværd ses kun et enkelt sted på Helsingør kirkegård. Sværdet er Paulus attribut. Han er altid afbilledet med det sværd hvormed han blev halshugget og han bær det altid med spidsen opad, det er symbol på sejr, hvorimod et sværd med spidsen nedad er symbol på underkastelse og død. I vort tilfælde krydser sværdet ankeret med spidsen nedad.

Muslingeskaller fra den smukke perlemusling ser vi på nogle af vore gravsten (og for øvrigt også på stolestaderne i Sct. Mariæ kirke). Muslingeskallen går helt tilbage til antikkens tid, hvor den var attribut for kærlighedens og frugtbarhedens gudinde Ve-

Anker.

Muslingeskal.

nus og er symbol for den kødelige kærlighed samt frugtbarhed og i fortsættelse heraf livets opståen. Som gravmonument udtrykker den ønske om et nyt liv og en lykkelig rejse til dødsriget.

I kristendommen blev perlemuslingen overført på Jomfru Maria, altså et Maria symbol. I sit skød gemte Maria en kostelig perle (Kristus). Perlen løser sig fra muslingen uden at ændre sit væsen. Således har Kristus heller ikke krænket Marias jomfruelighed ved at lade sig føde af hende.

Muslingen blev også symbol for pilgrimsrejsen og dermed Sct. Jacobs attribut. Johannes Døberen har også muslingen som symbol. Det fortælles at han brugte en muslingeskal til at øse dåbsvandet op med. Denne fremstilling af Johannes Døberen kendes helt tilbage til 1300 tallet.

Timeglasset var et meget almindeligt symbol fra 1700 tallet og langt op gennem tiden. Det ses ofte på gamle ligsten og gravmonumenter. På Helsingør kirkegård har vi et enkelt fra

1939. Timeglasset symboliserer tidens gang og det hastigt flyvende liv. I tidligere tider var timeglasset ofte afbilledet med vinger.

Hjertet er tegn på kærlighed og på en af gravstenene er der fire hjerter på række. Der er også en sten, der er formet som et hjerte hvorpå så indskriften er sat.

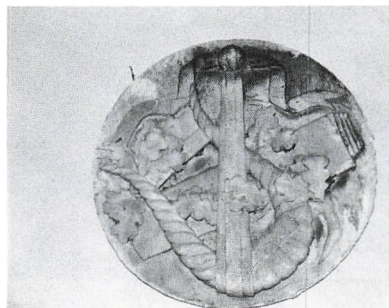
Kristogrammet, et X sat sammen med P, er de græske bogstaver X og P. X=CH og P=R dvs. CHR. = Kristus. Det siges om Kaiser Konstantin, at han i år 312, før et stort slag, fik et syn, der sagde: I dette tegn skal du sejre. Det gjorde han og gik derefter over til Kristendommen. I 313 indførte han religionsfrihed i Romerriget. Dette tegn førte Konstantin siden i sit banner, derfor kaldes det også for det konstantinske monogram.

Pløjning kan med rette anses for et helligt arbejde; »har hånd du lagt på Herrens plov«, (Grundtvig). Her forberedes nemlig jorden til såning af det korn, der skal give os det daglige brød. Pløjescenen kendes helt tilbage i Bronzealderens helleristninger.

Ploven med et spand heste for, symboliserer livets arbejde som nu er endt. På Helsingør kirkegård ses kun en enkelt pløjescene. På landet er symbolet naturligvis langt hyppigere forekommende.

Lyren findes på to gravminder. Som indledningsvis nævnt, er dette kristogram et af dem Klemens af Alexandria omkring år 200 anbefalede de kristne at bruge.

Olielampen ses i fuld form oven på stenen, eller som bronzerelief på stenen. En brændende olielampe er attribut til evangeliets fem kloge jomfruer,

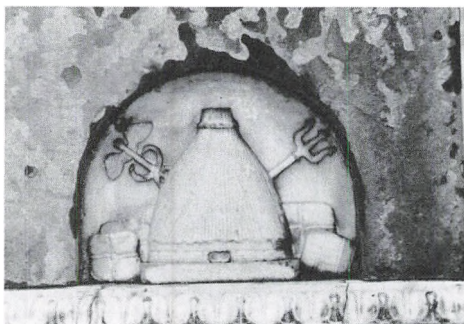

Lyre afbildet på gravmæle fra 1866 over organist Edv. Liebe.

er, som huskede at tage olie med til deres lamper da de ventede på brudgommens ankomst, beskrevet i Matthæus evangeliet kap. 25, og er altså symbol på årvågenhed. Lampen kan også symbolisere gud: (jfr. salmerne nr. 119 vers 105) Dit ord er en lygte for min fod, et lys på min sti. I jødedommen tænder man en lampe, når en i hjemmet er afgået ved døden. Lampen, der brænder, er et billede på slægtens vedvaren.

I de romerske katakomber lod man ofte en olielampe brænde ved en grav som symbol på udødelighed. I den romerske kirke brænder et evigt lys. Det er et billede på Kristus, som er lyset og på at vi lever i lyset fra frelseren.

Bikuben ses på et par af de store gravminder over købmænd og andre handelsfolk. Som kristent symbol er bikuben det sted, hvor bierne; de kristne hører hjemme. Ellers er den symbol på opsparing, samarbejde, flid og veltalenhed. Vi kender vendingen »søde ord«. Bikuben er også attribut for Sct. Bernard af Clairvaux og

Bikuben omgivet af handelens symboler. Treforken er søfarten og merkurstaven handel og fortagsomhed.

Sct. Ambroes, fordi deres veltalenhed var sød som honning.

Stjernen kroner teksten på nogle af gravminderne og ses i forskellige udgaver.

Stjernen lyser op på himmelen om natten og er den guddommelige ledestjerne. Det var jo stjernen, der ledte de vise mænd til Bethlehem hvor Jesus var blevet født: Stjerne ledte vise mænd, til vor Herre Kristus hen, (Grundtvig).

Stjernen udsender også sit lys uden at miste sin klarhed, på samme måde har Maria født Jesus uden at miste sin jomfruelighed. Maria er den stjerne der varsler solens = Kristi komme, en stjerne er altså symbol på jomfru Maria hvor hun kaldes »Stella Maris« = Havets stjerne.

Den ottetakkede stjerne er en morgenstjerne = Kristusstjernen og sindbillede af fuldkommenhed og uendelighed, i Johannes Åbenbaring kap. 22 vers 16 sidste sætning: Jeg er den strålende morgenstjerne.

Den sekstakkede stjerne, to ligesidede hinanden skærende trekantede kaldes Bethlehemsstjernen. Den bruges i den kristne kunst og ses derfor også ofte på vore gravminder. Der er en interessant teori som går ud på, at hvis man fjerner takkerne, bliver der en seksidet figur tilbage. Det er da en »slukket død stjerne«. Denne seksskantede har samme form som en bicelle; de gamle ligkister havde i tværsnit også denne form. Ligesom bilarven venter på at genfødes som fuldvoksen bi, venter den døde i sin kiste på at opstå til det evige liv, altså symbol på opstandelsen.

Den anden sekstakkede stjerne,

Håndtryk. Marmorrelief.

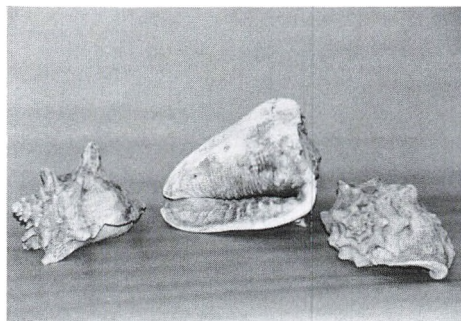

hexagrammet, også kaldet Davidsstjernen, er i dag symbol på jødedommen. Hexagrammet er meget gammelt. Det findes allerede på en signet fra Sidom fra ca. 600 f.Kr., og på en gravsten i Tarent fra 200 tallet. Første gang det optræder som jødisk symbol, er på et banner i Prag år 1527. I begyndelsen af 1600 tallet blev den mere udbredt under navnet Davidsskjold, som efterhånden fortrængte den syv-armede lysestage, der hidtil havde været symbol på jødedommen.

Håndtryk eller to hænder der holder hinanden ses på tre af vore gravminder. Håndtrykket er symbol på venskab og solidaritet. Denne tolkning er den »officielle« men det kan jo godt være at de mennesker der har sat symbolet på gravminder har haft noget helt andet i tankerne, måske blot farvel.

På nogle gravminder findes billeder som vi ikke umiddelbart kan tolke. To af dem er en cirkel med en vinkelmåler og en passer og på den ene er der tillige et C i midten. Tolkes dette som et kristent symbol, så symboliserer passeren åndskraft og vinkelmåleren Sct. Thomas, der skulle bygge et palads i Indien. Sct. Thomas gav imidlertid kongens penge til de fattige, og i stedet for et jordisk palads byggede han et himmelsk. Dette er den kristne tolkning, men det kan for så vidt lige så godt være en loge eller et laugsmærke, som kun medlemmerne kender betydningen af.

Et symbol vi ofte træffer er Dansk Broder Ordens symbol. Det er en cirkel eller oval dannet af en kæde der omslutter tre stænger delt af en bjælke. Hvad dette symbol betyder ved

Konkylier lagt på graven som dekoration.

kun dem der er medlemmer af ordenen.

Konkylier blev før i tiden brugt til dekoration på gravene. De efterladte har vel syntes de var smukke og havde en hvis tilknytning til den afdøde, der som regel var sømand. Grunden til at der er så mange af dem, er at de blev brugt i lastrummet på skibene for at understøtte tønderne, så de ikke lå og trillede frem og tilbage. At de har været brugt til dette formål, ses derved at alle spidserne er knækket af.

På en af gravene ligger der en stor grøn glasklump. Den ligger heldigvis godt gemt, så kun de folk der ved, hvor den er, kan finde den; ellers var den der sikkert ikke ret længe. Hvorfor den ligger der, ved kun de efterladte, men en vis tilknytning til den afdøde, må den vel have; og så er den også pæn!

Nogle enkelte grave er også dekoreret med strandsten. Det er en gammel skik, at når de efterladte kommer og besøger graven tager de en strandsten med og lægger stenene, enten på

Engel siddende på en trone. Englenes trone består sædvanligvis af hjul forsynet med vinger og øje.

gravstenen eller som dekoration på selve graven. På denne måde kan man se, hvor mange gange graven er blevet besøgt.

Mange af de symboler vi ser på gravminderne, roser, duer og spurve m.m., er måske mere sat på gravmindet, fordi der er tradition for at bruge den slags symboler. Det er også muligt at nogle bare er sat der fordi det betragtes som smukt, eller fordi den afdøde holdt så meget af blomster og fugle.

I symboler kan der ligge mange ting eller ingenting, man skal passe på ikke at overfortolke symboler. Sven Tito Achen giver i sin bog, Symboler hvad er det?, et meget fint eksempel på, hvor langt ud det kan komme: »Et timeglas kan symbolisere tiden, tidens gang, tiden der rinder uafdeligt, åre-

nes flugt, døden men også evigheden og det gav mig engang en idé.

Inden for matematikken bruges et tegn der minder om et liggende otte-tal: ∞ , med betydningen »uendelig«. I et genialt glimt så jeg, at dette tegn naturligtvis var et timeglas der var lagt ned: Sandet kunne ikke længere rinde, tiden var sat i stå; kunne evigheden og uendeligheden anskueliggøres bedre? Tanken var subtil og forkert. Der er ingen sammenhæng mellem timeglasset og matematikkens uendelighedstegn. I symbolernes verden skal man træde varsomt.«

Noter

Alle skriftstederne er citeret fra den autoriserede bibeloversættelse fra 1931.

Artiklens primære kildemateriale er Helsingør Kommunes Museers materiale fra kirkegårdsregistreringen. De citerede indskriptioner er således afskrevet fra museets registreringskort. Hvor ingen årstal er angivet efter citatet af indskriften, er det fordi dette ikke er angivet på gravmælet.

Litteratur om emnet:

Indskrifterne fra Sct. Mariæ Kirke. Frederik Kaas 1909.

Symboler, hvad er det? Sven Tito Achen 1986. Symboler og tegn i den kristne kunst. Frithiof Dahlby 1964.

Signs and symbols in Christian art. George Ferguson. u/år.

Bibelen. Det gamle og nye testamente.

Krigergravene på Helsingør Kirkegård

af Kenno Pedersen

Gravmæler over faldne soldater og frihedskæmpere udgør en særlig gruppe blandt gravene på Helsingør Kirkegård. Krigergrave kendes helt tilbage i oldtiden. Men med nationalismen og i forbindelse med krigsbegivenhederne i 1800-årene opstod en særlig kategori.

På Helsingør Kirkegård er det ældste gravmonument sat over faldne soldater i krigen 1864. Monumentet blev rejst den 25. juli 1865 af den helsingørske afdeling af De danske Våbenbrødre over 17 våbenfæller der »hensov i vor midte«. De 17 soldater faldt med andre ord ikke i direkte kamp, men døde senere af deres sår på Kronborg Lazarat.

Monumentet er en stele af grå sandsten på fodstykke og retkantet sokkel, i hvilken er udhugget et relief med en korslagt egegren og et sværd omvundet med laurbær. I stelens top er indsat en femtakket marmorstjerne. Monumentet er rejst på en jordhøj i to niveauer med stensætninger.

Helsingør var garnisonsby og derfor havde helsingoranerne soldater tæt inde på livet i dagligdagen. Man var glad for og stolt over garnisonen, som man virkelig følte hørte til byen. Da 15. regiment ved nytår 1864 drog afsted til Dannevirke blev det ikke glemt. Byens damer strikkede strømper, muffedisser og uldne halstørklæder til soldaterne, og byens herrer samlede tobak og cigarer, skjorter og

penge. Tynget af skuffelse og sorg over det danske nederlag tog ingen i byen dog nævneværdig notits af regimentets hjemkomst i august måned. Helsingoranerne havde lært at resignere og en sløvende ligegyldighed prægede byen. Blandt veteranerne groede imidlertid et ønske snart frem om, at forsvaret af Danmark måtte være en evig ung tanke, og en afdeling af De danske Våbenbrødre etableredes også i Helsingør. Lokalfdelingen markerede sin eksistens ved at købe et gravsted i afdeling 2 på Helsingør Kirkegård, hvor de lod rejse mindesmærket over deres 17 våbenfæller, som var blevet stedt til hvile på kirkegården i perioden 23. april til 3. oktober 1864. I alt blev 20 soldater fra krigen 1864 begravet på kirkegården. Et enkelt gravminde står endnu, nemlig et støbejernskors over soldat H. Rasmussen, der faldt 17. april 1864 – »Kammeraterne satte dette kors».¹

Danmark deltog ikke i Første Verdenskrig 1914-18. Krigen fik alligevel mærkbare følger for landet og befolkningen, der måtte bære tunge byrder. Disse var dog for intet at regne i sammenligning med dem, som det danske mindretal syd for Kongeåen måtte bære. Mere end 5.000 sønderjyder mistede livet i de lange krigsårs endeløse skyttegravskrig, og andre tusinder blev mærket for livet i en krig for en sag, som de ikke kunne føle som deres. Krigsårene var også en brydnings-

Helsingør Kirkegårds ældste gravmonument sat over faldne soldater i krigen 1864. Fot. CM 1990.

tid. Politisk og erhvervsmæssigt blev meget ændret i det danske samfund. Det blev også modsætningernes år. Side om side med grænsestriden foregik der en social magtkamp i by og på land, der i mangt og meget mindede om en revolutionær tilstand om end væsentlig forskellig fra den, som foregik syd og øst for Danmark.

Krigen havde fundet sted forholdsvis tæt ved Danmarks grænser, og under krigen kom der en del flygtninge til landet. Med krigsafslutningen opstod et nyt akut behov for hjælp. Mange tusinde krigsfanger skulle bringes hjem til deres respektive lande.

Adskillige tusinde krigsfanger fra de tyske fangelejre måtte i den forbindelse sendes hjem over Danmark, da det tyske samfærdselsnet ikke magtede denne opgave. Danske og norske

færger hentede krigsfangerne i de tyske Østersøhavne og sejlede dem til København, hvor de indkvarteredes i militærlejre, indtil der kunne fremskaffes troppetransportskibe til hjemtransporten.²

Lejrene omkring København blev hurtigt fyldt, så fjernereliggende lejre måtte tages i brug. I begyndelsen af december 1918 stod Horsørød klar til at tage imod de første menige soldater. Officerer indkvarteredes på Hotel Marienlyst.

Helsingør by var adviseret om, at de første krigsfanger ville ankomme til havnen den 7. december. Man havde i den forbindelse dannet en komite, som skulle forestå en festlig modtagelse af »de franske, eventuelt engelske krigsfanger«.

Regimentsmusikken ville spille på nordre havnemole, når skibene »Kong Haakon« og »Dronning Maud« sejlede ind i havnen. Også ved landingspladsen ville regimentsmusikken sørge for musik, alt mens komiteens medlemmer ville »overrække de franske soldater cigaretter, frugt ect., efter at der er budt dem velkommen på danske grund«. Herefter havde man tænkt sig, at soldaterne med musikkorpset i spidsen skulle marchere ad nordre havnemole, Kongensgade, Nygade og Esrumvej til Horsørødlejen.

Hele modtagelsen var således arrangeret til mindste detalje. Alligevel var den nær glippet, idet skibene anløb havnen tidligere end beregnet. Kun et fåtal af tilskuere og en del af komiteens medlemmer nåede frem i tide. Musikkorpset nåede dog på plads, og de franske soldater blev be-

hørigt budt velkommen på fransk af konsul Haslund og adjunkt Thomsen.

»Snart efter begyndte udskibningen,« hedder det i Helsingør Avis. »Tropperne bestod af alle våbenarter, lige fra marinere, »rødbukser« og alpejægere til en enkelt sort senegaler. Det var alle folk i 25-40 års alderen, kun nogle få ældre imellem. De så ganske godt ud og var ret velnærede, fordi de har modtaget ernæringsmidler hjemmefra. Men fremfor alt så de helt anderledes intelligente ud end russerne i sin tid. De var nogenlunde »velklædte«, alle havde fodtøj, kun enkelte var i kludesko og træsko. Der var imellem de 1200 franskmænd en del officerer og underofficerer, som omgikkes kammeratlig med de menige. Efter at alle var opstillede til afmarch, satte toget sig i bevægelse med regimentsmusikken i spidsen, overalt hilst af den mængde mennesker, der nu havde samlet sig ved Kronborg og i gaderne. Overalt på hele ruten vadede Dannebrog, og langs Esrumvej i alle villaerne var flaget hejst, og voksne og børn kappedes om at hædre de hjemvendende krigere.«³

Det næste hold krigsfanger ankom til byen den 30. december ombord på dampfærgen »Mecklenburg«. Det frivillige Drengelands orkester spillede »Marseillaisen«, komiteens medlemmer stod parat med frisk wienerbrød, boller og varm mælk. Senere på dagen ankom endnu et hold krigsfanger, som foruden franskmænd omfattede belgiere og amerikanere.⁴

I begyndelsen af januar måned 1919 begyndte hjemsendelsen af de første franske krigsfanger, samtidig med at man fortsat tog imod nye på havnen

og ved jernbanestationen. Strømmen af krigsfanger aftog efterhånden, og den 21. januar kan Helsingør Avis meddele under overskriften »Ils sont passés ces jours de fête« – »Nu er festdagene forbi i Helsingør for denne gang. I morges afrejste de sidste krigsfanger, 600 i alt, og omfattende franskmænd, italienere og serbere«.

»Vive la France. Vive le Danemark« var de klangfulde afskedsord, da særtøget rullede ud fra perronen til tonerne af nationalmelodierne.

Det havde været travle og hektiske uger for byen. Modtagelseskomiteen havde konstant været i gang med sit hjælpearbejde overvåget af en stor og trofast tilskuerskare.

»Selv om det ikke er meget, vi her har udrettet for de fremmede krigere, rent materielt set,« hedder det i Helsingør Avis, »så har dog den udviste venlighed og følelsen af at være blandt venner været af ikke ringe betydning, og Helsingørs navn er bragt vidt omkring og vil endnu længe blive erindret i mangt et hjem dernede sydpå.«⁵

Givetvis har en eller anden i det fremmede nu og da sendt Helsingør en venlig tanke i forbindelse med sit krigsfangenskab, men sorgrige minder er det utvivlsomt også blevet til for de, der fik en slægtning eller ven stedt til hvile på Helsingør Kirkegård.

Ved ankomsten til Helsingør var mange af soldaterne sårede og syge. Da »den spanske syge« – en influenza, der satte sig på lungerne – samtidig hærgede på sit voldsomste, døde flere af soldaterne under indkvarteringen.

De indkvarterede officerer på Marientlyst Badehotel blev fulgt med særlig opmærksomhed og deltagelse. Da

tre franske officerer således skulle be-
graves, deltog foruden en stor kreds af
franske, belgiske og engelske kamme-
rater, den franske gesandt med med-
lemmer af legationen, Helsingør bys
embedsmænd med borgmesteren i
spidsen, officerer fra 2. regiment på
Kronborg, modtagelseskomiteens
medlemmer samt bestyrelsen for Søn-
derjysk Forening. Byens aviser bragte
følgelig fyldig omtale af begivenhe-
den:

»Sørgetoget satte sig nu i bevægelse
i et forrygende vejr med storm og
regn. Først gik regimentsmusikken,
der spillede en sørgemarch, og et
halvkompagni af 18. battl. under
kommando af premlt. Gjellerup.
Derefter fulgte 4 messedrenge med
korset og lys, præsterne, de tre lig-
vogne og det store følge. På hele vejen
gennem byen, forbi Sct. Marie Klo-
steret, til kirkegårdens yderste hjørne
på Gurrevejen, stod folk opstillede og
hilste i ærbødighed sørgetoget. Efter
ankomsten til kirkegården indviedes
gravene, kisterne sænkedes deri og
jordpåkastelsen foretoges. Minister,
Mr. Conti tog derefter ordet og tak-
kede i bevægede ord for al den venlig-
hed, der udvistes mod de franske sol-
dater, og ikke mindst for den store
deltagelse ved begravelsen. Ministe-
ren takkede i sit eget og i hele Fran-
krigs navn. Derefter affyrede æres-
kompagniet 2 salver over gravene,
hvorefter den store højtidelighed var
til ende«. ⁶

Yderligere seks franske soldater
døde, medens de var indkvarteret ved
Helsingør, og lignende begravelsesce-
remonier blev også dem til del. Samti-
dig med at de sidste krigsfanger forlod

Helsingør tilbød »Komiteen for fran-
ske krigsfangers modtagelse i Hel-
singør« den franske legation af købe
og vedligeholde de ni franske solda-
ters gravsteder.

Da der på samme tid fra højere in-
stans ytrede ønske om, at alle franske
soldater, der var døde under passagen
over Danmark, kom til at hvile på ét
sted, og at man gerne så, at dette blev
i Helsingør, svarede komiteen. »At
det ville være dem en ære at stille den
fornødne areal til ca. 60 grave til dis-
position, ligesom man også tilbød at
vedligeholde denne kæmpegrav«. ⁷

Dette kunne umiddelbart synes at
være en lovlig stor mundfuld, når
modtagelseskomiteen rent faktisk var
uden midler af betydning og først
skulle søge at rejse de nødvendige
pengemidler. Men begejstringen for
hele sagen var fortsat så stor, at fore-
havendet lykkedes. Man fik da også
god hjælp og støtte udefra. Som pro-
tektrice for monumentindsamlingen
fik man Hendes kongelige højhed
prinsesse Margrethe.

I 50-året for den franske republik
oprettelse, og på to-årsdagen for vå-
benstilstanden i verdenskrigen, tors-
dag den 11. november 1920, afsløre-
des »Det franske Krigermonument på
Helsingør Kirkegård«.

Monumentet og stenhuggerarbej-
det var udført af stenhuggermester
Carl Scheller i København, medens
landskabsgartner G.N. Brandt havde
stået for havearkitekturen, alt efter
tegninger af arkitekt Poul Holsøe.
Selve monumentet, der blev placeret
på det højeste punkt i gartner Dith-
mers gamle have, der var indkøbt til
kirkegård, består af en 1½ meter høj

»Den franske Kriegergrav« på Helsingør Kirkegård (HM 457).

ringmur, sat af røde bornholmske sandsten ligesom fliserne omkring obelisk. Den seks meter høje obelisk er derimod udført i en sjælden fin nordfransk sandsten. Indenfor muren ligger 40 gravplader af grå svensk kalksten, hvori de døde soldaters navne er indhugget.

Han døde ved deres hovedgårde – Au Chevet des francais – står der på den mindeplade, over den unge læge Erik Uttenreiter, der er indsat bagest i muren, Han blev smittet under sin gerning med at pleje de franske soldater og døde den 22. januar 1919.

Monumentafsløringen fandt sted under stor højtidelighed, med deltagelse af danske og franske militæraf-

delinger samt en lang række honoratiore fra nær og fjern. Alle, som havde bidraget økonomisk til gravmonumentet, kunne få udleveret et adgangskort til at overvære begivenheden. Kirkegården blev nemlig i dagens anledning afspærret for uvedkommende.

Pastor Battioz sørgede for den kirkelige indvielse af gravpladsen, hvorefter professor Edv. Ehlers holdt afsløringstalen, der efterfulgtes af kranse nedlægning ved obelisk, hvor man på fransk og dansk kan læse: Her hviler 40 franske soldater, døde på denne venligt sindede jord under deres hjemrejse fra fangenskab 1918-19, uden at kunne nå hjem til deres sejrige fædreland.

– Dette monument er rejst af danske venner i 1920, i det år, da Dannebrog på ny vajede i Sønderjylland.⁸

Knap så imponerende som Den franske Kriegergrav fremtræder monumentet over de tyske soldater og flygtninge, som døde i Helsingør under Anden Verdenskrig.

Placeret i udkanten af kirkegården begrænses det cirka 310 m² store græsklædte begravelsesfelt på de tre sider af bevoksning og mod nord af en sten-sat mur gravet i jordbakken. Begravelsesfeltet omfatter idag 93 soldatergrave og 18 flygtningegrave, markeret ved fritstående, ensartede stenkors. Korsene har i de fleste tilfælde inskription på begge sider, idet de er sat over op til fire personer. Fladt foran i plænen ligger 6 »private« gravsten.

På Helsingør Kirkegård begravedes den første tyske soldat i slutningen af 1942. Den tyske værnemagt erhvervede i den anledning to gravsteder,

men fik dog først brug for det andet i 1944, hvor endnu en tysk soldat blev stedt til hvile på kirkegården. Herefter stiger antallet af begravelser stærkt. I perioden 28. april til 1. juni 1945 begravnes således ikke færre end 96 tyske soldater på Helsingør Kirkegård. Det sker i et større samlet begravelsesfelt i udkanten af kirkegården nærmere bestemt i afdeling 31. Her begravnes tillige en ukendt tysk kvinde, der pludselig var faldet død om på Helsingør Banegård. Gravstedet blev senere overflyttet til afdeling 24, hvor de øvrige »tyske krigsdøde« var blevet begravet i en fællesgrav. I 1966 blev de tyske flygtningegrave overflyttet til afdelingen med de tyske soldatergrave, hvortil de to tidligst begravede soldater allerede i 1945 var blevet overflyttet.

Ifølge artikel 8 stk. 2 af begravelsesoverenskomsten af 3. oktober 1962 sikrede den danske regering pleje og vedligeholdelse af tyske grave indtil anlæggelse og indretning af disse var blevet tilendebragt. »Volksbund deutsche Kriegsgräberfürsorge« presede i den forbindelse på, og endelig i begyndelsen af 1969 godkendte kirkeministeriet et forslag til »endelig indretning af de tyske krigergrave på Helsingør Kirkegård«. Anlæggelsen og indretningen blev betalt af »Volksbund deutsche Kriegsgräberfürsorge«.

En stor, fladtliggende monolit af sandsten udgør det fælles og vel egentlige gravmindesmærke. Det har både tysk og dansk inskription: Hier ruhen 93 deutsche Soldaten und 18 deutsche Flüchtlinge Opfer des zweiten Weltkrieges – Her hviler 93 tyske soldater

og 18 flygtninge ofre fra Anden Verdenskrig.⁹

Frihedskæmpergrave udgør på Helsingør Kirkegård en særlig gruppe. I modsætning til de øvrige krigergrave på kirkegården ligger frihedskæmpergravene med undtagelse af to grave spredt, og kun et særligt mindetegn i bronze udarbejdet efter forslag af billedhugger Knud Nellemose forbinder de 6 gravsteder indbyrdes og med den tyske besættelse af Danmark.

Mindetegnets motiv er en fakkelt bærende person og inskriptionen: »Faldet i Danmarks Frihedskamp 1940-45«. Bronzepladerne er cirkulære og findes i tre størrelser. De blev først påsat gravmælerne i 1970 i anledning af 25-året for Danmarks befrielse. Gravminderne over frihedskæmperne blev samtidig fredet.¹⁰

Velmenende og forstående borgere i Helsingør havde allerede umiddelbart efter befrielsen fået rejst et passende gravminde over to unge frihedskæmpere på Helsingør Kirkegård. En lav rektangulær sandstensætning med inskriptionen: »Rejst af byens borgere« omkranser de to gravmæler, som iøvrigt er kopieret efter gravstene i Ryvangen, hvor de to frihedskæmpere den 11. april 1945 var blevet henrettet. Det var den 20-årige Knud Petersen, og hans 21-årige kammerat, Poul Erik Krogshøj Hansen, begge skibsbyggerlærlinge. Begge havde været tilknyttet den helsingørske modstandsbevægelse og BOPA under dæknavnene »Ole« og »Erik Dahlin«.¹¹

Den 60-årige Carl Viggo Axel Reib blev det første offer for frihedskampen i Helsingør. Under anbringelse af

Gravmæle over frihedskæmper Poul Erik Krogshøj Hansen, d. 1945.

en bombe i bunden af det tyske skib M/S Danzig, som den 25/8 år 1943 lå i dok ved Helsingør Skibsværft eksploderede sprængstoffet utilsigtet og skibstømrer Carl Reib blev dræbt på stedet.¹²

Egentlig illegalt arbejde havde billedskærer Otto Bülow vel næppe taget del i, men alligevel blev han den 2. august 1944 offer for et tysk gengældelsesdrab efter en stikkerlikvidering i byen. Formentlig blev Otto Bülow udvalgt, fordi han i almindeligt omdømme var regnet for at være særlig tysk fjendtligt indstillet. Begravelsen blev et folkeligt symbol for den passive modstand. Gravmælet er et stort trækors i groft tilhugget egetømmer.¹³

En vådeskudulykke gjorde en brat ende på den 18-årige elektrikerlærling Jørgen Berthelsens liv. Vådeskuddet faldt under vagttjeneste over sikkerhedsforvarede personer på det tidligere vandrehjem og Gestapohoved-

kvarter på »Wisborg« den 10. maj 1945.¹⁴

Agnes og Carl Andersens hjem dannede rammen om en række illegale aktiviteter, da ægteparret arresteredes af Gestapo og indsat i Vestre Fængsel. Her pådrog Agnes Urania Adelheid Werrenrath Andersen sig en meningitis og døde den 8. august 1945 på Øresundshospitalet i Helsingør. Frihedskampen havde dermed krævet sit umiddelbart sidste offer i Helsingør.¹⁵

Noter

¹ Afdeling 4. Helsingør Kirkegårds arkiv. M. Galschiøt: Helsingør omkring midten af forrige Aarhundrede, 1921, p. 356-60. Vilhelm Cohen: Fra Krigen 1864 og de faldnes Minde, 1865. Inskription: »Her hviler 17 Trofaste Danmarks Sønner, som under Krigen 1864 ofrede Liv og Blod for Kongen og Fødeland og hensov Vor midte – Herren bevarer de Trofaste – Fred være med Eder«. Støbejernskorset henstår p.t. i materielgården m.h.p. restaurering efter hærværk.

² Helsingør Avis 6/12 1918.

³ Helsingør Avis 7 og 11/12 1918.

⁴ Helsingør Avis 30-31/12 1918.

⁵ Helsingør Avis 21/1 1919.

⁶ Helsingør Avis 4/1 1919.

⁷ Helsingør Avis 31/1 1919.

- ⁸ Helsingør Avis 11-12/11 1920. Inskription på obelisk: Ici reposent 40 soldats francais morts sur cette terre amie a leur retour de captivité 1918-19 sans avoir pu revoir leur patrie vi (c) torieuse. Le Danemark r(i) connaissant veille sur leurs tambeaux. – Ce monument a été élevé par des amis danois en 1920 lánééou le Danebrog a flotté de nouveau en Slesvig. Fyrretræsbevoksningen som omgiver en del af monumentet slører dette utilsigtet og en fjernelse vil genskabe monumentaliteten. Den smedede jernflagstang er lavet af grovsmed Chr. Nielsen.
- ⁹ Helsingør Kirkegårds arkiv. Atlas Deutscher Kriegsgräber in Europa und Übersee. Afdeling 31. Monumentet omfatter en fladtliggende monolit med tysk og dansk inskription indhugget i sandstenen, ligesom de fem kors, der adskiller de to tekster. Hertil 32 ensartede, fritstående kors med inskription over de begravede. Sandstenskorsene, der ikke har markeret for- og bagside, er udført i grå sandsten i modsætning til de 6 »private« gravsten, som er udført i rød sandsten og placeret fladtliggende i græsplænen foran de respektive kors. 5 af de tyske »soldatergrave« er blevet overflyttet til Tyskland i 1948.
- ¹⁰ Frihedskæmpergrave blev fredet i henhold til Kirkeministeriets cirkulære af 18. januar 1968.
- ¹¹ Afdeling 7 nr. 142 og 142a. To fladtliggende, rektangulære gravsten udført i rødlig sandsten efter forlæg af tilsvarende i Ryvangen. Indskription (bronzebogstaver): Poul Erik Krogshøj Hansen, * 6/10 1924 i Helsingør, † 11/4 1945 i Ryvangen. Faldet i kamp for Danmarks Frihed. Mindetegn i bronze: Faldet i Danmarks Frihedskamp 1940-45. Knud Petersen, * 8/10 1925 i Padborg, † 11/4 1945 i Ryvangen. Faldet i kamp for Danmarks Frihed. Mindetegn i bronze: Faldet i Danmarks Frihedskamp 1940-45. Gravmælerne er omkranset af en rektangulær sandstensætning med inskription (bronzebogstaver): (R)ejst af byens Borgere. Bunddække af dværgmispel.
Helsingør Kirkegårds arkiv.
- ¹² Afdeling 23 nr. 67. Firkantet, tilhugget og delvis poleret granitsten – rose af bronze. Inskription: Vor kære mand og fader Carl Reib * 17/12 år 1882, † 27/8 1943. Mindetegn i bronze: Faldet i Danmarks Frihedskamp 1940-45. Gravstedet, der omfatter yderligere to gravmæler (poleret granitsten med rose af bronze, inskription. Vor kære mor Cathrine Reib 13.4.1885 5.10.1976 samt utildannet granitsten med inskription: Sov sødt lille Finn 1.3.1923 23.7.1938), er kranset af lav thujahæk. Indgangspartiet er markeret med to firkantede, groft hugne granitsteler med kæde udspændt imellem. Perlegrus og lav buxbumhæk ved gravstenene.
Helsingør Kirkegårds arkiv.
- ¹³ Afdeling 10 nr. 93-94. Stort træ Kors i groft skåret egetømmer. Inskription (udskårne bogstaver og forgyldt): Otto Bülow 16. januar 1904, 2. august 1944. Mindetegn i bronze: Faldet i Danmarks Frihedskamp 1940-45. (Trækors har senere fået tilføjet: Adam Otto, 5. januar 1944, 14. november 1968. På gravstedet endvidere gravsten af granit med inskription: Henning Bülow, 12.2.1902, 10.3.1967).
Helsingør Kirkegårds arkiv.
- ¹⁴ Afdeling 19 nr. 113. Fladtliggende, rektangulær gravsten i rødlig sandsten, profileret kant. Inskriptioner (bronzebogstaver): Frihedskæmper Jørgen Berthelsen, 18 år, faldet 10.5.1945. Mindetegn i bronze: Faldet i Danmarks Frihedskamp 1940-45. Gravstedet er kranset af lav thujahæk. Indgangspartiet er markeret ved to firkantede betonsteler med kæde udspændt imellem. Perlegrus og to stk. cypres.
Helsingør Kirkegårds arkiv.
- ¹⁵ Afdeling u 31 nr. 94. Fladtliggende gravsten i grå sandsten, profileret. Inskription (bronzebogstaver): Agnes Andersen * 1/10 1890, † 8/8 1945, Carl Andersen * 8/2 1895, † 27/9 1948. Separat, fladtliggende utildannet rødlig sandsten med mindetegn: Faldet i Danmarks Frihedskamp 1940-45. Urnegravstedet er kranset af lav thujahæk. Perlegrus.
Helsingør Kirkegårds arkiv.

Støbejernskorsene på Helsingør Kirkegård

af Jan Faye

»Der står på kirkegården et gammelt frønnet bræt; det hælder slemt til siden, og malingen er slet. Det er såmænd Jens Vejmands, hans liv var fuldt af sten, men på hans grav – i døden, man gav ham aldrig en«. Sådan skrev Jeppe Aakjær i 1905 om slutningen på den fattige Jens Vejmands liv, der i mange år var blevet henslæbt med det slidsomme arbejde at skulle hugge skærver til brug for vejbelægning.

Siden middelalderen havde det været de rige og de velhavende forundt at blive gravlagt inde i kirken. Derom vidner de mange gravplader, som i dag kan ses rundt om i kirkegulvene. Men efterhånden opstod der regulær pladsmangel, og fra slutningen af det attende århundrede blev det mere almindeligt for selv folk af stand at blive begravet ude i det fri. Her havde landets almue og byernes fattige håndværkere og deres familier altid fundet deres sidste hvilested. Over dem er der næppe blevet opsat andet end et gravtræ – hvis der da overhovedet blev rejst noget – som det der blev sat over den fattige Jens Vejmand, og som for et stykke tid markerede, hvor de lå. Først i 1805 blev det ved kgl. forordning forbudt enhver at blive begravet inden for i sognets kirke, og dermed begynder de gravminder, som tåler vind og vejr, for alvor at vise sig på kirkegården.

Helsingør adskiller sig på det punkt ikke fra andre danske købstæder. De første gravminder på kirkegården blev naturligt nok forarbejdet i sten, ofte med udgangspunkt i tidens mode og med assistance af kendte som ukendte billedhuggere. Men omkring 1830 dukker der et nyt materiale op, støbejernet, som begynder at konkurrere med stenen. Støbejern er vejrbestandig på samme måde som sten, og da det samtidig var et nyt og spændende materiale, faldt det hurtigt i de højeste klassers smag. I begyndelsen, da jernstøberierne var fåtallige, var det også ganske kostbart at få udført gravminder i støbejern, hvorfor det ikke var enhver beskåret at erhverve sig et. Tværtimod har støbejernskorsene på den tid været forbundet med stor prestige, som kun adelsfolk, højtstående officerer, biskopper og storkøbmænd havde råd til at smykke sig med. Siden hen, da støberierne blev mangfoldigere med etableringen af et eller flere i hver købstad, blev det støbte gravminde billigere at producere og dermed mere udbredt. Nu var det ikke længere et monument for højerestanden, men snarere blev det de velstående bønders og borgeres gravminde. Menigmænds minde blev dog aldrig andet end det simple kors af træ.

Netop støbejern egnede sig så godt til korsformen, der jo for enhver kri-

Støbejernskors på Helsingør Kirkegård. Kat.nr. 8.

sten står som symbol på Kristu lidelse, død og opstandelse. Denne form voldte nemlig hverken særlige tekniske vanskeligheder eller afstedkom større arbejde under støbningen i forhold til andre former. Omvendt var sten et besværligt materiale at ud-

hugge kors i, og af samme grund er der også meget få stenkors bevaret fra den tid. Men selv om korsformen således blev den dominerende form for støbt gravminde ses også andre former såsom epitafier, gravplader og steler.

Moden med de støbte kors begyndte omtrent samtidig med anlæggelsen af de første støberier i Danmark. Den kom hertil omkring 1830 fra Tyskland, som havde en langvarig tradition for jernstøbning. Inden oprettelsen af jernstøberierne i København tog fart i begyndelsen af forrige århundrede, eksisterede der her til lands kun det kendte jernstøberi i Frederiksværk, grundlagt så tidligt som 1769 af Johan Frederik Classen. Alligevel var det de københavnske støberier, der som de første herhjemme tog ideen op med at lave støbte jernkors, og nogle af de tidligste kors på Helsingør kirkegård synes da også at være hentet dertil fra København.

Helsingør fik sit første jernstøberi i 1845. Det grundlagdes af jernstøber Laurits Theodor Kierulff, der fik kgl. bevilling til at drive jern- og metalstøberi fra og med den 1. april dette år. Kierulff anlagde det på en grund lige over for kirkegården mellem Møllebakken og Marienlyst Allé. Dog skulle der gå mere end et år, førend støbningen rigtig kom i gang. I mellemtiden havde Kierulff måttet indgå kompagniskab med C.W. Møller for at skaffe de fornødne penge, men denne blev hurtigt købt ud, hvorefter Kierulff stod som eneindehaver. Ved hans død i 1905 tilfaldt firmaet sønnen J.K.L. Kierulff, der tyve år tidligere var trådt ind i ledelsen. I 1918 solgte sønnen firmaet videre til Ohlsen & Ahlmann.

For at markedsføre sine produkter annoncerede Kierulff i de lokale aviser, og fra disse tilbud ved vi, at firmaet også begav sig af med at støbe jernkors. Alligevel er det kun nogle få

stykker af de tilbageværende støberjernsminder på kirkegården, som med nogen sandsynlighed kan spores tilbage til det lokale støberi. Langt de fleste af disse kors er fra tiden før Kierulff grundlagde Helsingør Jernstøberi, og de kommer først og fremmest fra København. En type kors, nr. 2 og 7, synes dog at stamme fra støberiet i Frederiksværk.

Nr. 1 (1830) Epitafium med inskriptionen: Vore elskede forældre kiøbmand ADAM GOTTLÖB GRANDMAN, født d: 13 Septbr. 1751. død d: 8 Martz 1818. CHARLOTTE SOPHIE GRANDMAN, født van DEURS. født d: 11 Novbr. 1765. død d: 7 Febr. 1830, sattes dette Minde af deres taknemmelige Børn. Gravstedet nedlagt; tavlen bevaret. (Aa.F. nr. 3)

Nr. 2 (1830) Kløverbladskors, rundbuet, med inskriptionen: O. JENSEN. FØDT den 20 JUNI 1779. DØD den 25 FEBRUAR 1830. VELSIGNET VÆRE DIT MINDE. Gravstedet nedlagt; korset bortkommet. (Aa.F. nr. 221)

Nr. 3 (1835) Epitafium med inskriptionen: To the Memory of ELISABETH CRANE, born 26th of MARCH 1755. Died at Elsenore 4th of December 1835. Gravstedet intakt. (Aa.F. nr. 4)

Nr. 4 (1835) Stort kløverbladskors, spidsbuet, opsat på stor natursten. Inskriptionen: (Korset): Zum Staube wird was Staub ist nur versenkt Des Himmeles Funke kerht Himmel Wie-

der. (*Plade på stenen*): Baronesse MARIE SOPHIE de BRETTON. Gravstedet intakt. (Aa.F. nr. 170)

Nr. 5 (1837) Lille kløverbladskors, spidsbuet, med inskriptionen: L.P. ERRITZÖE. 1837. Gravstedet nedlagt, korset bevaret. (Aa.F. nr. 171)

Nr. 6 (1838) Kløverbladskors, rundbuet, på postament med inskriptionen: (*Forside*): Her under hviler Støvet af FREDERIK WILHELM BERG Etatsraad, Kæmmerer ved Øresunds Toldkammer, Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd. (*Venstre side*): Fød i Kiøbenhavn D. 16de Marts 1754. (*Højre side*): Død i Helsingør D. Xde Marts 1838. (*Bagside*): Velsignet være hans Minde. Gravstedet nedlagt; korset bevaret. (Aa.F. nr. 202)

Nr. 7 (1847) Kløverbladskors, rundbuet, med inskriptionen: K. JENSEN. FØDT den 30 APRIL 1788. DØD den 6. JANUAR 1847. VELSIGNET VÆRE DIT MINDE. Gravstedet nedlagt; korset bortkommet. (Aa.F. nr. 221)

Nr. 8 (1847) Kløverbladskors, rundbuet, med inskriptionen: KJØBMAND I.C. BRANDT. FØD 3 MARTS. DØD 25 JAN 1847. Gravstedet nedlagt; korset bevaret. (Aa.F. nr. 206)

Nr. 9 (1848) Kløverbladskors, rundbuet opsat på postament. Inskriptionen: (*Korset*): HERUNDER HVILER STØVET AF CHRISTIAN SCHUBEL. FØDT D. 6. FEBR

1760. DØD D. 24. NOV 1848. (*Postamentet*): Vore Dage er halvfjerds-sindstve Aar og om det kommer højt firrsindstve Aar, og naar det har været kosteligt med dem, da var det Møje og Besvær, thi de afskæres snart og vi flyve herfra. Dersom du i dag høre Herrens Røst, da forhært ikke dit Hjerte. Gravstedet nedlagt; korset bortkommet. (Aa.F. nr. 206)

Nr. 10 (1884) Lille kløverbladskors, spidsbuet, med inskriptionen: A.W. ERRITZÖE 1884. Gravstedet nedlagt; korset bevaret. (Aa.F. nr. 171)

Nr. 11 (1985) Lille kløverbladskors, spidsbuet, med inskriptionen: f. 9.3.1942. AASE FAYE d. 15.3.1985. Dette kors stod oprindeligt ved den reformerte kirke. Gravstedet intakt. (Aa.F. nr. 171)

Alle disse støbejernsgravminder er tidligere beskrevet i Aase Faye: *Danske Støbejernskors*. Nogle af dem er som sagt i dag helt væk; de forsvandt i forbindelse med udvidelsen af Nygade og nedrivningen af den smukke, gamle kirkegårds mur i begyndelsen af 1970'erne. Af ovenstående kors er det kun nr. 8 og 9, som kan tænkes at stamme fra Helsingør Jernstøberi, eftersom denne type ikke er påvist andre steder end på Helsingør Kirkegård, og fordi de begge er fra tiden efter støberiets grundlæggelse. Selv om nr. 10 dateres til 1884, så stod det i gravsted med nr. 5 fra 1837. Enkefruen efter toldkontrollør Lange Pallesen Erritzöe havde åbenbart overlevet sin mand med knapt 50 år, og som det kan ses andre steder i landet, så

Støbejernskors på Helsingør Kirkegård. Kat. nr. 6.

skulle hun have samme slags gravminde som sin mand, skønt det nu var blevet umoderne med støbejernskors. Hun kunne selvfølgelig godt have bestilt den samme type hos det lokale støberi, men hun kunne ligeså godt

have købt korset samtidig med det til sin mand. Imidlertid er der grund til at tro, at Helsingør Jernstøberi kan have lavet flere af de efterfølgende typer, som aldrig tidligere er blevet registreret.

Nr. 12. Beskrivelse. Epitafium der danner to rundbuede sammenhængende tavler med et lille latinsk kors imellem. Tavlen er omgivet af en kant med undtagelse af underkanten. Øverst på pladen er anbragt »farvel-hænder«. Nederst findes en lille krans omkring en nedadvendt fakkel. *Størrelse.* h: 74, b: 44, tyk: 1-1,5. *Inskription.* H. LARSENS GRAVSTED. Gravstedet nedlagt; tavlen bevaret.

Nr. 13. Beskrivelse. Samme type som nr. 12. *Inskription.* E.C. LARSEN født KIRCK. Gravstedet nedlagt; tavlen bevaret.

Nr. 14. Beskrivelse. Samme type som nr. 12. *Inskription.* F.W. HARDER, 1905. KIRSTINE HARDER, født BERLIN, 1908. Gravstedet intakt.

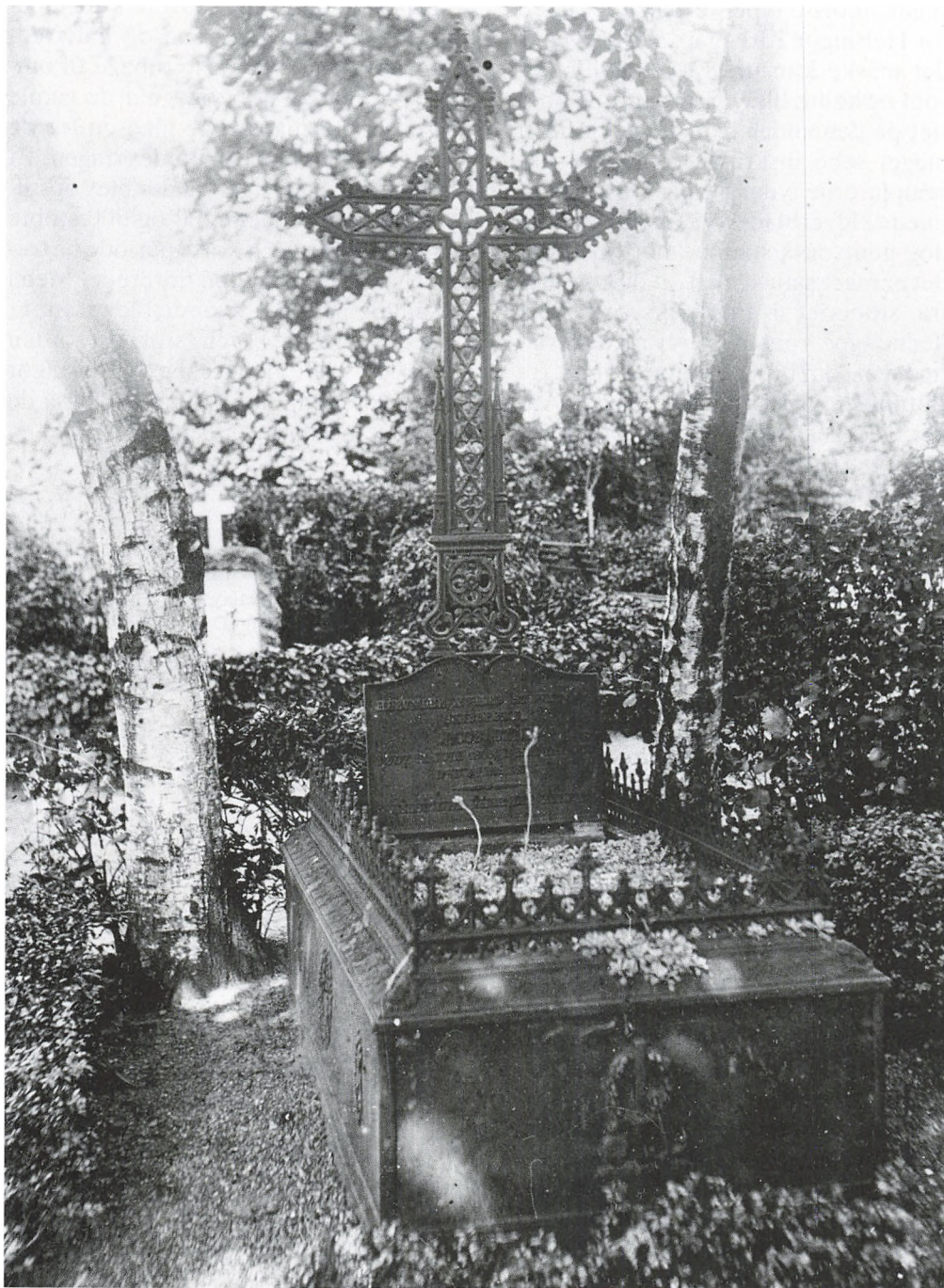
Nr. 15. Beskrivelse. Lille kløverbladskors, rundbuet og med profileret kant. Flad bagside. *Størrelse.* h: 95, b: 57, tyk: 1,5. *Inskription.* HER HVILER SOLDAT AF 1864 H.R. RASMUSSEN. 440. DØD 17 APRIL 1864. KAMMERATER SATTE DETTE KORS. Gravteder nedlagt; korset bevaret.

Nr. 16. Beskrivelse. Samme type som nr. 15. *Inskription.* EXPECTANTES BEATAM SPEM. Korset er opsat på en nyere sortpoleret gravsten over en række katolske lægbrødre og præster, hvoraf den ældste er lægbroder Jean Leonard Koch (1848-1912), lægbroder François Joseph Glédel (1868-1947), præst John William Kelly (1878-1947), præst Francis Martin Flynn (1881-1953), og den yngste er

præst Jan A.A. van der Veer (1905-1970). Gravstedet intakt.

Nr. 17. Beskrivelse. Stort gennembrudt kors opstillet på en stor støbejernssarkofag. Både korsarmene og stammen er gennembrudte af stiliserede blomster og blade. I den ligeledes gennembrudte skæring sidder en flyvende due, og omkring skæringen er der en gennembrudt cirkel bestående af trebladede kløver. Korsenderne er spidse, og de omgives af små krabber med en flad korsblomst i spidserne. Korset er flankeret af to filaler, som er opsat på et stort gennembrudt fodstykke med firpas og lotusb-lade. Foran korset er anbragt en dobbelt buet støbejernsplade med kant, svarende til to modstillede volutter. Sarkofagen er på siderne besmykket med hjerter, anker og kors, om hvilke der hænger en stor krans (tre på siderne og en i hver ende). Kanten på låget er omgivet af en bladfrise, og langs denne er anbragt et lille rækværk af stiliserede blade. *Størrelse.* ? *Inskription.* HERUNDER HVILER STØVET AF SKIBSFØRER JACOB UTNE. FØDT 21 JULI 1833 I HELSINGØR. DØD 9 MAI 1874. VELSIGNET VÆRE DIT MINDE. Gravstedet nedlagt; korset bortkommet.

Et helt usædvanligt støbejernsgravmæle opsat over skibsfører Jacob Utne f. 21. juli 1833, d. 9. maj 1874. Desværre er det bortkommet. Kat. nr. 17.

Ingen af disse typer er påtruffet uden for Helsingør Kirkegård. Alligevel er det måske kun nr. 12-14 og 17, der som nystøbte blev båret ud fra støberiet på den anden side af gaden. Den meget sene inskription på et af eksemplarerne tyder herpå. De to rundbuede kløverbladskors, nr. 15-16, kan dog godt også stamme herfra, skønt det er mere sandsynligt, at de kommer fra støberiet i Frederiksværk, idet denne type kors figurerer med de rigtige mål som nr. 84 i en priskurant fra slutningen af 1800-tallet, efter at Anker Heegaard havde overtaget fabrikken i 1857. Det sidste kors, nr. 17, er en helt usædvanlig type. Kun et sted i Danmark er der lavet lignende kors. (Aa.F. nr. 312). Det drejer sig om Morsø Jernstøberi i Nykøbing Mors. Her havde man direkte »overtaget« typen fra det store jernstøberi Carls-hütte i Slesvig, hvilket ikke var usædvanligt for støberierne. Forskellene mellem de to kors er alligevel så markante, blandt andet er de stiliserede, gennembrudte blade forskellige, og det er kun Helsingør-korset, der har en due i skæringen, at det helt kan udelukkes, at de hidrører fra samme støberi. Her kommer Helsingør Jernstøberi så ind i billedet.

Vi kender i dag kun disse 17 støbejernskors fra Helsingør Kirkegård. De mange tidlige kors blandt dem viser os, at det velhavende borgerskab i Helsingør var med på moden lige fra starten, og netop det, at mange er sat over byens »gode« familier, gør, at det også er den part af de opstillede kors, der længst blev bevaret. Der må derfor have stået mange flere. Kirkegårdsinspektør Bent Christiansen for-

tæller, at de gamle gravere kunne berette, at man i fyrrene og halvtredserne bar gravkorsene tilbage til omsmelting på støberiet, når de gamle gravsteder måtte vige pladsen for de nye. På den måde sluttedes ringen. Et forsigtigt skøn siger, at der blev opstillet et sted mellem 200 og 300 støbte gravminder i den korte periode på tredive-fyrre år, moden florerede. Men i samme periode, hvor de blev rejst, er der vel døde i en størrelsesorden 6.000-7.000 mennesker i Helsingør by. Som man kan forstå, har også de støbte gravminder været for de få.

Litteratur

Aase Faye: Danske Støbejernskors. Bearbejdet og udgivet af Jan Faye. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, København 1988.

Gravmælet over Friderich Ernst Johann von Ohlrogge af H.E. Freund

af Karin Kryger

Billedhuggeren H.E. Freund (1786-1840) udførte en lang række gravmæler, der på en gang udmærker sig ved stor enkelthed og stor individualitet. Freund havde i sandhed taget den antikke græske billedhuggerkunst til sig, og hans gravmæler er i høj grad inspireret af den attiske stele. Han føjede dog den græske inspiration til sit eget personlige kunstneriske udtryk.

Freunds steler er så »græske« og dog så forskellige fra de antikke forbilleder. Freund kendte den attiske stele, og fra personlige studier i Rom og Syditalien havde han de bedste forudsætninger for at indleve sig i den græske kunst særegne karakteristika, uden at det gik ud over hans egne arbejders originalitet og kvalitet.

Et fornemt eksempel på Freunds græske inspiration er at finde i gravmælet over kommandør på Kronborg, Friderich Ernst Johann von Ohlrogge. Gravmælet er udført i hvid marmor og har en gavltrekkant med palmetter og fugle. På midtstykkets forside ses et relief, der forestiller *afskeden*, en døende mand, der ligger på en seng, og en tilhyllet kvinde, der sidder ved fodenden med bøjet hoved. Bag ved hende står en mand, ligeledes med bøjet hoved. Seng, stol og lampe er antikke, ligesom personerne er i antik klædedragt. På bagsiden ses et modsvarende relief *gensynet*, hvor

manden modtager parret med åbne arme. På den ene smalside er udhugget et sværd og skjold, og på den modsatte ses en antik hjelm.

Inskriptionerne på forsiden:

Over relieffet:

SALIGE ERE DE DØDE SOM DØE I HERREN DE SKULLE HVILE FRA DERES ARBEIDER MEN DERES GERNINGER FØLGE MED DEM

Under relieffet:

FRIDERICH ERNST JOHANN von OHLROGGE GEN:MAJOR OG COMMANDANT PAA CRONBORG FÆSTNING COMMANDEUR AF DANNEBROG OG DANNEBROGSMAND FØDT DEN 12TE NOVBR 1772 DØD DEN 6TE MAI 1839 TROE I SIT KALD RETSINDIG AABEN OG VELVILLIG I AL SIN FÆRD VAR HAN I LIVET ELSKET OG AGTET – HANS BORTGANG DYBT BEKLAGET – HANS MINDE BEVARET KIÆRT OG HÆDRET AF ALLE DER KJENDTE HAM

Bagsidens inskription:

Over relieffet:

HVAD TIDEN SKILLER AD I STØVETS PRØVESTAND GIENSAMLER EVIGHEDEN I LYSETS OG FREDENS SALIGE BOLIGER

Under relieffet:

WÆR TROE INDTIL DØDEN SAA VIL JEG GIVE DIG LIVSENS KRONE

Friderich Ernst Johann von Ohlrogge blev født i Achim ved Bremen og gift i 1815 med Frederikke Sophie Auguste von Lützwow født i 1795 og død i Glückstadt d. 18. oktober 1864. I dette ægteskab, der senere blev opløst, var der en datter Ernestine Friederike Therese Louise født d. 2. oktober 1817. I 1829 blev Friderich Ernst Johann Ohlrogge kommandant på Kronborg. Ohlrogge gjorde sig bl.a. fortjent ved at tage initiativ til restau-

Fig. 1. Gravmæle over F. E. J. von Ohlrogge, Helsingør kirkegård.

ringen af slotskirken, der i 1807 var indrettet til militær gymnastiksal. I 1834 flyttedes de gymnastiske apparater, og kirkerummet blev overladt til rentekammeret.

D. 14. juni 1838 blev hans datter i Helsingør gift med Carl Sigvart Lous f. d. 1. september 1806. Ohlrogges svigersøn Carl Sigvart Lous havde øjensynlig gjort det godt. Efter en

ikke nævneværdig karriere i den danske marine blev han i 1838 ansat af den prøjsiske stat som navigationsdirektør i Danzig. Et par år før, d. 10. november 1837, var hans egen fader søofficeren Christian Carl Lous død i Frederiksværn i Norge.

D. 6. maj 1839 døde kommandør Ohlrogge en formentlig temmelig ensom død. D. 11. maj 1839 blev Ohlrogges første barnebarn Carl Christian Ernst August født i Berlin. Datteren har således ikke haft mulighed for at være til stede i Helsingør, da faderen blev angrebet af en febersygdom og døde, et forhold, der ikke er uden betydning for udformningen af Ohlrogges gravmæle. Faderens dødsfald har rimeligvis ramt datteren specielt hårdt pga. omstændighederne. Ohlrogge var skilt fra sin kone, og hans datter var nygift og opholdt sig i Berlin, da han blev ramt af den feber, der tog livet af ham. Da datteren fødte hans første barnebarn, har hun næppe vidst, at han var død.

I juli 1839 indfandt Carl Sigvart sig i København formentlig for at bistå ved skiftet efter svigerfaderen. Ved denne lejlighed bestilte han ikke ét, men to anselige gravmæler. Det ene over svigerfaderen, det andet over sin egen fader. Han har i København personligt forhandlet med billedhuggeren H.E. Freund om begge gravmæler. Vedrørende svigerfaderens gravmæle havde han rådmand i Helsingør, Christian Berbandt Rogert, som kontaktperson, og vedrørende hans egen faders gravmæle brugte han sin lillebroder juristen Johan Christian i Christiania som mellemmand. Carl Sigvart Lous påtog sig selv udgifterne

Fig. 2. Gensynet, relief på gravmælet over F.E.J. von Ohlrogge, Helsingør Kirkegård.

ved de to store gravmæler, udgifter han synes, i hvert fald temporært, at have haft problemer med likviderne til.

Han aftalte med Freund, at denne skulle modtage 4000 Rd. for de to gravmæler, som Freund successivt, alt som arbejdet skred frem, skulle have udbetalt af grosserer F.E. Petersen, Nyhavn i København. Imidlertid hævdede han selv de 2000 Rd., inden han tog tilbage til Danzig, pga. nogle uforudsete udgifter. I et forklarende brev fortæller Carl Sigvard Lous, at han ikke havde regnet med, at Freund skulle bruge de 2000 Rd. så hurtigt, men de vil være til udbetaling i januar, et svar, der næppe har passet den sygdomsplagede, og pga. hårdt arbejde nedslidte Freund.

Udformningen af monumentet for Ohlrogge ligger tæt op ad et gravmæle, som Freund sendte til Glasgow i 1839. Det drejer sig om gravmælet over MacDonalds hustru, hvor der vises scenerne *afskeden*, *gensynet*, *Nemesis* og *dødens genius*. Ligesom på afskedsscenen på Ohlrogges monumentet ses her tre personer. Fru MacDonald ligger på dødslejet, mens to personer, formentlig hendes mand og datter, tager afsked med hende. Manden er stående, og datteren sidder på en stol. De to scener er identiske, bortset fra, at på Ohlrogges monumentet ses en olielampe i sceneriet, som savnes på monumentet for MacDonald. Også gensynsscenen på de to monumenter ligger tæt op ad hinanden, idet der også i Glasgow ses tre personer. Monumentet for MacDonald var også afsluttet med en gavltrekanter med fugle og palmetter, ganske mage til gavltrekanter på Ohlrogges gravmæle. Det er ikke utænkeligt, at C.S. Lous har haft lejlighed til at se MacDonalds gravmæle hos Freund i sommeren 1838, da han bestilte monumentet for Ohlrogge. Det er nærliggende, at Lous er blevet begejstret for motivet, på trods af, at han og hustruen ikke var med ved Ohlrogges dødsleje. Friends relief gengiver altså ikke en virkelig begivenhed, men er et udtryk for den åndelige afsked, der fandt sted mellem Ohlrogge og hans datter og svigersøn. Det symbolske indhold i afskedsscenen understreges af, at personerne er klædt i antikke gewandter, som de næppe har båret i virkeligheden.

Friend hentede sit motiv, afskeden, fra den attiske stele. Her finder

Fig. 3. Afskeden, gipsmodel i Ny Carlsberg Glyptotek. 71×67 cm. I.N. 336.

man ofte fremstillinger af to personer, der giver hinanden hånd, fremstillinger, der på Friends tid opfattedes som afskedsscener. På Friends steler er afskedsscenen oftest udformet således, at den efterladte sidder ned og rækker hånden op til afsked med den afdøde, der står op, klar til at forlade ægtefællen. Friend har også brugt denne udformning af afskedsscenen f.eks. på gravmælet over Hansine Petrea Krøyer, begravet 1831 på Maribo kirkegård, og på gravmælet over Antoinette Margrethe Benzon på Skt. Knuds kirkegård i Odense. Det antikke motiv giver Friend en kristen dimension, ved at tilføje en gensynscene. Gensynsscenen forekommer ikke på de attiske steler, og har en ren kristen symbolik. Den græske afsked var, som Friend opfattede den, definitiv, mens den afsked, Friend selv skildrer, er midlertidig, idet gensynet efter opstandelsen forudses.

Fig. 4. Gensynet, gipsmodel i Ny Carlsberg Glyptotek. 71×68 cm. I.N. 338.

Gavltrekanterens fine dekoration med palmetter og små fugle er rimeligvis inspireret af en attisk gravstele, der var rejst over sykionerinden Xenonides. O.M. Stackelbergs bog: *Die Gräber Hellenen*, fra 1837 er blevet nævnt som Freund's inspirationskilde, da der heri findes en planche med gavlen og dens dekoration. Imidlertid har Freund benyttet motivet før Stackelbergs bog udkom, bl.a. på mindestenen for biskop Friderich Münster i Frue Kirke i København fra 1834.

Omkring Ohlrogges gravmæle står der et meget smukt gitter, dekoreret på en sådan måde, at man får indtryk af en mæanderbort, og selv om her ikke er tale om en rigtig mæanderbort, så er her tale om en tydelig træsk inspiration. De allerfleste gravmæler af Freund, som vi har bevaret i dag, savner deres oprindelige gitter, og de, der er bevarede, er oftest af en type, der engang indgik i jernstøbernes nor-

male varelager. Gitteret omkring Ohlrogges gravmæle har en speciel fornem udformning, der sandsynliggør, at det er udført efter tegning af Freund. Denne antagelse bliver kun bestyrket af, at Freund tegnede gitteret til Carl Sigvart Lous faders gravsted, hvilket fremgår af et brev fra ham til Freund. I et brev fra rådmand Christian Bernhard Rogert til Freund fremgår det også, at Freund stod for anlægget af graven og indhegningen, selv om det her er udtrykt knapt så entydigt. Rådmanden fortæller Freund, at kirkegårdsinspektionen ønsker en tegning af monumentet, der agtes oprettet med tilhørende indhegning, til brug for behandlingen af sagen i stiftsøvrigheden. Ydermere har gitterets låge en meget speciel låseanordning, og da Freund, inden han blev billedhugger, var udlært kleinsmed, er der noget der tyder på, at han ikke har glemmt sine gamle færdigheder.

Rådmand Rogerts brev vedrørende gravstedet er dateret d. 25. november 1839, så gravmælet er sandsynligvis først blevet færdigt og rejst på kirkegården i 1840. Det blev et af Freund's sidste arbejder, da han døde d. 30. juni 1840.

Gravmælets relieffer er i dag noget nedbrudt, og man kan derfor med fordel studere de gipsmodeller, der i dag findes på Ny Carlsberg Glyptotek. Ernst Ohlrogge er fremstillet stærkt individualiseret med et meget karakteristisk overskæg, så der må være tale om et forsøg på at give fremstillingen af ham portrætlighed. Også fremstillingen af svigersønnen er individualiseret, hvorimod fremstillingen af datteren forekommer anonym med en

påfaldende mangel på individuelle træk. På trods af gravmælets nedbrydning, kan man iagttage en påfaldende forskel på gipsmodellernes fremstilling af Carl Sigvart Lous og reliefferne på gravmælet. På gipsmodellerne er han fremstillet som en yngre mand med kraftigt krøllet hår, men på marmorreliefferne er han noget mere tyndhåret og har høje tindinger. Denne forskel kan ikke kun skyldes stenens nedbrydning. Der må have fundet en form for ændring sted undervejs, så svigersønnen blev fremstillet som en mere moden mand.

Freunds monument for Ohlrogge er et typisk eksempel på Freunds gravmælekunst. Man kan ikke sige, at Freund er specielt original ved udformningen af Ohlrogges gravmæle, da han året før udførte det næsten identiske gravmæle for MacDonald. Ikke desto mindre hører gravmælet til et af Freunds mest intime og gribende. Man kan sige, at fremstillingen af den sorg det er, at miste et elsket menneske og håbet om genforeningen, er banale. Døden er imidlertid frygtelig banal, og en fremstilling af den og de følelser, som den udløser, må være i overensstemmelse hermed. Freund og hans samtid var ikke bange for at vedkende sig sorgen, og Freund formåede, ved at kombinere en græsk opfattelse af skæbnens uafvendelighed og en kristen tro på opstandelsen, at forlene sine gravmæler med et budskab, der også har gyldighed i dag. Der er langt fra Attika til Helsingør, men Freund har gjort vejen let fremkommelig.

Litteratur, kilder m.m.

Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, 553-554, Kbh. 1954.

Hauch-Fausbøll, Th. og Nygård, S.: *Patriciske slægter*, V, 93, 100-101, 106-108, Kbh. 1930.

Freund, Victor: *Hermann Ernst Freunds Levned*, udgivet af H.R. Baumann, 169-170, 239, Kbh., 1883.

Nørregård-Nielsen, Hand Edvard: *Omkring Loke. Arbejder af Hermann Ernst Freund*. Udstillingskatalog, Ny Carlsberg Glyptotek, 1986.

Oppermann, Th.: *Billedhuggeren Hermann Ernst Freund 1786-1840. En Kunsthistorisk Skildring*. Udgivet af Kunstforeningen, Kbh. 1916.

Kilder

Det Kongelige Bibliotek, Add. 257, fol. I. Breve til H.E. Freund fra C.S. Lous 29. juli 1839 og 6. oktober 1839 samt fra J.C. Lous 1. november 1839 og 10. juni 1840.

Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger. A 3523, hylde 448. Brev fra C.B. Rogert til Freund 25. november 1839.

Tegninger

Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger. Skitser til Ohlrogges gravmæle i C 27.

Gipsmodeller

Ny Carlsberg Glyptotek

Afskeden I.N. 336

Afskeden I.N. 1296

Gensynet I.N. 338

Statens Museum for Kunst

Afskeden inv.nr. 5328

Købmand Carl von Mehrens gravmæle på Helsingør Kirkegård

af Lars Bjørn Madsen

Tæt op ad muren mod I.L. Tvedesvej står et af Helsingør Kirkegårds ældste gravmæler. Man kan ikke længere læse årstallet på den gamle vejrbidte marmortavle, men der står 1801, og gravmælet er sat over købmand Christian Carl von Mehren. Med hjælp fra et ældre knivskarpt fotografi (side 107) og lidt moderne teknik i form af en kraftig fotolampe, hvormed man kan belyse gravmælet fra siden og se teksten i strejfslys, kan man læse det meste af den lange tekst:

I DENNE GRAV HVILER DE IORDISKE LEVNINGER AF SALIG HERR CHRISTIAN CARL VON MEHREN BORGER OG KJØBMAND I HELSINGØER FØDT DEN 27 JUNI 1749 DØD DEN 10 JUNI 1801 GIFT MED JOMFRUE MAREN ØRSTED HVILKET ÆGETET..... FADER.....EN HVORAF..... FOR HAM..... GHEDEN HANS ENKE MED..... HANS ALT FOR TIDLIGE BORTGANG HAN EFTERLOD SIG ET ELSKET OG..... EN UDBREDT OG BLØMSTRENDE HANDEL OG ANSEELIG FORMUE SKABEREN HAVDE RUNDELIGEN BEGAVET HAM MED DE HERLIGSTE EGENSKABER DER EGNER OG PRYDER EN SAA SJELDEN OG VERDIG MAND DANMARK HAR I HAM EN ACACESIUS DENNE ÆDLE MANDS HELE LIV VAR AT VIRKE FOR DET GODE HAN ELSKEDE VENNER SANDHED OPRIGTIGHED OG FORTIENESTE VELGIØRENDE VAR HAN MOD DEN..... FORVISET OM ET BEDRE LIV MENSHAN SØDT MED EN ROLIG STANDHAFTIGHED IBLANDT SLÆGT VENNER OG..... BLIVER HANS MINDE EVIGT HELLIGT HELLIGET VENNERS MINDE AF O. WECHER BEKOSTET AF SØRGEHUSET

Carl Christian von Mehren var en af sundtoldstidens store købmænd i Helsingør. Han er født den 27. juni 1749 på Skjoldenæsholm, hvor hans fader, premierløjtnant Carl Fridrich von Mehren, boede. Da han som 13-årig flyttede til Helsingør, kom han i lære hos købmand Johan Chr. Sprunck i Strandgade 89 og tog i 1776 borger-skab som købmand¹. Han opførte i 1789 sin fornemme gård i Stengade 57 ved siden af rådhuset. Denne er nu skamløst nedrevet og i dens sted opført Den Danske Banks rent funktionalistiske bygning. Von Mehren var en dygtig købmand, der drev forretning fra sine to ejendommen i Strandgade. Omkring 1790 indrettede han butik i Strandgade 73 og i 1793 opførte han den nu nedrevne gård, Strandgade 90, hvor han antagelig også boede efter at have solgt sin ejendom i Stengade til arkivaren ved Øresunds Toldkammer David Brown. Dette navn kan pudsigt nok knyttes til kirkegårdens ældste gravmæle, en ligsten, sat over David Browns kone Mary i 1793 og senere over ham selv.

Christian von Mehren blev gift med Maren Ørsted, med hvem han fik 10 børn. Kun 7 nåede dog skælsår og alder. Flere af børnene fulgte løbebanen som købmænd, heriblandt den ældste søn Andreas Carl von Mehren, der ydermere som direktør for Helsin-

gørs Vandcompagni i årene 1822-27 og medlem af Helsingørs Borgerrepræsentation fra starten i 1838, var en velanskreven borger i byen.

Carl Christian von Mehren døde den 10. juni 1801, kun 52 år gammel. Det skal efter sigende være sket i forbindelse med, at han under englændernes beskydning af byen »slukkede en Bombe« i et engelske konsulats gård i Strandgade 89². Den 15. juni blev han begravet på den ene af Sct. Olai Kirkes kirkegårde, »Store Urtegaard«, som lå mellem Stengades huse og kirkens sydside³. Ved kisten blev der efter datidens skik sunget af elever fra Helsingør Latinskole, der dermed tjente lidt til dem selv og skolen. I kirkebogen for Olai kan vi se, at der var tale om »en heel Skole«, altså et kor af elever fra hele skolen i modsætning til f.eks. »en Lectie«, hvor en enkelt eller få elever sang.

Et gravmæle rejstes over ham, og af den tidligere citerede indskrift på dette kan vi læse, at det blev bekostet af »Sørgehuuset«, altså von Mehrens bo. Molbecks danske ordbog fra 1859 definerer ordet således: »Sørgehuus er det Huus, hvor en Afdød havde sit Hjem, og hvorfra han føres ud til Graven. Benævnelsen bruges kun den Dag Begravelsen foregaaer eller kort efter«. Hermed kan vi være ret sikre på, at gravmælet er rejst på hans grav så snart det har været færdigt. Det har altså ikke oprindelig stået på Helsingør Kirkegård. Interessant er det også, at man på gravmælet kan læse, hvem der har forfattet den lange gravskrift, nemlig den helsingørske færgermand og skibsreder Oluf Weche. Von Mehren havde selv en båd, nemlig

færgebåden »Rotha«, en ganske stor båd til en 15 mand stor besætning, og dette maritime fællesskab kan have fostret deres nære venskab. Efter von Mehrens død blev »Rotha« solgt til Christian Schultz og udstyret som kaperbåd med to kanoner. Kaperiet genopstod efter englændernes ødelæggelser af den danske flåde i 1807 og vennen Oluf Weche fik selv i 1808 og 1810 udrustet to kaperbåde, »Friedrich« og »Rolf Krage«, til hvilken han havde det fornødne statslige kaperbrev⁴.

I 1827 blev kirkegårdene omkring Sct. Olai Kirke lukket for begravelser, da man havde vedtaget, at indrette »Nye Kirkegaard« uden for Nygade-porten til Helsingørs fælles kirkegård. I 1826 flytter Olai Kirke derfor Chr. von Mehrens gravmæle til Helsingør Kirkegård for den nette sum af 56 rigsdaler sedler, som betales til kirkens kasse af sønnen A.C. von Mehren⁵. Et nyt familiegravsted købes ved den i 1825 opførte nye teglstensmur ud mod Fiolgade, og her er mange af familien von Mehren senere stedt til hvile, heriblandt førnævnte A.C. von Mehren, der døde i 1865, i en alder af 81 år. Deres mere beskedne gravmæle står ved siden af Chr. von Mehrens store gravmæle, der nærmere skal beskrives i det følgende. Forinden bør gravstedets historie dog afsluttes.

Omkring 1925 blev den da 100-årige kirkegårds mur sammen med de langs muren liggende gravsteder truet

Købmand Carl von Mehrens gravmæle på Helsingør Kirkegård.

af en planlagt udvidelse af Fiolgade. Dette forhindredes, takket være stærke protester fra Helsingør Borgerforening, der udtalte, at store skønhedsværdier ville gå tabt ved dette indgreb⁶. Von Mehrens gravsted ville have været blandt de berørte, og måtte i så fald have været flyttet et par meter længere ind på kirkegården sammen med muren. I 1975 blev det til gengæld alvor. Den hastigt voksende bilisme krævede stadig mere plads og kirkegården måtte ofre en god bid af den indviede jord til dette formål. Der blev derfor eksproprieret så meget af kirkegården, at det ikke var muligt at flytte alle gravstederne. Von Mehrens gravsted var et af de mange, der i den forbindelse måtte sløjfes. Heldigvis fandt man en del af gravmælerne for historisk værdifulde til at sende i skærveknuseren, og de blev i stedet stillet op ved kirkegårdens nyopførte materielgård. Her fristede de i flere år en kummerlig tilværelse, gemt og glemt.

I 1988 blev Carl von Mehrens gravmæle genopstillet på en værdig plads, nemlig ved den nuværende kirkegårdsmur så nær sin oprindelige plads som muligt. De øvrige af slægten von Mehrens gravmæler blev ligeledes genopstillet langs muren i den rækkefølge, som de oprindeligt havde stået. Det retablerede gravsted – hvis man kan kalde det således, thi støvet af de afdøde ligger jo stadig, hvor de stedtes til hvile, nu blot under vejens asfalt – vil om nogle år gro til og få den samme stemningsfulde skønhed, som det havde lige før det blev ryddet.

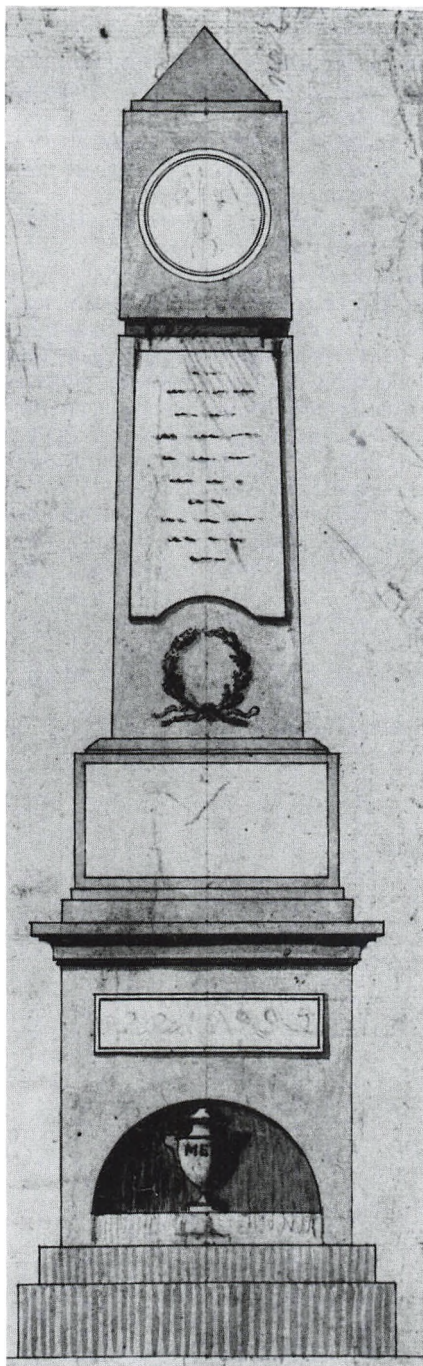
Man kan ikke undgå at få øje på gravmælet, der med sine 290 cm i høj-

den rager et godt stykke op over den røde mur. Det er et monument af rød og grå sandsten, formet som en obelisk, stående på en aftrappet riffelhugget sokkel og et retkantet postament med en rundbuet niche, hvori der engang har stået en urne i hvid marmor. Urnen var allerede i 1920'rne ødelagt og kun korpus stod stadig i nichen, som var det en gammel urtepotte. Over den rundbuede niche er indsat et hvidt marmorrelief med et mønster kaldet »løbende hund«. Over postamentets rigt profilerede og stærkt udkragende gesims er indsat et mellemstykke af hvid marmor med et fint allegorisk relief. Man ser her en kvinde iført klassiske gevanter. Hun sidder på nogle pakker, der sikkert er købmandsvarer, og læner sig mageligt op ad en bikube, symboliserende fliden. Bikuben har været et yndet symbol på de Helsingørske købmænds gravmæler og ses også et par andre steder på kirkegården. I sin højre hånd holder hun noget, der kunne ligne en spade. Foran hende står en putto, et barn – måske en genius – med en stork, der kan symbolisere taknemmeligheden eller handelen. I baggrunden ser man Øresund med et tremastet skib, den helsingørske købmænds største indtægtskilde. Relieffet minder påfaldende meget om et tilsvarende på et gravmæle over Marie Charlotte Eggert fra 1805 på Assistens Kirkegård i København. Her holder kvinden pudsigt nok sin højre hånd om barnet medens storken flyver.

Købmand Carl von Mehrens gravmæle. Tegning udført af Frantz Ney, Kunstindustrimuseets arkiv.

Den endelige forklaring på handlingen i disse to allegoriske fremstillinger er næppe til at give. Man må forstå disse fine gravmælers sprog som man bedst kan og vil; det hører med til oplevelsen. Over det fine mellemstykke på von Mehrens gravmæle rejser obeliskens sig, på hvis nederste del man ser en i relief udhugget forvitret krans af kornaks bundet med en sløjfe nederst. På obeliskens midtparti sidder den store marmortavle med selve gravskriften, som er gengivet i det foregående. Disse lange gravskrifter, der fortalte noget om den afdøde, var såre almindelige i begyndelsen af forrige århundrede, og vi har flere eksempler på dem på Helsingør Kirkegård, dog ikke signerede som her på von Mehrens gravmæle. I topstykket er indsat en rund marmormedaillon med merkurstaven som det overordnede symbol på, at herunder hviler en købmand. Kvinden på relieffet nedenunder behøver derfor ikke at holde en merkurstav, som hun ellers gør på andre gravmælers relieffer, eksempelvis gravmælet over isenkræmmer Christian Schiøtt fra 1807 på Assistens Kirketård. Allerøverst på von Mehrens gravmæle er obeliskens obligatoriske spids udført i mørkegrå skifer. Den er tagformet og ikke pyramideformet.

Dette kostbare pragtstykke af et gravmæle er med næsten usvigelig sikkerhed tegnet af den kendte københavnske billedhugger Frantz Ney (ca. 1766-1823). Han var tysker, indvandret fra Fulda, og fik i 1796 borgerskab som billedhugger i København. Han tilskrives flere fine gravmæler på Assistens Kirkegård, heriblandt de to før-

nævnte gravmæler, og han ligger for-
øvrigt selv begravet herude.

Spændende nok findes på Kunstind-
ustrimuseet i København en tegning,
der næppe kan være andet end origi-
naltegningen til von Mehrens grav-
mæle, da lighedspunkterne er ret så
påfaldende. Denne tegning er af stor
værdi, idet vi nu har mulighed for at
lade den forsvundne urne genfremstil-
le, da den på tegningen ses i sin oprin-
delige form. Teksten META, beteg-
nede livsbanens ende, stod at læse på
resterne af den førnævnte urne, der
må være forsvundet ved flytningen af
gravmælet i 1975. Vi ved, at den stod
der i 1961. Man må håbe, at en gav-
mild sjæl engang skænker kirkegår-
den de fornødne pengemidler til at
lade urnen genhugge i hvid marmor,
ligesom der også kunne bruges penge
til en tiltrængt restaurering af det ef-
terhånden noget vejrbidte gravmæle.

Noter og litteratur

- ¹ Lassen: Bidrag til Helsingørs Historie. 1871.
- ² Helsingør Kommunes Museer. Arkivalier
vedr. von Mehren.
- ³ Sct. Olai Kirkes kirkebøger. Begravelsesste-
det nævnes altid indtil Nye Kirkegaard tages
officielt i brug af byens kirker.
- ⁴ Kay Larsen: Danmarks Kapervæsen 1807-14.
København 1915.
- ⁵ Olai Kirkes Regnskaber 1801-1853 s. 380. Da
der ikke er nogen af slægten von Mehren
døde i 1826, må man – selv om det ikke frem-
går tydeligt af posten i regnskabsbogen – med
rimelig sikkerhed kunne formode, at der er
tale om flytning af gravmælet og en efterføl-
gende rejsning af dette på Helsingør Kirke-
gård. Prisen er også temmelig høj, hvorfor
der må være tale om et større arbejde. I regn-
skabsbogen er der for den pågældende post
nævnt monumenter som »ere blevne opførte
paa Nye Kirkegaard i indeværende Aar«
(1826).
- ⁶ Helsingør Byraads Forhandlinger 1923-1925.

Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd. Kbhvn.
1985.

J. Werner: Gravminder. Kbhvn. 1912.

En gammel engelsk gravsten i Helsingør

Detektivhistorie fra kirkegården

af Henning Henningsen

Igennem mange århundreder passerede årligt tusinder af skibe Øresund, som var et af verdenshandelens store trafikled. I sundtoldstiden 1429-1857 skulle de alle stoppe op ved Helsingør for at betale øresundstolden til den danske konge. Det er klart, at det ikke sjældent hændte, at der om bord var syge og døde søfolk, som blev ilandsat her for at få pleje og eventuelt blive begravet. Et nøjere studium af kirkebøgerne for St. Marie og St. Olai viser, at i gennemsnit var hver femte voksne mand, som blev begravet her, en sømand. De fleste af dem var simple matroser, som ofte på fattigvæsnets bekostning blev jordet på den »ny« kirkegård (den nuværende), uden videre ceremonier. Drejede det sig om skibskaptajner og styrmænd, blev det en dyrere historie, med klokker, sang, prædiken osv., og tit sættes en gravsten med indskrift over den døde. For alle grave gjaldt det, at de blev sløjfet efter 20 års forløb, hvis der ikke blev betalt for en ny periode, og eventuelle gravsten tilhørte kirken, som så kunne sælge dem til genbrug for en ny død, eller som materiale til f.eks. fortovsfliser eller trappesten. Der er derfor kun meget få kirkegårdsgravsten bevaret fra ældre tid i Helsingør og for den sags skyld i andre danske byer.

I arkitekt m.a.a. Mads Drosteds

smukke gamle bindingsværksejendom Strandgade 91 (den Galschiøtske gård) har der i umindelige tider stået en gravsten lænet op ad muren. Den er af rødlig sandsten (147×101 cm) og bærer følgende indskrift: To the Memory of JOHN ELVIDGE of Bridlington in ENGLAND Who departed this Life on Board of the Ship Laurel on her Passage from St. Petersburg on the 5th of Sept. in the year of our Lord 1795 Aged 20 Years & 6 Months (plus et par slidte og ulæselige linier). Dvs.: Til minde om John Elvidge fra Bridlington i England, som forlod dette liv om bord på skibet »Laurel« på dets rejse fra St. Petersburg den 5. sept. i det Herrens år 1795 i en alder af 20 år og 6 måneder.

At det drejer sig om en søfarende mand og ikke en passager, fremgår af en notits i St. Marie kirkebogs begravelsesregister 7. sept. 1795. Her meddeles, at en engelsk styrmænd *John Elwighe*, 21 år gammel, blev begravet på den tyske kirkegård. Selv om navnet er forkert opfattet og stavet, hvad man dengang ikke tog så nøje, er det dog klart, at det drejer sig om samme mand, nemlig en ung engelsk styrmænd på 20½ år, som er død 5. sept. 1795 om bord på det engelske skib »Laurel«, der passerede Helsingør efter at have været i St. Petersburg. Han blev begravet to dage senere, så han

må formodentlig være død lige før skibet nåede Helsingør, eller mens det lå på reden. St. Marie kirke var som bekendt »tysk kirke« indtil 1819, altså kirke for udlændingene, og vi ved på anden måde, at mange af dem, der var døde om bord, blev begravet netop fra denne kirke. Gennem århundreder var der skarp konkurrence mellem den tyske kirke St. Marie og den danske St. Olai. Hver kirke ville gerne have begravelserne af døde søfolk, specielt af skibsofficerer og passagerer, idet begravelsesgebyrerne betød en indtægt for de fattige kirker, som for en stor del levede af indtjening ved salg af gravsteder inde i kirken og uden for den på den omkringliggende kirkegård. Stedet angives som den »tyske kirkegård«, hvilket må være det stykke jord, der ligger mellem karmeliterklostrets vestfløj og St. Annagade. Elvidge er selvfølgelig kommet »hæderligt« i jorden, selv om der ikke er overleveret noget bestemt om det, med kirkeklokkeringning, måske sang af latinskoleeleverne, samt prædiken, der i så fald vel har været på tysk, hvad hans engelske skibsfæller, hvis de har overværet jordefærdens, næppe har forstået mange ord af. Jorden på kirkegården har også kostet noget, hvorimod jævne søfolk som regel fik fri jord på den »ny« kirkegård, hvor de lavere klasser i samfundet oftest begravedes.

Formodentlig har Elvidges familie hjemme i Bridlington, en lille havneby i Yorkshire, ca. 45 km nordøst for Hull, bestilt gravstenen til at lægge over graven og har forfattet indskriften. Den må være hugget i Helsingør af en engelskkyndig stenhugger. På

bagsiden har den udhugne ornamenter, som dog ikke har kunnet undersøges nærmere, – så den har tidligere været lagt over en anden. Efter forløbet af de tyve år er graven blevet sløjfet, formodentligt 1815. I de mellemliggende år, hvor Danmark var i krig med England, har en kontakt mellem dette land og Helsingør sikkert været vanskelig at opretholde, når det drejede sig om en så ringe sag som et gravsted, og man må tænke sig, at stenen lejlighedsvis er blevet solgt af Marie kirke, måske på auktion. Hvornår og til hvem kan ikke oplyses. En kendsgerning er det, at da den igen kommer i søgelyset – i 1989 – står den i gården til Strandgade 91. Ejermanen, arkitekt Mads Drosted, oplyser, at den stod der allerede, da hans far, arkitekt Volmar Drosted købte huset 1942.

Ved at undersøge de få gamle gravsten, som er tilbage i Helsingør, viser det sig, at selv om denne sten i og for

Den noget forvitrede sandstensgravsten i arkitekt Drosteds gård, Strandgade 91, er ikke så ligetil at tyde, men som det fremgår af teksten er den sat eller rettere lagt over den engelske styrmand John Elvidge, som døde 1795, 20½ år gammel, på skibet »Laurel«, der kom fra St. Petersborg. Han blev begravet på Marie kirkegård. Efter at graven var sløjfet, solgte kirken som skik var gravstenen til en eventuel køber. Heldigvis er den ikke brugt til trappesten ell. lign., så den er en af de meget få maritime ligsten – ret mange har der aldrig været –, og er den ældste kirkegårdsgravsten som er bevaret i Helsingør. Spændende er det, at det ved et tilfælde er lykkedes os at komme i kontakt med den unge styrmands familieefterkommere i England. – Fot. Carsten Møller.

To the Memory of JOHN FLEWELL
of Birkberron in L. V. G. L. V. D.
who departed this Life on Board of
the Ship Laureton her Passage
from S. P. x. f. four on the
of Sep: in the Year of our Lord
1705 Aged 20 Years & 6 Months.

By the Rev. Mr. ...
of the Parish of ...

sig ikke er særlig gammel – knap 200 år – er den formodentlig alligevel den ældste, der er bevaret fra de helsingørske kirkegårde, og alene derfor har den en betydelig historisk interesse. En anden sag er, at begge vore gamle kirker har en hel del meget ældre gravsten bevaret, lige fra 1400-årene og opefter, men de blev i sin tid lagt over de døde, der havde betalt for gravsted her bag kirkernes beskyttende mure og derfor blev begravet under kirkegulvet – en uhygiejnisk skik, som først blev forbudt 1801.

En engelsk kollega, museumsinspektør David Proctor fra det verdenskendte søfartsmuseum i Greenwich, London, der under et besøg i Helsingør fik lejlighed til at bese Elvidges sten, som han var meget betaget af, fik tilfældigvis øje på et læserbrev i den engelske avis *The Times* for 5. juni 1989, underskrevet John Elvidge, og kom straks på den tanke, at der kunne være familieskab mellem ham og den så tidligt døde unge styrmand. Navnet Elvidge er nemlig meget sjældent i England. Jeg skrev derfor til læserbrevets forfatter, som er rådsformand i den londonske bydel Merton, og refererede den spændende historie for ham. Det viste sig, at det virkelig var samme familie, og han var meget interesseret i at få disse oplysninger om den helt glemte John, der døde på sit skib og blev begravet langt fra Englands kyster for snart 200 år siden. Han kunne meddele, at hans tiptipoldefar Mark Elvidge, født i Bridlington 1779, var en yngre bror til vor styrmand. Familiens medlemmer havde været farmere i Yorkshire i mange generationer, men flere af dem var besat

af udlængsel. Nogle var blevet søfarende, f.eks. havde hans egen onkel været koffardikaptajn i Middlesborough; en anden drog til Amerika i begyndelsen af 1800-årene. Den 13-årige Robert Elvidge stak i 1855 hjemmefra og drog til London; på den lange vej sov han om natten under hækkene langs landevejen. – Den ældste omtale af familienavnet Elvidge er fundet 1666 i lister over tinglyste testamenter i byen Beverley, nogle kilometer nord for Hull. Ifølge familietraditionen skal Elvidgerne oprindeligt have været franske huguenotter med navnet *Le Vige*. På et eller andet tidspunkt blev en sømand med dette navn reddet under et forlis langs kysten af Yorkshire, og fra ham skal den engelske gren af familien stamme.

Dermed slutter, i hvert fald foreløbig, denne lille hverdagshistorie, som egentlig er en ret fantastisk cocktail af forskellige ingredienser: En ukendt engelsk styrmands død og begravelse – en upågtet engelsk gravsten i privateje her i byen – et kirkebogsnotat med fejlskrevet navn – et besøg af en engelsk museumsmand – et tilfældigt læserbrev i *The Times* – en engelsk efterkommers familieoplysninger. Og alt dette netop på det tidspunkt, da Helsingør Bymuseum er i færd med at planlægge en bog om vor kirkegårds historie! Det er en fryd at se så mange forskellige brikker passe ind i en mosaik.

Kapel og krematorium

af Bjørn Madsen

Selv om kapellerne og især krematorierne kun har en kort historie i forhold til kirkegården, der endda er ung i forhold til kirkerne, er det dog alligevel en ganske interessant historie, som i det følgende skal berettes i hovedtræk.

Helsingør Kirkegård blev med menighedernes samtykke anlagt lige uden for bygrænsen i 1579 efter beslutning af borgmester og byråd for at aflaste de eksisterende omkring kirkerne liggende kirkegårde, der efterhånden var ganske forgravede.

I mange år benyttedes »Den nye kirkegård« næsten kun til pestsyge, forarmede og folk fra garnisonen og kom i øvrigt til at henligge i et forfærdeligt rod.

Den var tumleplads for gadedrenge, svin, køer og fulde soldater ifølge en redegørelse fra 1794.

Om det var af frygt eller af bekvemmelighedshensyn kan ikke siges, men i 1711 opførtes et lille kapel, hvortil midlerne var borgerskabets frivillige gaver, medens de kgl. slots- og toldbetjente stod for det praktiske arbejde.

Det blev til en beskeden bindingsværksbygning på knap 5×7,5 m, men forsynet med »Prædikestol og Stole til begge Sider«, kunne den betegnes som en »Assistens- eller Pestkirke«.

Dens levetid blev kun kort, for efter pesten forfaldt den og blev i 1738 solgt

ved auktion, hvorefter køber nedrev bygningen.

For at komme uordenen til livs blev kirkegården først i 1800-tallet ordentligt hegnet med mur, og et kgl. reglement (Fr. VI) af 21.3. 1828 fastsatte nøje regler for kirkegårdens benyttelse og ordentlige drift. Fx. forbødes Græsning af Kreaturer på Kirkegården strengeligen (§12).

Den var da netop blevet udvidet mod vest i 1826-1828 og var omsider blevet »almen Kirkegård for de to Sogne«, som »Dagen« skrev i en artikel i 1824.

Dette indebar, at flere og flere afdøde blev transporteret fra kirkerne til kirkegården, hvilket især ved dårligt vejrlig kunne være både besværligt og ubehageligt.

Derfor opførte man ved kirkegårdens østre mur mod Møllebakken et mindre ligkapel, muligvis først i 1834-35 ved en ombygning af boligen for kirkegårdens opsynsmand.

Kapellet blev efter alt at dømme ombygget i 1853 af tømremester A. Ochsner, der gav bygningen sin karakteristiske gavl mod kirkegården, som den havde indtil husets nedrivning i 1956. Gavlen var prydet med 3 tætsiddende høje spidsbuede åbninger; de yderste forsynet med vinduer og den midterste, der var lidt højere, med en stor fløjddør, hvorigennem kisten kunne bæres til kapelrummet. Karakteristisk for dette spidsbuede

Det gamle ligkapsels fine indgangsparti set fra kirkegården. Dørfløjene stammer fra det i 1859 nedrevne Øresunds Toldkammer.

parti var de fine sandstensslutsten, en slags konsolknægte, der bar spidsbuerne. I 1866 blev ligkappellet forlænget 11 alen mod Møllebakken og fik dermed sin gavl ud i flugt med kirkegårdsmuren¹. I denne gavl sad en spidsbuet dør. Antagelig ved denne ombygning, hvor huset fik det udseende det havde indtil nedrivningen i 1956, blev der indsat nye fløjdøre i det spidsbuede indgangsparti mod kirke-

gården. Disse døre findes bevaret på Helsingør Kommunes Museer som det eneste minde om det gamle kapel. Pudsigt nok er disse døre tillige et godt minde om Øresunds Toldkammer, thi det var ved nedrivningen af denne statelige bygning i 1859 at dørene fandt deres nye plads i kapellet på kirkegården.

Ligkappellet fungerede til århundrede-skiftet, hvorefter man fandt bygningen for gammel og utidssvarende. Med henblik på opførelsen af et helt nyt ligkapel, dannede man derfor i 1902 »Komiteen for Opførelse af et Ligkapel paa Helsingør Kirkegaard«. Efter opførelsen af det nye kapel, blev det gamle omdannet til kirkegårdskontor og i 1956 afløst af det nuværende, der ligger på næsten samme sted.

Efter indbydelse fra købmand Joachim Brammer m.fl. samledes den 10.3. 1902 en kreds af borgere for at rådslå om, hvad der kunne »gøres for at et Kapel ved den herværende Kirkegård kunde opføres, hvorfra Begravelser for Fremtiden kunde finde Sted, eftersom den Bygning, der hidtil var benyttet dertil langtfra var tilfredsstillende og aldeles uskikket til Øjemedet«.

»Den talrige Forsamling enedes hurtigt om, at et nyt Kapel burde opføres i hensigtsmæssig og værdig Skikkelse«.

Pengene hertil skulle tilvejebringes fra borgere i Helsingør og »fra udenbys Venner af vort Samfund«.

På mødet valgtes »til at forestaa Indsamlingen, Købet af Grunden, Opførelsen af Bygningen og til at varetage alle Forretninger og Interesser

Det gamle ligkapel, senere kirkegårdskontor, set fra Møllebakken.

i denne Anledning« en komité bestående af

1. Direktør S.C.W. Bindsbøll,
2. Købmand Joachim Brammer,
3. Boghandler Jens Møller,
4. Konsul P.I. Razga,
5. Malermester F. Rusch,
6. Partikulier Johs. Schmidt,
7. Købmand Louis Svendsen og
8. Fabrikant Jørgen D. Tvede.

Den 13.3. 1902 konstituerede komitèen sig med Brammer som formand, Bindsbøll som viceformand, Svendsen som kasserer og konsul Razga som sekretær.

»Ved personlig Henvendelse til varmtførende Medborgere« og ved »Opraab i Byens Aviser« strømede »Bidragene saa rigelige ind, at Købet

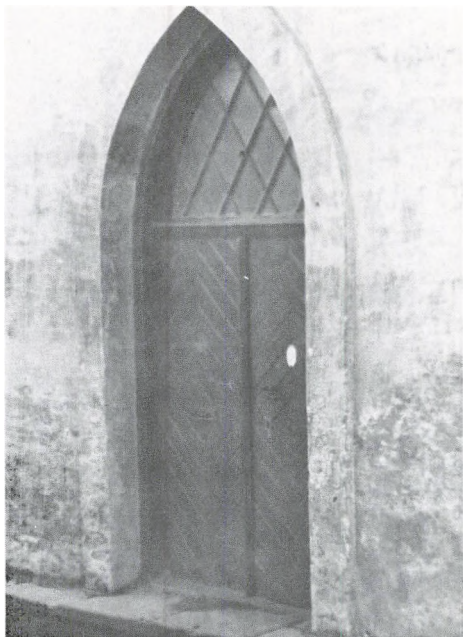
af Grunden og Arbejdet snart kunde paabegyndes«.

Den 28. aug. 1902 blev grundstenen nedlagt ved en enkel højtidelighed hvori kun komitèen og »Bygmesteren« deltog.

En blykapsel som indeholdt beretning om kapellets tilblivelse, byens aviser og nogle gangbare mønter blev indmuret i kapellets østlige hjørne »i Gud Faders, Gud Søns og Gud den hellige Aands Navn«.

Den 23. jan. 1903 stod bygningen færdig, »og takket være den varme Interesse, som udvist fra alle Sider, blev også Kapellet monteret paa en tidssvarende og værdig Maade til dets fremtidige Brug«.

Jordarealet med kapellet overgik

Den smalle spidsbuede indgang til det gamle ligkapel fra Møllegakken.

derefter med Kultusministeriets samtykke til Helsingør Kirkegård, som en del af denne såvel ejermæssigt som administrativt uden nogen som helst forpligtelse hvilende på grunden, bygningen eller inventariet.

Ovenstående oplysninger og i al fald citaterne vedrørende kapellets tilblivelse er i alt væsentligt taget fra et særdeles smukt på fineste svære skrivepapir kalligraferet og i stift bind indheftet dokument.

Det indledes med et citat fra Davids salmer: Ps. 90-17 »Og Herrens, vor Guds, Livsalighed være over os, og gjør Du vore Hænders Gjerning fast for os, ja, gjør vore Hænders Gjerning fast!«.

Afslutningen før komiteens underskrifter er ikke mindre højtidelig: »Med Guds Bistand har vi fuldført dette Kærlighedsværk, hvorfor vi i Ydmyghed takke ham den Almægtige og bede, at han vil beskytte og bevare dette Kapel for Fare og Undergang, og vi takke alle dem, som med Raad og Daad have bistaaet os i dette vort Arbejde«.

Med i arbejdet var også adgangsforholdene til kapellet, idet man ønskede og fik en indkørsel fra Møllebakken lige overfor møller Wibroes mølle.

Visse vanskeligheder med gravsteder, der måtte flyttes eller beskæres måtte dog overvindes.

Man havde næppe forestillet sig, at kapellet ikke skulle holde århundredet ud og end mindre kun til 1979, og med den af så mange borgere viste ofervilje, er det at håbe, at de alle inden da har fundet fred.

Ved nedrivningen blev den ovenfor omtalte blykapsel ikke fundet, i al fald ikke officielt, og nutidens hårdhædede nedbrydningsmetoder må vel bære skylden for dette.

Selv om de fleste nulevende borgere har kendt til dette kapel skal det anføres, at det var en ret anselig bygning, nemlig 31 gange 16 alen og godt 9 alen til taget + godt 3 alen til tagryg.

Tegningerne til det nye kapel var leveret af arkitekt Valdemar Hamborg,

Kapellets hovedfacade. Gavlens fire pilastre med joniske kapitæler er næsten skjult af den viltre bevoksning på murværket, men bygningsklassicistiske ydre fornemmes dog alligevel.

der også ledede det daglige arbejde ved byggeriet. Vi kender ikke meget til denne arkitekt, men en af hans tegninger til et »Ligkapel i Helsingør«, dateret august 1902, er bevaret og viser kapellets indretning. Den nøjagtige bygningsbeskrivelse fra hans hånd foreligger ligeledes i arkiverne til nytte for en senere arkitekturhistorisk forskning. Det var den lokale murermester, Hans Jacob A. Jørgensen, som havde byggeriet af kapellet i entreprise, og denne mand tillægges i »Danske Kirker« forsigtigt æren for den kreative del. Det var inden Valdemar Hamborgs navn dukkede op i kildematerialet til denne artikel.

Hvis vi i dag synes, at vi har meget papir i administrationen, synes det måske knapt så imponerende, når man har gennemgået de til kapellets virkeliggørelse hørende aktstykker, der alle er håndskrevne. Det drejer sig om korrespondance hvori ministerium, stiftsøvrighed, provsti, kirkegårdsinspektion, byråd, stadsfysikus og håndværkere er deltagere.

I oktober 1903 kom en anden arkitekt ved navn Gnudtzmann ind i billedet efter henvendelse fra inspektoren for Sct. Olai og Sct. Mariæ kirker, der den 7. okt. havde afholdt besigtelsesforretning og konstateret, at tagrygningen var sunket på grund af udskridning af spærfagene, hvorved kapellets langsider, især på midten, var presset noget ud af lod.

Gnudtzmann fik bragt disse forhold i orden og frarådede benyttelsen af kapellet til forstærkning af tagkonstruktionen var foretaget.

Tømrermester L. Søegaard klarede dette for 1070 kr. hvortil, efter arki-

tektens forslag, kom 70 kr. til uforudsete udgifter samt til hans honorar og rejsegodtgørelse 60 kr., ialt 1200 kr.

Morsomt nok kunne myndighederne også dengang være mere sendrægtige end godt var, for inspektionen for de to kirker gav ved brev af 2. nov. 1903 undertegnet Rosenstand, de to kirkeværger besked om at lade arbejdet udføre, uanset at stiftsøvrigheden endnu ikke havde svaret på deres henvendelse.

Byggesjusk og kontornusseri var altså også dengang kendt.

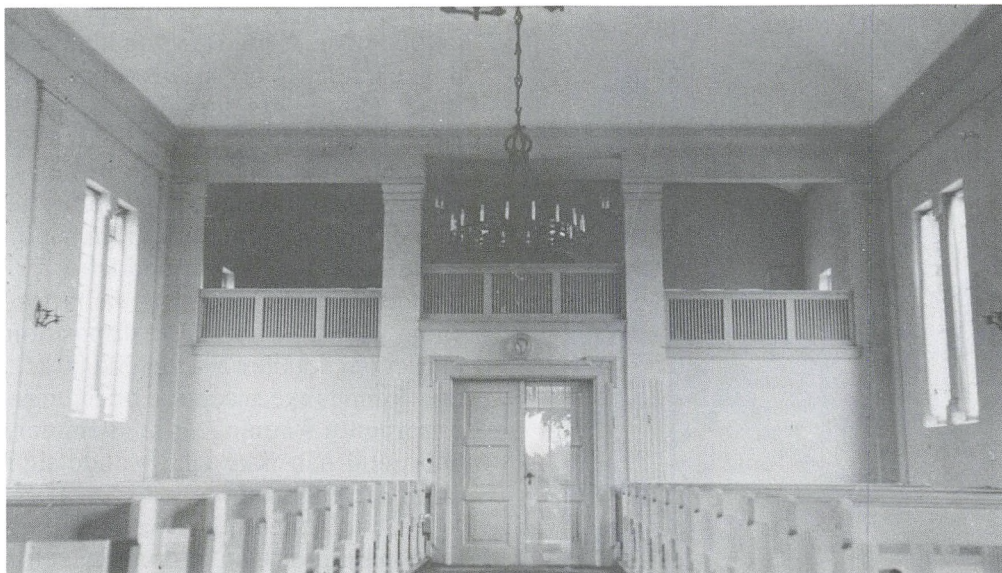
Da kapellet blev bygget var ligbrænding langt fra almindelig om end godkendt ved loven af 1. april 1892.

Mange præster og lægfolk var stærkt imod denne foreteelse, og loven nævner da også, at ingen af folkekirkens gejstlige var underkastet pålæg om »at forrette Jordpaakastelse eller anden kirkelig Handling, hvor Ligbrænding finder Sted«.

I bekendtgørelse af 5. febr. 1894 underskrevet af kultusminister Goos forbydes det præsterne at fungere i krematorier, columbarier, såvel som ved askenedsættelse på kirkegård eller hensættelse i dertil indrettede rum, medens han vel kunne udføre kirkelig handling i hjemmet, i kirken eller et den tilhørende kapel, inden liget føres til krematorium.

Han skal derefter forlade stedet, og hvis han af private grunde undtagelsesvis ønsker at deltage i ligfølget, må han forinden aflægge sin embedsdragt.

Nedsættes asken siden på kirkegården må intet af det, der hører til folkekirkens begravelsesskikke, der i blandt klokkeringning finde sted.

Interiør fra kapellet. Foto: Paula Dahl 1945.

Selv om ligbrændingens videre historie er ganske interessant, ligger den dog noget udenfor denne artikels hovedemne, men ovennævnte må for nutidens læsere tjene som forklaring på, at der intet foreligger om et krematorium i forbindelse med det nye ligkapel.

Ønskerne om ligbrænding begrundedes oprindelig i vid udstrækning med hygiejniske hensyn, men efterhånden gjorde også økonomiske betragtninger sig gældende, og i Helsingør dannedes den 14. marts 1924 en afdeling af »Dansk Ligbrændingsforening«, som fik en i forhold til mange andre afdelinger ganske stor tilslutning.

Der blev da samme år indledt forhandlinger med menighedsråd og byråd til hvilket sidste foreningen først

havde henvendt sig om at bygge et krematorium.

Foreningen havde til dette formål fremskaffet ganske detaljerede tegninger fra en arkitekt.

Ligbrændingsforeningen kunne imidlertid ikke garantere et af byråd og menighedsråd nedsat udvalg, at driften kunne bære sig selv, ligesom den påviste jordbesparelse gennem ligbrænding ikke havde interesse, hvorfor der ikke blev noget krematorium i første omgang.

Derimod blev der ved ligbrændingsforeningens bekostning og foranstaltning anlagt en 255 m² stor urnehave på kirkegården prydet med en gittersøjle i året 1930 af lignende skønhed som Sveasøjlen.

14. februar 1932 fremsendte afdelingen en skrivelse til kirkegårdsbe-

Bisættelse fra kapellet i 1955. Foto: Paula Dahl.

styrelsen, hvori man påberåbte sig afdelingens vækst, på hvilket grundlag man atter fremsatte ønsket om et krematorium, idet midlerne nu var disponible bl.a. som følge af en kommunal garanti.

Der fremsendtes nye tegninger og et driftsbudget.

Kirkegårdens forretningsudvalg svarede den 15. marts 1932, at man under nærmere fastsatte vilkår, herunder en brændingsafgift på 40-45 kr., ikke så nogen mulighed for at gennemføre sagen.

Med skrivelse af 25. maj 1932 støttede Dansk Ligbrændingsforenings formand Knud Secher afdelingens ønske.

Kirkegårdens forretningsudvalg takkede den 8. juni 1932 og kunne se nogen mulighed for sagens gennemførelse. Dog måtte foreningens støtte være betingelsesløs med hensyn til brændingspris, ligesom forretningsudvalget selv ville tage såvel opførelse som driften af krematoriet i sin hånd.

Den 29. juni 1932 meddelte formanden Knud Secher, at hans forening ville stille kapital til disposition uanset om det blev 20 eller 30.000 kr., men kunne ikke acceptere brændingspriserne for foreningens medlemmer, hvorimod han ikke ville blande sig i opførelse eller drift.

Den 6. september 1932 meddeler forretningsudvalget, at grundlaget for videre arbejde med sagen er bortfaldet på grund af uenighed om lånevilkår og brændingspriser.

Behovet for et krematorium var naturligvis ikke bortfaldet og i august 1933 udarbejdede arkitekt Volmar Drosted for kirkegårdsbestyrelsen tegninger til opførelsen af et krematorium i direkte tilslutning til kapellet, idet kirkegårdsbestyrelsen omsider var kommet overens med såvel ligbrændingsforening som byråd om krematoriesagens heldige afslutning.

Hen i 1934 var krematoriet en realitet og af en usigneret tale ved præsentationen af byggeriet, formentlig af kirkegårdsbestyrelsesformanden Laur. Jensen, fremgår det, at brugerne havde savnet nogen tålmodighed, som var nødvendig for at ovnen kunne tørre før brugen.

Efter en prøvebrænding forventedes justitsministeriets approbation.

Det oplystes, at byrådet havde vist sagen sin store interesse ved at yde et

Kirkegårdens nuværende kapelkrematorium set fra øst. Foto: Bent Christiansen.

årligt tilskud og kirkegården havde taget krematoriets drift under sig.

Især borgmester Peder Christensen og kirkegårdsbestyrelsen havde vist sagen deres interesse, uanset den fra andre steder kendte økonomiske risiko ved krematoriedrift.

Prisen havde været ca. 50.000 kr. for selve krematoriet, men også kapellet havde fået en del nyt, bl.a. centralvarme.

Endvidere takkedes arkitekt V. Drosted og ingeniør Markussen samt håndværkerne. Specielt murermester

Bentsen blev fremhævet på grund af de store vanskeligheder, der havde været med at fremskaffe materialer.

Krematoriet blev efterhånden benyttet så meget, at man fik behov for et mere moderne anlæg til dette formål, hvortil kom, at også ligkapellet, mærket af tidens tand, trængte til en fornyelse.

Det blev derfor fundet rigtigst, at få et nyt specielt til formålet indrettet kapelkrematorium opført.

Det blev projekteret og tegnet af

arkitekterne Mads Drosted og Rolf Graae, samt af ingeniørfirmaet Johs. Jørgensen.

Det blev indrettet med siddeplads i den store sal til 120 personer, orglet blev taget med fra det gamle kapel. Selvom der en enkelt gang var 140 mennesker til stede, er det som regel stort nok, og kirkerne kan ellers fortsat benyttes af folkekirkens medlemmer, om det ønskes. I den lille sal er der plads til 15 personer, og den blev udstyret med nyt orgel.

Kapelkrematoriet blev uden særlige manifestationer taget i brug den 14. juni 1979 og havde da kostet godt 8 millioner, der ikke var fremkommet fra borgerne i byen.

Der foreligger ingen kalligraferede dokumenter angående dette byggeri, ligesom ingen særlig højtidelig indvielse er registreret.

For kun få år siden blev ovnen ombygget og virker nu med naturgas som brændsel og opfylder de strengeste miljøkrav, hvorved krematoriet er et af landets mest velfungerende, der ofte besøges af sagkyndige, når nye skal bygges andre steder.

Der foretages nu mellem 600 og 700 brændinger om året.

Det gamle så smukt indviede ligkapel blev nedrevet i nov. 1979 og blev således kun 76 år. Nedrivningen kostede 29.000 kr., trods inflationen et aneligt beløb sammenlignet med de 15.985 kr., det havde kostet at opføre det.

Noter

¹ Der er endnu megen usikkerhed omkring dette kapel, da tid og plads ikke har muliggjort de omfattende arkiv-undersøgelser, der skal til for at få klarhed over denne bygnings historie. Et væsentligt usikkerhedsmoment er i øvrigt de manglende kort over Helsingør Kirkegaard fra forrige århundrede, som ville have givet oplysning om, hvilke bygninger der fandtes og hvor de lå på kirkegården. Bevarede bygningstegninger og -overslag i Olai Kirkes arkiv skulle dog kunne give en rimelig sikkerhed for den i artiklen kortfattede historie om kapellet.

² I Nationalmuseets værk »Danmarks Kirker« har artiklen »Helsingørs Kirkegaard« af Kjeld de Fine Licht givet en del af de ovennævnte oplysninger.

Derudover har også Domkirken Sct. Olais og Helsingør Kirkegårds arkiver været til uundværlig hjælp for hvilken også kirketjener Torben Bill-Jessen og kirkegårdsleder Bent Christiansen herved takkes. Endelig har også Knud Secher: Ligbrændingens Historie i Danmark, Kbh. 1931 været helt uundværlig ved udarbejdelsen af afsnittet om krematorierne.

Klokker og begravelsesringning

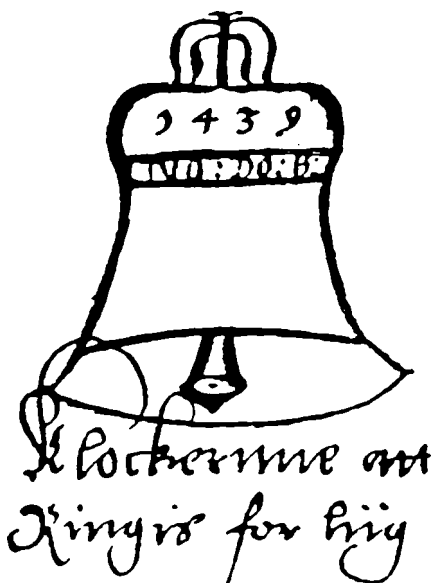
af Henning Henningsen

Indtil 1972 havde Helsingør kirkegård ingen begravelsesklokke. Fra gammel tid blev de døde begravet på kirkegårdene omkring St. Olai og St. Marie kirker inde i byen, og disse kirkers klokker ringede ved jordfæstelserne. Selv efter at den nye kirkegård var anlagt lige uden for bykernen 1580, var det kirkeklokkerne der blev brugt, idet deres klang tydeligt bar ud over by og omegn. Især var det Olais mange klokker, der lød.

I Helsingørs tingbog fra sidste del af 1500-årene har tingskriveren tegnet en af de klokker, der ringede for lig¹, en klokke med årstallet 1439 (ganske vist aftegnet med arabiske tal, som

man næppe brugte så tidligt, så tingningen kan ikke være nøjagtig) og med indskriften NO: DO: B., hvilket vel kan udlægges som Nomen Domini benedico (jeg velsigner Herrens navn). Denne gamle ligklokke eksisterer ikke mere, men kan måske være gået op i den nuværende *Tolvklokke*, der er blevet omstøbt et par gange. Tolvklokken bruges stadig sammen med de to andre klokker i Olai kirkes tårn, *Stormklokken* og *Vagtklokken*, ved begravelser fra kirken.

De kaldtes i ældre tid tilsammen *Sogneklokkerne*, mens de to klokker i tagrytteren hed *Spirklokkerne*. 1579 kostede »den store ringning« med alle tre sogneklokker 2 gode dalere, mens ringning med Tolv- og Vagtklokken tilsammen kostede 4 mark. Spirklokkerne var billigere: 8 skilling. Taksten fastsattes 1683 til 4 mark for sogne-

I Helsingør tingbøger fra slutn. af 1500-årene har skriveren for overstigens skyld anbragt små tegninger i randen, bl.a. »Klokkerne att Ringis for lig«. Man må formode, at den forestiller en af St. Olai kirkes rigtige klokker, dateret 1439 (ganske vist skrevet med arabertal, hvor man ville vente latinske tal: MCDXXXIX) og med en forkortet indskrift NO: DO: B., som måske kan tydes som Nomen Domini benedico = jeg velsigner Herrens navn. Klokken eksisterer ikke mere, men kan måske være gået op i kirkens flere gange omstøbte Tolvklokke.

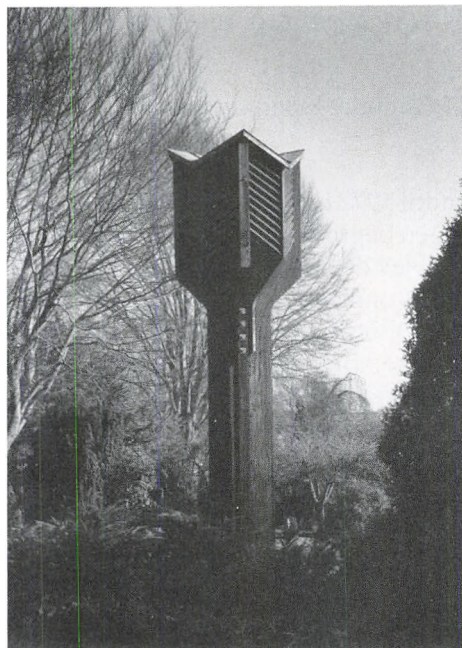
klokkerne, 2 mark for spirklokkerne og 2 rigsdaler for samtlige fem klokker, og denne pris var endnu gældende i 1810. Det må bemærkes, at det er helt umuligt at omregne de beløb, der angives her og i de andre afsnit, til moderne, devalueret dansk mønt. Men mange penge var det.

Det er uklart, hvor længe man har ringet med Maries klokker ved begravelser her. Det i 1589 opbyggede tårn over vestgavlen var for tungt og trykkede hvælvingerne ud, så det var farligt at ringe med dets tre klokker².

Klokkeren i Olai fik en fast årsløn – 1575 således 24 mark – samt et tillæg for hver ringning. Efter 1828, da begravelserne på bykirkegården holdt op, brugtes spirklokkerne ikke længere som ligklokker.

Klokkeringningen var en meget vigtig del af begravelsesceremonierne. Det var almindelig tro, at klokkerne ringede sjælen ind i himmerige og samtidig jog alt det onde bort. Denne tanke går tilbage til sjæleringningen i katolsk tid³.

Fhv. kirkebetjent ved Olai, Axel Dick, fortæller om ringningen til begravelser, som den foregik ca. 1950: Ringningen måtte bestilles i forvejen; taksten var 24 kr. Før begravelsen fandt sted fra kapellet, ringede han med de store klokker i 10 minutter, og når højtideligheden på kirkegården var forbi, atter i 10 minutter. Dick stod oppe ved glamhullerne, og kapelbetjenten gav ham signal hertil ved at vinke fra kirkegården med et hvidt lommetørklæde. I tåge eller snevej var det umuligt at se signalet, og Dick måtte da sætte klokkerne i gang pr. fornemmelse, selv om det nemt kunne

I denne særegne stabel er »Fru Parkovs klokke«, som kirkegårdsklokken kaldes, ophængt. Den er skænket af fru Karina Parkov til minde om sin mand, direktør Knud Parkov, Wiibroes bryggeri, og blev ophængt 1972. – Fot. Carsten Møller.

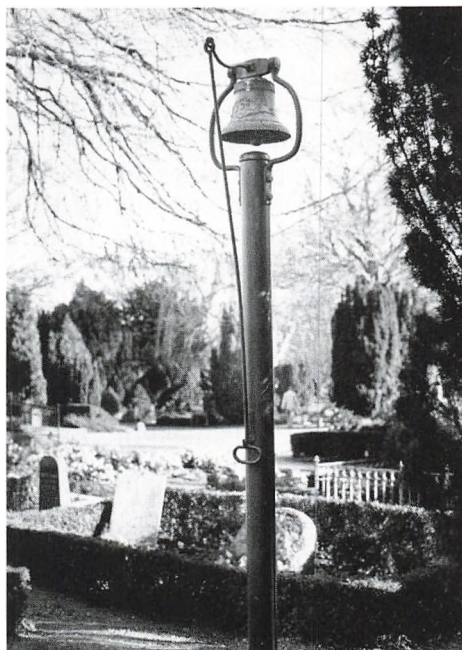
blive gætter. Først senere blev der installeret et elektrisk snurreapparat, som kunne betjenes fra kapellet, så det gav signal oppe ved klokkerne.

1835 blev den gamle opsynsmandsbolig på kirkegården ombygget til et primitivt ligkapel. 1903 indviedes et nyt på kirkegården. Ingen af disse havde nogen ligklokke. Ønsket om at få en sådan lå længe i luften. I foråret 1964 modtog kirkegårdsbestyrelsen en skrivelse fra fru Karina Parkov – i sin tid en af den danske stumfilms stjerner, Karina Bell – at hun ville tilbyde at give en klokke til ophængning

på kirkegården til minde om sin mand Knud Parkov, direktør for Wiibroes Bryggeri. Han omkom ved et tragisk færdselsuheld den 20. januar 1949 og ville, hvis han havde levet, været fyldt 70 år den 11. august 1964. Bestyrelsen sagde tak til tilbuddet og gik i gang med de, som det skulle vise sig, langvarige overvejelser om anskaffelsen af en passende klokke og om den stable, den skulle hænges i. Denne sidste skulle kirkegården selv betale.

Først i 1971 var man nået så vidt, at klokken kunne støbes, hvad der skete i det gamle, velrenommerede klokkestøberi John Taylor & Co. i Loughborough ved Leicester i England. Indskriften lyder foroven: John Taylor & Co. England 1971. På siden af korpus: Helsingør Kirkegård. Diameteren er 66 cm og malmvægten ca. 218 kg. Det tog nogen tid, inden man fandt frem til udformningen af klokkestablen, den nu hænger i (i afdeling 32). Den er tegnet af den norske arkitekt Helge Hjortholm fra Bergen, som i sin tid havde arbejdet som arkitekt i Helsingør. Stablen er 8,8 m høj og er opført af fire laminerede træbjælker med et klokkehus foroven, afskærmet af jalousier. Dens tag er kobbertækket. Klokken hænger i en speciel klokkestol af stål med kuglelejer. Den bringes ved en elektrisk ringemaskine til korrekt ringning med ca. 70 slag i minuttet. Prøveringningen fandt sted 7. febr. 1972 ved kirkeministeriets konsulent, organist Hans Nyholm⁴.

Stablens utraditionelle form kan næppe siges at have vakt almindeligt bifald. Mest af alt minder den om en afskudt pil, stående lodret med odden i jorden. Klokkehusets jalousier

Den usædvanlige lukketidsklokke på kirkegården er en skibsklokke fra 1852, stammende fra en Rostocker-brig »Flora«, bygget ca. 1836 som hvalfanger og totalforlist på Anholt 1859. Klokken blev købt til kirkegården 1860 og er anbragt i sin oprindelige bøjle med den praktiske ringeanordning. – Fot. Carsten Møller.

kunne ligne pilens styrefjer. Arkitektens mening skal dog have været en anden: Stablen skal symbolisere opstrakte hænder.

Krematoriekapellet (1979) har ingen klokke, men benytter »fru Parkovs klokke«, som den her beskrevne populært kaldes.

For øvrigt har kirkegården i virkeligheden haft en anden klokke siden 1860. De færreste kender den, da den står let skjult. Og dog er dens historie ganske interessant. Det er nemlig en

forhenværende skibsklokke, støbt af klokke metal i sådanne klokkers normale størrelse: Diam. ca. 25 cm, højde ca. 22 cm. Foroven har den et ornamenteret relief i ringen om hal sen, og på korpus læses FLORA (i flagrebånd) på den ene side og RO-STOCK 1851 på den anden. Den er monteret på en jernrørspæl og sidder i sit gamle ophæng i en bøjle. Ringe-anordningen er også den oprindelige, nemlig en jernarm, der bevæges ved træk i en lodret jernstang.

Klokken har hængt på brig »Flora« af Rostock, som indskriften fortæller. Hvorfor den bærer årstallet 1851, kan ikke oplyses, for briggen blev bygget i Rostock vistnok 1836 som »grønlandsfarer«, dvs. hvalfanger; den var på 90 læster (ca. 180 tons) og var en hurtigsejler med klipperstævn og to hældende master. Den ejedes af byens storreder Ernst Brockelmann. Vi kender ikke noget til dens historie som hvalfanger; et desværre udateret maleri af den på hvalfangst i isen findes dog. Den er sikkert, efterhånden som hvalfangsten hørte op, blevet sat i almindelig fragtfart. Den 16. december 1859 strandede den på Anholt Østerrev i tyk snestorm, ført af kaptajn P. Berner på rejse fra Danzig (Gdansk) til Dover med tømmerlast. Besætningen blev reddet. Øjensynlig blev klokken bjerget fra vraget og formodentlig sat på strandingsauktion. Ifølge St. Olai kirkeinspektions kopi-bog 1850 ff. fik værgerne for Olai og Marie kirker i juli 1860 tilladelse til at købe den – de var jo fælles om kirkegården – for en sum, der ikke oversteg 20 rdl. Hver kirke skulle betale det halve. Klokken er anbragt i kirkegår-

dens afdeling 12, og da denne afdeling netop blev taget i brug 1860, kan der ikke være tvivl om, at den har stået på samme sted hele tiden.

Dens funktion er nu som før at være »lukketidsklokke«. Nogle minutter før lukning af kirkegårdens porte ringer vagtmanden med den. Som alle skibsklokker har den en meget lydelig og smuk klang.

Så vidt vides findes der ikke skibsklokker på andre danske kirkegårde. Derimod kender vi både i Danmark og på Færøerne mindst 16 sådanne, brugt som kirkeklokker. Også en del herregårde, kroer, hoteller, redningsstationer og marineforeninger kan fremvise klokker, som alle stammer fra strandede og ophuggede skibe⁵.

Henvisninger

¹ Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden II, 89.

² Om klokkerne se *Henningsen & Tofte*: St. Olai 157 ff., 173; Dmks. kirker, Fr.-bg. amt 1, 225 ff og 330 ff., 452.

³ Kirkeleksikon f. Norden IV, 204 f.

⁴ Kirkegårdsbestyrelsens forhandlingsprotokol og dokumenter på Kirkegårdskontoret.

⁵ Handels- og Søfartsmuseets kartoteker; samtidens lokale aviser giver ingen oplysninger om »Flora«s forlis; *Henning Henningsen* om skibsklokker i Mærsk Post 3/1987, 15; samme i Arv og Eje 1983-84, 199-212. Om »Flora« se *Heinrich Rahden*: Die Schiffe der Rostocker Handelsflotte 1800-1917 (Rostock 1917), 111 f. samt billedbilag.

Jeg skylder kirkebetjentene *Axel Dick* og *Torben Bill Jessen* (St. Olai) stor tak for mundtlige meddelelser.

Træk af Helsingør Ligbærerlaugs historie

af Kenno Pedersen

Det ældst kendte ligbærerlaug i Helsingør var St. Gertruds Gilde, som i 1514 påtog sig at sørge for begravelse og sjælemesser for alle de lig, der drev i land mellem Nivaa og Hornbæk, mod at få de penge og ejendele, der kunne findes på ligene. Et andet og jævngammelt ligbærerlaug var Sct. Annakompagni, der senere bliver betegnet som byens »lille ligkompagni»¹.

I øvrigt var det på den tid skik, at laugene viste sine medlemmer den sidste ære ved at følge og bære dem til graven. Under epidemier, som Helsingør jævnlige som sundtoldsstad var hjemsoget af, kunne det nok volde vanskeligheder, og da navnlig for de små laug, at leve op til forpligtelsen. Hertil kom anskaffelsen og vedligeholdelsen af de ofte kostbare ligrekvisitter.

I 1597 anskaffede Sct. Olai kirke sig et nyt klæde »som kan bruges over lig«, og truede i ædel nidkærlighed enhver, der ikke lejede dette med, at det, der så brugtes skulle være forbrudt halvt til byen, halvt til kongen, med mindre man kunne bevise, at det tilhørte en selv. Sidstnævnte omfattede velsagtens også laugene².

Ligbærerkompagnierne havde selv sagt deres egne rekvisitter. Et inventarium fra det »store ligkompagni« omfattede i 1673: »Et stort sort klæde med dobbelte frynser og bånd, et sort mellemklæde med frynser om, 3 sorte underklæder det ene bedre end de to,

et barneklæde med frynser om, et stort offerlagen halvt slet, et mellem-lagen dur intet, et børnelagen, et skab derud at lægge klæder og 2 lystager og lysene som vejer 17½ pd.«

Selvom Helsingør, efter den tids målestok, efterhånden var blevet en stor by, havde Sct. Annakompagniet, som tilsyneladende er byens eneste ligkompagni efter reformationen, næppe i dagligdagen de helt store vanskeligheder ved at klare ligbegængelsen. Men når smitsomme epidemier hærgede byen, og det skete som nævnt ikke helt så sjældent endda, kunne der nok opstå alvorlig mangel på folk til at bære lig. Problemet var øjensynlig særlig påtrængende ved pestepidemien i 1654. En notits i smedelaugets protokol meddeler således, at »Anno 1654 udi oldermanden Niels Andersen Sporemagers tid er der udi den store grasserende pest af smedelaugets saligen hendøde treogtresindstyve gamle og unge«. Man forstår da vel, at en eller anden i lauget vægrede sig ved at bære lig³. I alle tilfælde gav det anledning til oprettelse af endnu et ligbærerselskab i nævnte år nemlig det »store ligkompagni«. Medlemskredsen omfattede de bedrestillede håndværkere og handlende.

Under epidemier kunne der nok være rigeligt at bestille for begge ligkompagnier. Anderledes var dagligdagen. Konkurrencen afspejlede sig i de idelige kontroverser mellem de to

selskaber om privilegierne og retten til at bære de enkelte lig.

Et behjertet forsøg på at dæmpe de arbejdsmæssige stridigheder som åbenbart samtidig bevirkede, at de to ligbærerselskaber i en uendelighed skruede priserne op, så »folk overile- des over formue« dannedes i april 1731 det såkaldte »forenede kompagni«, som »skulle bestå af så mange personer, som man nødig eragtede«. På sit højdepunkt bestod det af 43 medlemmer, der forpligtede sig til »at bære hinanden bort og ej videre«, og som i dets kreds talte ansete borgere som borgmester og rådmand⁴.

Øjensynlig stod solidariteten – trods de beskedne krav til medlemskabet – ikke helt mål med de gode intentioner og efter en heftig strid med det »store ligkompagni« om retten til at bære lig udover medlemskredsen, måtte det forenede Ligbærerkompagni indstille sin virksomhed den 22. juli 1734 efter kun tre års virke. Rekvizitterne, der bl.a. omfattede ligbør, ligklæde og skamler vurderedes til 254 rdl., afleveredes til det »store ligkompagni« mod at dette optog så mange af dets medlemmer, som det havde brug for og ville have, og resten fik deres 5½ rdl. som de havde betalt i indskud tilbage. Optagelsesgebyret i begge ligkompagnier var 6 rdl., hvortil kom ved begravelse, »de sædvanlige sportler, såsom til oldermænd 1 rdl., til musikanterne 2 mark, til bedemanden 2 mark og til bedekonen 2 mark⁵.

Det kostede betydeligt mere at blive optaget som passivt, ikke bærende medlem af kompagniet. Heinrich Kreyberg »frit indkøber sig udi

bemeldte (store) kompagni for en kendelse til laden af 40 rdl.«, hvori- mod kompagniet forpligtede sig til, »at når den almægtige Gud skulle behage at bortkalde fra denne verden bemeldte hr. stempelforvalter (Øresunds Toldkammer) Heinrich Kreyberg, hans hustru, og børn så længe de er ugifte, at bestedige dem til deres hvilested, uden nogen betaling, som rette kompagniets lemmer, undtagen bedemandens og bedekonens salarium og den rette rixort til børnen, som bæres for døren, som almindelig betales af alle kompagniets lemmer, i det øvrige er bemeldte hr. Kreyberg fri for alle kompagniets affærer hvad navn det have...«⁶. Når man således en gang for alle kunne afklare sit økonomiske mellemværende med et ligkompagni, hænger det sammen med, at der oprindeligt ikke betaltes kontingent, men kun et optagelsesgebyr. Dette sikrede det pågældende medlem og allernærmeste familie en standsmæssig begravelse. Derudover kunne en begravelse være en bekostelig og tyngende affære midt i sorgen og en mere eller mindre usikker fremtid. Der opstod derfor et naturligt ønske om en økonomisk sikring i form af begravelseshjælp. I 1775 opretter det »store ligkompagni« en ligkasse, som ved dødsfald udbetalte 12 rdl. til alle bærende medlemmer »såvel mænd som koner«. Et utal af begravelseskasser fulgte senere efter⁶.

Om ikke andet så opnåede »de forenede«, dog at der blev udarbejdet en bestemt takst, hvorefter det »store ligkompagni« havde eneret til at bære borgere fra de 9 øverst rangerende samfunds klasser, medens det »lille

for at fratræde, naar han derom melder sig, forinden den i 6te Post ommeldte Jndskrivning.

9de Post.

Jndbemeldte Jndskrivning og Ordning skeer i den almindelige Forsamling, naar begge Oldermænd have allagt hver sit Regnskab; og vælges da ved fleste Stemmer en Oldermænd eller Bestyrer, og adde Bisidere eller Medhjelpere. Begge Bedemænd, Skriver og Bedekone forblive i deres Tjenester, om de ville; men ville de ikke vedblive, da vælges i samme Forsamling andre i den eller de fratrædendes Sted; alle af Selskabets egne Medlemmer.

10de Post.

I Henseende til Bedemændene anmærkes: at da hvert af Compagnierne hidtil har sin egen Bedemand; saa vedblive begge disse — om de ville — og saa længe de vedblive, ere de lige deeltagende saavel i Forretninger, som i Jndkomster af denne Tjeneste; men naar een af disse engang afgaer, forbliver den anden allene; og skal derefter ikkun være een Bedemand.

11te Post.

Indtil Selskabet kan faae de agrende Ligvogne, vedblive vi alle efter Tuur og Om-

gang at hembære Lig enten paa Baar, eller imellem Hænderne. Dette sidste ti kommer ethvert Lig af Selskabets egne; men i Henseende til andre, kommer det an paa Omstændighederne og Betalingen, hvilken vedbliver, som hidindtil bestemt for begge Compagnierne, indtil vi faae en ny Taxt.

12te Post.

Vi alle indgaae da, underskrive, og underkaste os denne Forening, og de nye Love, som ere følgende:

L o v e

for Helsingørs forenede og samlede Ligbærere-Selskab og Broderskab.

1ste Afdeling.

Om Selskabet i Almindelighed.

§. 1.

Dette Selskab skal i Fremtiden ikkun bestaae af ialt 50 Medlemmer; og naar een eller flere af disse Pladse i Tiden bliver ledige, vælges og indskrives som ny tiltrædende Medlem den, som dertil har først meldet sig, og som tillige findes duelig og værdig.

§. 2.

Dette Valg skeer ved fleste Stemmer af

Uddrag af »Helsingørs forenede Ligbærere-Selskabs og Broderskabs Forening og kongelige Confirmation« 1815.

ligkompagni« måtte indskrænke sig til 10. klasse, som omfattede »de øvrige af borgerstanden samt lærere ved skolen« og selvfølgelig det »lille ligkompagni«s egne medlemmer. Ønskede efterladte i 10. klasse at gøre brug af det »store ligkompagni« måtte dette gerne påtage sig hvervet, men måtte

ikke tage »mindre end til 6 rigsdaler, og det lidet ligkompagni må ikke tage højere for ligsbortbærelse end 6 rdl.«. Det »lille ligkompagni«s takst var fra 3 til 6 rdl. »Hospitalets ligsbortbærelse for den engang akkorderede takst 2 rdl. 2 mark, men de aldeles fattige og uformuende som slet intet kan betale

og dog formedelst skikkelig extraction og familie ej af vægterne bør bortbæres, da såfremt sådanne ej en specie tilkommer det store kompagni som børn efter nogens laugsbroder, skal vi samme personer gratis bortbære«⁸.

Betalingen i det »store kompagni« varierede fra 8 til 24 rdl. afhængig af vejlængde samt den dødes rang og formue. I særlige tilfælde bar også det »store ligkompagni« gratis. Således »blev vores sognepræst, nu evig velsignet hos Gud, hr. Peder Ørslev begravet da kompagniet af kærlighed og al oprigtighed bar ham bort uden nogen betaling, mens en stor velsignelse blev tilønsket enhver i kompagniet af hans efterladte enke«⁹.

Hvem der reelt skulle henregnes til den 10. samfundsklasse eller som den også betegnedes »den mådelige borgerstand« var langfra særlig klart eller entydigt bestemt, og blev i 1750 endog genstand for en retssag af principiel karakter. Hørte en bryggerkarl til den mådelige borgerstand eller ikke. Herom stod spørgsmålet.

Det »lille ligkompagni« havde nemlig stævnet det »store ligkompagni« for uretmæssigt at have båret bryggerkarl Peder Nielsen til graven. Bytinget gav det »lille ligkompagni« medhold ud fra den betragtning, at da det »lille ligkompagni« måtte bortbære lig »endog af den mådelige borgerstand er det en følge, at de så meget mere er berettiget at bære borgerskabets tjenestefolk til jorden som de, der ere af ringere stand end borgerskaber selv, hos hvilket de tjener«. Det »store ligkompagni« lod imidlertid »af idel animositet og trætkekærhed« sagen gå til

Landstinget. Det synes at fremgå af de mange indlæg i sagen, at man fra begge sider var nogenlunde enige om, at den mådelige borgerstand var de ubemidlede borgere, som ikke stod i noget laug, og at tjenestefolk var af endnu lavere samfundsklasse. Det hjalp derfor ikke, at det »store ligkompagni« hævdede, at den afdøde bryggerkarl var »en god formuende og ærlig og i sine dage ustraffet person«, og at bryggerkarle på ingen måde måtte sættes i klasse med gårdskarle. Meningen hermed var utvivlsomt, at få henregnet bryggerkarle til håndværkerstanden. »Fordi en tjener hos en borger, så bliver han ej nogen borgerlig person, men en borgertjener«, hævdede det »lille ligkompagni« og fik medhold heri af Landstingsdommen, som afgørende præciserede de to ligkompagniers kundekreds. Det »store ligkompagni« havde enret til at bære rangspersoner medens det »lille ligkompagni« skulle bære personer af den »mådelige borgerstand«. Fattige måtte tage til takke med at blive båret af byens vægtere. Enker og børn efter vedkommende ligkompagniers standsfæller blev båret af disse »om de endskønt formedelst alderdom, svaghed eller andre tilfældige omstændigheder udi Hospitalet eller »Fattiges Hus« var indlemmet«¹⁰.

Et resultat af Landstingsdommen var samtidig, at det »store ligkompagni« blev pålagt at betale det »lille ligkompagni« de 6 rdl. som dette skulle have haft for at bære bryggerkarlen. I 1785 måtte det »lille ligkompagni« omvendt betale 16 rdl. samt sagsomkostninger, fordi det havde båret liget

af en engelsk kaptajn fra et skib på 125 læster. Lauget pålægger derfor oldermændene, når han gir akkord angående bortbærelse af lig fra »herbergeringer«, da at sikre sig at liget tilhørte det »lille kompagni« ved at skaffe attest for skibets drægtighed. Grænsen var omkring den halve størrelse¹¹.

Om mangt og meget kunne de to ligbærerselskaber være uenige, men på et punkt var man helt på linie, nemlig når det gjaldt modviljen ved at skulle bære uærlige folk til graven, sådan som det kom til udtryk, bl.a. da natmand Mads Andersens afsjælede legeme skulle begraves i 1765. Ingen ønskede at forestå ligbegængelsen af denne uærlige person. Magistraten så derfor ingen anden udvej end at dekretere oldermændene og medlemmerne af ligbærerkompagnerne til at give møde ved natmandens bolig for i overværelse af byens præster, magistraten og »alle og enhver af det øvrige borgerskab« at bære liget til de fattiges kirkegård uden for den nye kirkegårds port.

Ligbærerkompagniernes uvilje til at bære skarnsfolk omfattede for så vidt også selvmordere. I henhold til Danske Lov havde det hidtil været selvmorderens lod at begraves i vanære. Uden ligprædiken og jordpåkastelse skulle de af natmanden i stilhed puttes ned i galgebakken. Kun hvis selvmordet beviselig var begået »i sygdom eller raseri« kunne familien efter ansøgning vente at få kongelig tilladelse til at lade selvmorderen begrave i kristen jord, men stadigvæk uden nogen form for ceremoni. Men hvem skulle bære sådanne benådede selvmorderes lig? Et kongeligt reskript

pålagde i 1755 ligbærerlaugene denne pligt »under straf af yderste formue eller på kroppen«.

Hvilken kamp det kostede at bevæge eksempelvis det »store ligkompagni« til for første gang at bære en selvmorders lig har man bevaret i en begravelsessag fra 1764.

Den 31. august 1764 blev rådmand og postmester Andreas Jacob Enghaven fundet druknet i Trykkerdammen umiddelbart syd for byen. Hans enke fik efter ansøgning kongelig tilladelse til at lade ham, som syntes »af våde at være omkommen« begrave »udi kirken eller kirkegården, dog udi stilhed og uden ceremoni«. Under normale omstændigheder skulle liget have været båret af det »store ligkompagni«, men som sagen nu stillede sig nægtede dette at forestå »ligbegængelsen«. Enken henvendte sig derfor til magistraten, som lod sagen gå til amtmanden, og i henhold til dennes ordre blev det »store ligkompagni«s medlemmer kaldt op på rådstuen, hvor de fik besked på »uvægerlig« at bortbære liget. Hermed var sagen ikke slut. Kompagniet udbad sig en kopi såvel af den kgl. bevilling som af stiftamtsmandens brev, »da de derpå forinden en time ville afgive deres skriftlige erklæring«. »Det ganske kompagnis interessentskab« gik nu lige fra rådstuen til laugsmøde, hvor de udfærdigede et svar, hvori det hedder, at »betræffende afgangne rådmand Enghavens ligs bortbærelse, som magistraten begærer at vide om kompagniet vil bortbære denne afdøde, så svares hertil at det ganske kompagnis interessentskab således at vi ingenlunde kan resolve hertil, siden Hans kongelige Majestæt

haver indskrænket denne hans begravelse således at liget i al stilhed og uden ceremoni skal begraves; og der han ville blive dette store ligkompagni til »en u-dødelig blamme«, at vi som bortbære adelige personers lig, nemlig Deres excellence hr. geheimeråd van der Osten med frue og frøken, hr. generalløjtnant og kommandant von Moltke, hr. generalløjtnant von Gramboe og flere deslige, – så vi ikke tror vores allernådigste konges nåde skulle træffe os således, vi som engang er benådet med så store privilegier af vores allernådigste arveherre og konge«. Man skrev nu den 6. september og velsagtens fordi man ikke kunne udsætte begravelsen yderligere, lod magistraten liget bortbære ved vægterne. Byens store og fornemste ligbærerkompagni slap for ydmygelsen i denne omgang og tilsyneladende også for at blive straffet.

Havde magistraten måske stået usikker og noget famlende over for det »store ligkompagni«s nægtelse af at bortbære en selvmorders lig, havde den anderledes greb om situationen, da man allerede det følgende år stod overfor en tilsvarende sag. »Af melankoli og raseri« forårsaget af en svær sygdom, havde kandestøber Svend Holm druknet sig i Trykkerdammen. Hans lig blev fundet mandag den 18. november 1765. Allerede den følgende torsdag indfandt enken sig på rådstuen med den kongelige bevilling på kristen begravelse, men samtidig med en afvisning fra det »store ligkompagni« på dettes deltagelse. Laugets oldermand og bisiddere blev derfor allerede samme dag kaldt op på Rådhuset, hvor de fik forbeholdt det

kongelige reskript fra 1755, som de fik en udskrift af. Et efterfølgende laugs-møde fandt udskriften af rådstueprotokollen utilstrækkelig, og anmodede derfor om at få originalen at se. Dette nægtede magistraten. Udskriften »bør have sidem«, og de skal ikke forskrive deres foresatte øvrighed »nogen leges«, lød svaret.

Næste dag blev også det »lille ligkompagni« inddraget i sagen. Ved et møde på rådstuen mellem de to ligkompagniers ældste nåede magistraten så vidt, at det »store ligkompagni«s oldermand erklærede, at hvis det »lille ligkompagni« ville være med til at bære »var han for sin person ikke uvillig«. Det »lille ligkompagni«s ældste krævede betænkningstid.

Med klart blik for det tidsmæssige aspekt i det videre sagsforløb og for nu uden »videre unyttig omsvøb at komme til endelig med denne affære« besluttede magistraten, at alle laugsmedlemmerne i de to kompagnier skulle møde på rådstuen allerede næste dags formiddag. Her blev de endnu engang mindet om den kongelige forordnings bestemmelser, hvorefter de blev anmodet om »mand for mand« at erklære sig. En for en blev det »lille kompagni«s medlemmer kaldt frem. Oldermanden og et par af medlemmerne erklærede sig villige. Herefter tog sagen en ny vending. Lars Poulsen erklærede således, »at som Svend Holm haver været en lem af det store ligkompagni, så forment han, at det tilkom det store ligkompagni alene at bære ham bort«. Havde Svend Holm været medlem af det »lille ligkompagni« skulle han gerne have været »en hjælper udi at bortbære

ham«. Hermed var løsenet givet for de efterfølgende, som enten henholdt sig til dette argument eller til, at de ikke kunne »mellere sig udi at bortbære de lig, som vedkom det store kompagni«.

Magistratens tålmodighed blev sat på en hård prøve. Men endnu engang anmodede den laugsmedlemmerne om at følge den kongelige forordning »for at undgå den straf de sig ellers kan vente, der vil være til beklagelse både for dem selv og familie, og derfor nu enhver af dem tilsidesætter de unyttige og uanstændige tanker, de herudi kan have fattet«. Selvom tonen tydeligvis er skærpet fastholdt laugsmedlemmerne i det »lille ligkompagni« deres afgivne erklæringer. Det »store ligkompagni«s medlemmer kunne derfor også dristigt, da de blev kaldt frem til erklæring på rådstuen, meddele, at hvis det »lille ligkompagni« ville bære, ville de også«. Det afholdt dem imidlertid ikke fra at sende to laugsbrødre til stiftamtmanden med en memorial, hvori de klager over magistratens fremfærd mod dem, da »vi efter vores enfoldighed ikke kunne se at være tvungne til sådanne lig, som omkommer sig selv, at bortbære, allerhelst da vores laug bortbærer alle de adelige og høje standspersoner, såvel blå som hvide riddere, når det forefalder«. Argumenter, som øjensynlig ikke gjorde synderlig indtryk på stiftamtmanden, der i første omgang nøjedes med at forevise deputationen den kongelige forordning og i øvrigt forny ordren. Men om mandagen forelå en skrivelse fra stiftamtmanden, som det »store ligkompagni«s ældste fik forelæst på

rådstuen, heri »anbefales« det dem »uden videre ophold straksens til kirkegården at bortbære« Svend Holms lig, som ved magistratens gode foranstaltning var blevet optaget af Trykkerdammen og bragt til sit hjem i »St. Olai Urtegård«.

Anbefalingen blev forstået og det »store ligkompagni« bøjede sig og de bar Svend Holms lig til kirkegården. Ydmygelsen var mærkbar. Laugsprotokollen ender sin beretning med ordene »Dette er mærkværdigt, at kompagniet bortbar et sådant lig, som ikke er sket i 112 år, som selv har omkommet sig«. Men ikke nok med dette. Midt under begravelsen ringede kirkeklokkerne til stor forfærdelse for alle. Der måtte selvfølgelig ikke ringes over en selvmorder. Det var ringeren ved Sct. Olai kirke, der havde taget fejl af tiden og ringede til middag kl. 11 i stedet for kl. 12 lyder forklaringen, som nok er plausibel.

Alle vigtige beslutninger i de to ligbærerkompagnier blev som i alle laug taget ved laugsmøder, der sædvanligvis holdtes hos oldermændene. Her mødtes alle medlemmer for åben lade, som foruden laugsskråen rummede alle vigtige papirer og formue, hvorfor oldermænd og de to bisiddere havde hver sin nøgle. Når laden var erklæret for åben var »retten sat« og laugsbrødrene måtte stå last og brast om de beslutninger, der blev truffet under mødet. Laugsmøderne havde ikke sjældent et efterspil i form af almindelig laugssammenkomst af mere fornøjelig karakter. Man kan eksempelvis i det »store ligkompagni«s regnskabsbog ud for den 8. november 1734 læse »betalt ud af laden 13 rdl. 4

mark efterdi oldermanden har givet aparte bekostning til vin, fransk brændevin samt andet som ved måltidet er fornødent«. Under den 4. juli 1746 står i samme anført: Til musikanten for opvarning 2 rdl., måltidet 10 rdl., tvende tønder øl 6 rdl. 4 mark, til piber og tobak 2 rdl., pigernes drikkepenge 2 rdl. 4 mark¹².

At en eller anden laugsbroder måske kunne få en tår over tørsten og té sig derefter, var der behørigt taget højde for i laugsvedtægterne. Det »lille ligkompagni«s laugsskrå omfattede eksempelvis en bestemmelse om, at »overdænger en laugsbroder en anden under samlingen med uanstændige og grove ord da bøde han for sådan sin forseelse til laugets kasse 4 mark og til de fattige 2 mark. End skulle nogen være så ufornuftig med hug eller slag at overfalde en anden, skal samme af kompagniet rent udledes«. I det hele taget var det laugene meget magtpåliggende, at medlemmerne optrådte med passende anstand og værdighed ikke mindst ved begravelserne. I alle tilfælde præciseres det udtrykkeligt i laugsvedtægterne fra 1654, at ved ligfølge må brødrene »ikke hverandre overfalde nogen med ukvemsord eller gøre nogen overlast«. I 1734 befales det enhver at møde ædruelig og skikkelig »og at føre sig honnet og tavs op, på det at ved hans slette opførsel de andre ikke skal beskæmmes«.

Af de to ligkompagnier indtager det »store ligkompagni« i 1700-årene ubestridt pladsen som det fornemste. Navnet ligesom antyder dette, men dækker rimeligvis kun over, at det »store ligkompagni« talte 60 medlem-

mer, medens det »lille ligkompagni« kun havde 40 medlemmer. Medlemskredsen suppleredes i begge kompagnier kun ved vakancer.

Sikkert er det imidlertid, at det »store ligkompagni« indtog en særlig magtfuld position i tidsrummet fra 1734, hvor det fik kongelig konfirmation af sine laugsartikler, til 1766 hvor også det »lille ligkompagni« fik en sådan godkendelse. Her falder det »store ligkompagni«s glansperiode. Kompagniet vågede nøje over, at det »lille ligkompagni« ikke kom dette for nær. Helt frem til 1815, hvor de to kompagnier forenedes i »Helsingørs forenede Ligbærerselskabs- og Broderskabs Forening«, måtte det »lille ligkompagni« således leve med laugsartikler, som bl.a. bestemte: »Om kompagniets rekvisita er det at observere, at samme til anseelse for fornem eller i noget smykke, udstaffering eller andet deslige ikke skal gives noget fortrin for eller i mindste måder holdes bedre, smukkere eller anseligere end det store liglaugs rekvisita samme til præjudice, men skal være ærbar borgerlig«. Dette hindrede dog ikke kompagniet i at anskaffe sig sølvfrynser til ligklædet i 1777. En vognmand lejes i øvrigt i den anledning til at køre 3 mand fra kompagniet til København »i henseende til frynsernes anskaffelse samt snorene på det nøjeste at akkordere«. Pengene til disse anskaffelser blev tilvejebragt ved frivillige bidrag af laugsmedlemmer¹³.

Det lykkedes også for det »store ligkompagni« at beholde dets forret til at bortbære de fornemste samfundsklasser. Men på grund af dets høje takster vandt det »lille ligkompagni« gradvis

Helsingørs forenede Ligbærerselskabs og Broderskabs fornemste ligvogn fotograferet på Helsingør Kirkegård 1964.

en større kundekreds. I 1808 dristede det »lille ligkompagni« sig til at søge om tilladelse til at holde ligvogne »til at bortkøre ligene med for de, som måtte forlange samme, af hvad stand

ligene end måtte være«. Det »store ligkompagni«s betænkning forelå godt og vel en måned senere. Heri anfører kompagniet, at de for længe siden havde »besluttet og allerede er i

begreb med selv at anskaffe os ligvogne for dermed at befordre de lig, som tilkommer os til jorden. Om de andre havde fået noget slags kundskab herom, og derfor nu søge at komme først, er os ikke bekendt. Men vi have allerede da for længe siden til det høje kgl. danske kancelli indsendt vore allernådigst forundte privilegier og artikler til konfirmation af disse artikler er det klare og tydeligt at den rette og eneste grænse mellem det lidet og vort ligkompagnis gjensidige rettigheder er ligenes stand og formue, og dersom lidet kompagni blev efter ansøgning tilladt i ligvogne at befordre eller lig uden forskel ... så var bemeldte eneste grænse derved afskåret og vort kompagnie, som ellers er det første, var aldeles intet«.

Tilsyneladende havde det »lille ligkompagni« valgt det rette tidspunkt for dets angreb på det »store ligkompagni«s privilegier. Magistraten havde helt forandret syn på det »lille ligkompagni« og udtaler i anledning af ansøgningen, at de to kompagnier burde forenes, men at det »store ligkompagni« aldrig har været oprigtigen villig dertil. Det anbefales derfor at give det »lille ligkompagni« tilladelsen for yderligere at lægge pres på det »store ligkompagni«¹⁴.

Magistraten ivrede meget for at forene byens to ligkompagnier. Derved ville man ikke alene undgå det evindelige kiv og spektakel de to rivaliserende kompagnier imellem, men nok så meget fordi man vitterlig fandt, at ét ligbærerkompagni ville være helt tilstrækkeligt for byens behov, al den stund det store færgelaug var »berettiget selv at bortbære afdøde blandt

dets medlemmer og derfor ikke betjener sig af noget af ligkompagnerne, ligesom det borgerlige artilleri, hvortil de fleste af byens indvånere høre, selv bortbærer afdøde af dets medlemmer«.

Trods allehånde undskyldninger og forsøg på en forhaling, fuldbyrdes en forening af de to ligkompagnier den 11. august 1815 efter kraftig opfordring af Danske Kancelli. Det nye laug kom til at hedde »Helsingørs forenede Ligbærerselskabs og Broderskabs Forening«¹⁵.

Den 14. september holdtes stiftelsesmøde i »Helsingør forenede Ligbærerselskab og Broderskabs Forening«. Man valgte en bestyrer til at tage vare på de daglige forretninger for selskabet, assisteret af en »ældre og yngre« medhjælp, samt en skriver. Hans »fornemste pligter« var ifølge lovene »at påse og vedligeholde enighed og god orden i selskabet«, at »holde rigtigt regnskab over begge kassernes såvel som fattigbøssens indtægter og udgifter, hvert for sig«, at »forsvare alt selskabets inventarium«, at »holde listebog over samtlige selskabets medlemmer«, at »accordere« om betaling for ligbæring, at »holde liden bog over alle dem, som måtte melde sig til indtrædelse« i selskabet, der kun måtte tælle 50 medlemmer, at forestå udbetalinger og i øvrigt at »iagttage« lovenes overholdelse. Medhjælperne skulle bistå bestyreren i hans forretninger og attestere. Skriverens pligter omfattede tilsvarende at føre protokollen og »at skrive alt forefaldende selskabet vedkommende«. Bedemanden og bedekonens fornemste pligter var på bedst mulig vis

Et kig mod Nygade med den gamle kirkegårdsmur og ligvognshuset på hjørnet. Fot. ca. 1900.

at forrette de begravelser, som selskabet havde påtaget sig¹⁶.

Selskabets »velbeslået« pengeskrin havde sædvanen tro 3 forskellige låse. Nøglerne beroede hos henholdsvis bestyreren og de to medhjælpere. Heri skulle »alle selskabet tilhørende forskrivninger og rede penge« opbevares. Protokoller og dokumenter opbevaredes i en særlig kiste, »som vi vil kalde arkivet«.

Ved sammenslutningen af de to kompagnier havde det nye selskab i sagens natur dobbelt af en del rekvisitter. Ved et møde i marts måned 1817 blev »bestyreren anmodet om at opsige ligbærerstedet i Sct. Olai Kirke samt at bortsælge de overflødige ligbærer, som nu ikke bruges, ... og det

selskabet tilhørende gitterværk«¹⁷. Derimod har ingen af de kompagnier ejet nogen ligvogn. Begravelser er åbenbart kun foregået ved bortbæring af kister. Men ved et møde den 30. juni 1818 forhandles om bygning af en ligvogn. To tegninger er i den anledning fremskaffet fra København, og ved mødet den 27. oktober 1818 vedtages det endeligt at lade bygge to ligvogne, en bedre og en simplere. Den finere ligvogn sættes straks i arbejde, og står færdig ved påsketid i 1819. Øjensynlig leveres den anden vogn først i september måned, hvor det vedtages, at de to ligvogne skal synes¹⁸.

Arbejdet kritiseres ret voldsomt ved synsforretningen. Begge vogne

var for høje. Den fine vogn er malet, men ikke lakeret, og bukken mangler det på tegningen angivne dækken med frynser etc. etc. Det findes endvidere nødvendigt »at den ringere ligvogn beklædes oven på himmelen med sejl-dug, som tillige males«. Vognene findes dog brugbare. Samtidig forhandles om anskaffelse af dækkener med sølvfrynser til hestene, der trækker den bedste vogn. De allerede anskaffede dækkener skal udstyres med hvide frynser og derefter alene anvendes i forbindelse med den simple ligvogn. Herefter hører man ikke meget til ligvognerne. I 1830 bliver vognene opmalet og en ny figur til 50 rdl. anskaffes til den fine vogns tag; den er identisk med den figur, der ses på taget, da ligvognen fotograferedes i 1964. Af smånotitser fremgår, at vognene køres af en vognmand, som har kørslen i entreprise og stiller med heste mod fast leje. Der er i øvrigt fast takst for benyttelse af begge vogne. I 1843 findes en gennemgribende ændring af den simple vogn nødvendig og vedtages gennemført¹⁹.

Bestyrelsen får i 1852 pålagt at arbejde videre med planer om bygning af en helt ny ligvogn. Det indskræpes i den forbindelse, at en eventuel ny vogn skal have jernakslers og fjedre. Hvoraf turde fremgå, at de gamle havde træakslers og var uden affjedring. Brugen af affjedring blev først almindelig i løbet af 1830'erne. Den projekterede vogn synes i øvrigt aldrig at være blevet bygget. I så fald måtte den nødvendigvis have figureret i regnskaberne, hvilket ikke er tilfældet. Man har fortsat gjort brug af de to gamle vogne. En komite der

nedsættes i 1865 med henblik på en hovedstandsættelse af den bedste vogn taler om maler-, hjulmager- og smedearbejde. Muligvis omfatter dette en udskiftning af hele undervognen. Denne sælges i alle tilfælde i 1868 efter at have stået ubrugt i nogen tid. Man drøfter samtidig en reparation af den ringere vogn samt muligheden af at forsyne denne med ny undervogn og fjedre. Istandsættelsen sættes iværk året efter. Begge ligvogne bliver i 1878 malet og lakeret ligesom selskabet må anskaffe nye frynser og hestedækkener m.v. Vognene males og lakeres på ny i 1900. Istandsættelsen omfatter tillige forsølvning og forgyldning. Bestyrelsen vedtager i 1920 at avertere den simple ligvogn til salg. Vognen sælges imidlertid først i 1926 til en snedker Olsen formedelst 60 kr.²⁰.

Ligbærerselskabets vogne stod i begyndelsen i et lejet vognskur. »Selskabet tingede med hr. Stæhling, som påtog sig og forpligtede sig til nu kommende påske flyttetid (1819) at bygge eller indrette et forsvarligt skur til begge apterede og nu snart færdige ligvogne, hvor de kan stå gemenligen uden at være udsatte for regn eller anden fugtighed, og den betingelse, at ingen opsigelse kan finde sted enten fra hr. Stæhlings og arvingers side eller fra dette selskabs side i 5 straks efter på hinanden følgende år at regne fra nu kommende påske flyttetid og stedse imod årlig leje at betale af selskabets kasse til bortlejereren med 70 rbd. årlig«. Stæhling er i øvrigt selv medlem af selskabet²¹.

Ved udløbet af det 5-årige lejemål med hr. Stæhling var ligbærerselska-

bet godt i vej med at få opført dets eget vognhus. Ligbærerselskabet ansøger allerede i oktober måned 1821 Sct. Olai kirke om at få stillet et areal på »den nye kirkegård« til rådighed for opførelsen af et teglhængt ligvognhus. Selskabet tilbyder i en senere skrivelse »at betale i jordskyld 10 rbd. sølv til Sct. Olai kirke for det anviste jordstykke langs med hegnet ud mod gaden (Nygade). Her lå allerede konsumtionskontoret²².

Behørigt udstyret med de nødvendige tilladelser holdes der den 25. juni 1824 licitation over opførelsen af ligbærerselskabets vognhus, der skulle stå færdigt til mikkelsdag samme år. Af auktionsprotokollen fremgår det, at huset skal være en grundmuret bygning »på alle 4 sider, indrettet til vognremise alt efter den foreviste tegning af 12. april dette år« d.v.s. G. Ochners tegning med visse småændringer. Bygningen blev gjort lidt dybere ligesom kvistlugen bortfaldt. Ligbærerselskabet ønskede en god og solid bygning opført i »stærke velbrændte mursten« rejst på »fodstene af vel og godhugne kampesten med 1½ tomme fals« til de to høje træporte. Hovedgesimsen skulle mures og trækkes med skabelon, medens gesimsen på bagfacaden og gavlene skulle være »muret simpel«. Hertil et »muret bånd af ¼ tommes udladning i forhold til gesimsen, ligeledes afrives med bræt. Sidepartierne med skårne fuger (refendfugning), den bageste mur og begge gavlenes mure blive røde afskurede og med brændte langfuger ...«. To »rundbuede« vinduesåbninger flankerede portene. Bagfacadens murflade blev brudt af en

»fladbuet« døråbning og et lille »fladbuet« højtsiddende vindue, som gav lys til et smalt, langstrakt lokale (ca. 580×130 cm) parallelt med det store centrale rum (ca. 580×640 cm), som udgjorde den egentlige vognremise. Parallelt hermed lå vognhusets tredje rum hvorfra der tillige var adgang til loftsrummet. Vognhuset var endvidere udstyret med sadeltag med halvvalm.

Murermester F. Trapp bliver lavest bydende med 1019 rbd. og går øjensynlig straks i gang med byggeriet. Allerede den 21. august får murermesteren udbetalt 500 rbd. »for det arbejde han som entreprenør har udført ... endnu skyldes ham 519 rbd.«. Vognhuset stod færdig til den berammede tid, men endnu den 15. oktober får en maler Schultz 12 rbd. for maling af nogle vinduer og »forsikring på porte« ligesom en Schrøder på årets sidste dag får udbetalt 3 rbd. for noget glarmesterarbejde²³. Ligbærerselskabet får endvidere opsat en slags mindeplade.

Indskrifttavlen leveredes af firmaet H.P. Duntzers Enke i København, som får 13 rbd. 1 mark 4 sk. »for sten, arbejds løn og 78 bogstaver«. Ordlyden var: Anno 1824 har Ligbærerselskabet, ladet opføre denne bygning under dets bestyrer D. Hanneman²⁴. Af regnskaberne og forskellige smånotitser fremgår, at ligbærerselskabet som enhver fornuftig husejer vedligeholdte sin ejendom. Der synes ikke at have været tale om større reparationer eller ombygninger. I 1897 støbes dog betongulv i vognhuset. Tilsyneladende har ligbærerselskabet ikke selv gjort brug af hele huset, men haft et

lokale udlejet til kommunen. Da dette bliver ledigt i 1852 beslutter selskabet at bruge det pågældende rum til opbevaring af inventariesagerne²⁵.

Bygningen var i slutningen af 1960'erne i en miserabel stand. Men fremfor alt lå den i vejen for anlæggelsen af »Boulevarden«. En tanke om at »flytte« vognhuset længere ind på kirkegården nød ikke fremme i forhandlingerne med Helsingør kommune, som kirkegårdsbestyrelsen havde mageskiftet med i forbindelse med den planlagte vejudvidelse. Man havde ligesom i 1923, hvor borgmester Peder Christensen på Helsingør Byråds vegne foreslog at »fjerne det uskønne ligvognhus«, øjensynlig meget lidt forståelse for de værdier som rummedes i denne fordringsløse, nyklassicistiske bygning. Vognhuset blev jævnet med jorden i 1970, og nogle år efter måtte den sidste rest af den gamle fornemme kirkegårdsмур tilsvarende vige pladsen for vejudvidelsen²⁶.

Det som engang havde været en god og hensigtsmæssig orden af næringslivet var i 1800-årene blevet til et stift og utidssvarende system som tillige var en alvorlig hemsko for udvikling. Laugene blev derfor ophævet i 1862, da næringsfrihedsloven af 1857 trådte i fuld kraft. Enkelte af laugene fortsatte endnu i nogle år ofte som mester- og svendeforeninger, der i overvejende grad virkede som hjælpe-, syge- og begravelseskasser²⁷.

Ligbærerselskabet var ikke noget egentligt laug i traditionel betydning. Medlemmerne samledes ikke om faglige interesser. Selskabets medlemskreds var et sammenrend af alle mulige professioner, hvor det forret-

ningsmæssige var det afgørende aspekt. Medlemsskabet og indskudet sikrede den enkelte og familien en passende begravelse. Hertil kom selvfølgelig et økonomisk aspekt for såvidt vedkommende var aktiv bærer i selskabet eller med andre ord havde ligbærerhvervet som bibeskæftigelse.

Alligevel var ligbærerselskabet forholdsvist eksklusivt i sin medlemskreds. Optagelse i selskabet krævede nemlig skriftlig begæring herom og afgjordes ved en ballotation. Selskabets bestyrelse valgtes på generalforsamlingen. Af sin midte udpegede bestyrelsen sædvanligvis for en 2-årig periode en formand eller en bestyrer, som vedkommende rettelig benævntes. Bestyreren havde to medhjælpere, en skriver, en bedemand eller bud samt en bedekone, som blev valgt af forsamlingen ofte efter direkte ansøgning. Hvervene var alle oprindelig lønnet efter en særlig part i selskabets omsætning og årlige overskud. Også de almindelige bestyrelsesposter blev honorerede.

Selskabet placerede fra starten sin likvide kapital i lån til medlemmerne mod behørig sikkerhed enten i fast ejendom eller mod kaution. Omtrent på hver eneste bestyrelsesmøde behandlede således låneandragender²⁸.

At være bærer var et fast ombud i selskabet. Det gik efter tur. Et medlem måtte imidlertid godt betale et andet for at møde og bære i sit sted med mindre det var et »lig af selskabets egne medlemmer«. Formedelst alderdom, svaghed eller embedsforretninger kunne et medlem blive fritaget for bærepligten²⁹. Bærerne fik et fastsat beløb pr. tjeneste. Hertil fik de andel

Ligbærerselskabets vognhus i Nygade blev opført i 1824. Fot. Hugo Matthiessen, 1919.

i de såkaldte »delingspenge«³⁰, samt når selskabets donorer tillod gratialer. Alt i alt et rimeligt vellønnet bi-job. Selskabet havde tilsyneladende ikke større besvær med at skaffe bærer. Men i forbindelse med den almindelige lønudvikling og et generelt fald i antallet af ligbæringer som følge af

ændrede begravelsesskikke blev hvervet som bærer i selskabet mindre attraktivt og dermed også vanskeligere at få nogen til. Udviklingen løb simpelthen fra ligbærerselskabet og i 1960'erne ophører Helsingør forenede Ligbærerselskab og Broderskabsforening³¹.

Noter og henvisninger

- ¹ Laurits Pedersens arkiv beroende på Helsingør Bymuseum, – herefter forkortet L.P.A. Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857, 1926-29, bd. I p. 53-54, bd. II p. 32, 97, 315 – herefter forkortet LP. bd I, bd. II.
- ² Helsingør Tingbog 14/11 1597, Troels Lund: Daligliv i Norden, IV p. 320.
- ³ L.P.A.
- ⁴ LP II p. 315, L.P.A. Helsingør Ligbærerlaug: Det »lille ligkompagni«s prot. fol. 54, 58, 61-65, 67-70. Landsarkivet for Sjælland – herefter forkortet L.A.
- ⁵ L.P.A. Helsingør Ligbærerlaug: Det »store ligkompagni«s regnskaber 1750. L.A.
- ⁶ L.P.A. Helsingør Ligbærerlaug: Det »store ligkompagni«s regnskab 1743. L.A.
- ⁷ Helsingør Ligbærerlaug: Det »store ligkompagni«s laugsbog. L.A.
- ⁸ Helsingør Ligbærerlaug: Det »lille ligkompagni«s vedtægter konf. 11/7 1766. L.A.
- ⁹ Helsingør Ligbærerlaug: Det »store ligkompagni«s regnskab 14/6 1748. L.A.
- ¹⁰ L.P.A. Helsingør Ligbærerlaug: Vedtægter konf. 9/4 1734, 11/7 1766. L.A.
- ¹¹ L.P.A. Helsingør Ligbærerlaug: Det »store ligkompagni«s prot. fol. 81-82. Det »lille ligkompagni«s prot. 1771 fol. 32-36. L.A.
- ¹² L.P.A. (Helsingør Rådstueprotokol 1764-65, L.A. Danske Lov,) Helsingør Ligbærerlaug: Det »store ligkompagni«s laugsartikler konf. 4/8 1654, ditto regnskab 1743, 1746. L.A.
- ¹³ L.P.A. Helsingør Ligbærerlaug: Det »lille ligkompagni«s vedtægter konf. 11/7 1766. Det »store ligkompagni«s vedtægter konf. 4/8 1654.
- ¹⁴ L.P.A. Helsingør Ligbærerlaug. L.A.
- ¹⁵ L.P.A. Helsingørs forenede Ligbærerselskab og Broderskabs Samlingsprotokol begyndt i april 1815-(1964), beroende på Helsingør Bymuseum prot. nr. 440 – herefter forkortet Prot. nr. 440.
- ¹⁶ Prot 440 p. 1 (14/9 1815), Helsingør forenede Ligbærerselskabs og Broderskabs Forening og den kongelige Confirmation derpaa 1815, trykt 1815 – herefter forkortet Lovene 1815.
- ¹⁷ Prot. nr. 440 p. 18 (31/3 1817).
- ¹⁸ Prot. nr. 440 p. 27 (27/10 1819), p. 32 (3/5 1819), p. 34 (30/9 1819).
- ¹⁹ Prot. 440 p. 37 (3/10, 10/10 1819), p. 82-83 (31/12 1830), Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, Helsingør Kirkegård p. 547.
- ²⁰ Prot. nr. 440 p. 195 (31/5 1852), 11/7 1865, 8/7 1868, 18/7 1878, 4/9 1900. Den tilbageværende (finere) vogn reparerer atter i 1932 (4/9), 8/7 1920, 21/1 1926. Helsingør forenede Ligbærerselskab og Broderskabs (Regnskab), begyndt i Aaret 1841-(1855) beroende på Helsingør Bymuseum prot. nr. 441. (HM 4467).
- ²¹ Prot. nr. 440 p. 31 (31/3 1819). Lovene 1815.
- ²² Helsingør Ligbærerlaug: Breve og dokumenter det forenede Ligbærerselskab og Broderskab vedkommende 1816-54, 12/10 1821. L.A. Sjællands Stiftsøvrigheds arkiv. Copibøger for Commercesager 1823-1828 III: 5/6, 17/7 1824. L.A.
- ²³ Helsingør Ligbærerlaug: Breve og dokumenter 25/6 1824. Regnskabssager 21/8, 15/10, 31/12 1824. L.A. Opmålingstegning af ligbærerlaugets hus. Helsingør Kirkegårdsarkiv.
- ²⁴ Helsingør Ligbærerlaug: Regnskabssager 15/12 1824. L.A. Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, Helsingør Kirkegård p. 546-47.
- ²⁵ Prot. nr. 440 31/3 1852.
- ²⁶ Skriv. fra Helsingør Byråd af 15/10 1923 beroende i Helsingør Kirkegårds arkiv.
- ²⁷ G. Nørregaard: Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899, 1943.
- ²⁸ Lovene 1815. Regnskabsprotokol for Helsingørs forenede Ligbærerselskab og Broderskab 1884-1932 beroende i Helsingør Bymuseum nr. 444 – herefter forkortet Prot. nr. 444. Eksempelvis oversigt over udlånte kapitaler 1884: 6638 kr. 50 øre.
- ²⁹ Lovene 1815.
- ³⁰ Prot. nr. 444. Eksempelvis 4. kvartal 1900.
- ³¹ Ligbærerselskabets forhandlingsprotokol ophører brat i 1964.

Yderligere materialer på Helsingør Bymuseum: Listebog for Helsingørs forenede Ligbærerselskab og Broderskab 1918-1953, nr. 442. Kassebog for Helsingør forenede Ligbærerselskab og Broderskab 1875-1886 nr. 563 (H.M. 4821).

Sømandens »tørre grav« på Helsingør kirkegård

af Henning Henningsen

Ikke mindst i Øresundstoldens dage (1429-1857) var Helsingør en vigtig maritim by, beliggende ved det smalleste sted på en af verdenssøhandelens store ruter, mellem Nord- og Østersø. Årligt passerede talrige skibe forbi; det højeste tal, 24.648, nåedes i 1853. Alle disse måtte gå for anker her for at klarere tolden¹. Når skipperne alligevel stoppede op, benyttede de opholdet til at hente og afsende post, komplettere ferskvands- og proviantbeholdningen, købe nødvendige skibs-»stores«, men også til at aflevere eventuelle døde til begravelse og søge lægehjælp for syge og kvæstede besætningsmedlemmer. En del af disse døde på byens hospitaler eller hos de »herbergéer« (gæstgivere), som de var i pleje hos, og måtte derfor begraves i Helsingør.

Formålet med denne undersøgelse er at opstille en oversigt over, hvor mange det drejede sig om i procentdel af alle voksne mænd, der blev begravet her, og i det hele taget at kaste lys over deres sørgelige skæbne. Vi har derfor taget stikprøver af St. Marie og St. Olais kirkebøger hvert ti-år lige fra begyndelsen (hhv. fra 1637 og 1645) og op til 1890. Det ældste materiale volder visse vanskeligheder, da Olais registre 1652-69 mangler. Foruden 10-års stikprøverne er registreret enkelte andre års lister, f.eks. i de første år, omkring 1828, da begravelserne på bykirkegårdene holdt op, og omkring

1857, da sundtolden blev afløst. Kirkebøgernes indførelser er sammenholdt med den »ny« kirkegårds jordebøger, begyndende 1828, da alle begravelser skulle foregå her. I oversigtstabellen anføres først det samlede antal begravede voksne mænd (over 16 år) efter den kirke, de faldt ind under. Da Marie i 1819 blev almindelig sognekirke, blev de døde sømænd, der tidligere mer eller mindre tilfældigt var fordelt mellem kirkerne, overført til Olai. – Derefter anføres antallet af de begravede søfolk blandt disse, og på basis heraf er hvert års procentdel af maritime begravelser udregnet. Desværre er materialet ikke altid entydigt. Kirkebøger og jordebøger opviser ofte små forskelle i antallet af begravede, navnene er tit sørgeligt forskrevne eller mangler helt, ikke altid er den dodes alder og nationalitet angivet, og indførelserne er i det hele taget yderst kortfattede og næsten totalt blottede for de oplysninger, vi kunne ønske os.

Som man vil se, er der normalt tale om ret høje procentdele af begravede søfolk. Små tal som 4,8% i 1710 og 1,8 i 1810 skyldes nedgang i søfarten p.g.a. pest og krig. Ellers ligger de fleste procentdele på mellem 15 og 25%, endda toppende i 1690 med 34,2, i 1720 med 31,3 og 1856 med 30,6%. Efter sundtoldens ophævelse synker procenten ned til 10-11, idet skibene ikke længere var tvunget til at stoppe

Tabel 1

År	<i>Begravede mænd</i>			<i>Derafsøfolk</i>			<i>Søfolk</i> i %	<i>Bemærkninger</i>
	<i>Olai</i>	<i>Marie</i>	<i>i alt</i>	<i>Olai</i>	<i>Marie</i>	<i>i alt</i>		
1637	mglr.	4	–	mglr.	2	–	–	Marie Kbg. begynder 29/9 1637
1638	mglr.	11	–	mglr.	4	–	–	
1639	mglr.	19	–	mglr.	9	–	–	
1640	mglr.	20	–	mglr.	4	–	–	
1645	(24)	38	(62)	(7)	6	(13)	–	Olai Kbg. begynder 18/6 1645
1646	49	18	67	9	7	16	23.9	
1650	65	10	75	0	4	4	5.3	
1660	mglr.	25	–	mglr.	6	–	–	Olai Kbg. 1652-69 mangler
1670	48	18	66	6	5	11	16.7	
1680	29	10	39	4	6	10	25.6	
1690	31	7	38	7	6	13	34.2	
1700	27	9	36	5	2	7	19.4	
1710	82	22	104	2	3	5	4.8	Første pestår
1720	14	2	16	5	0	5	31.3	
1730	26	7	33	2	2	4	12.1	
1740	28	14	42	1	6	7	16.7	
1750	21	11	32	3	0	3	9.4	
1760	33	20	53	1	10	11	20.8	
1770	32	10	42	3	5	8	19.0	
1780	26	15	51	5	8	13	25.5	
1790	31	10	41	4	6	10	24.4	
1800	52	16	66	4	12	16	23.5	
1810	22	35	57	0	1	1	1.8	Krig
1820	31	29	60	12	0	12	20.0	Marie alm. sognekirke 1/9 1819
1828	37	38	75	16	0	16	21.3	Alle begrav. på »ny« kgd.
1829	25	45	70	12	0	12	17.1	
1830	46	31	77	16	0	16	20.8	
1840	41	31	72	13	0	13	18.1	
1850	53	22	75	17	0	17	22.7	
1856	47	15	62	19	0	19	30.6	
1857	51	23	74	17	0	17	23.0	Sundtolden afløst 1/4 1857
1858	39	25	64	10	0	10	15.6	
1860	33	16	49	10	0	10	20.4	
1870	32	39	71	8	0	8	11.3	
1880	58	25	83	9	0	0	10.8	
1890	45	32	77	9	0	9	11.7	

op i Helsingør, hvad flere sejlskibe dog gjorde helt op til ca. 1900 for proviantering, samt at dampskibene, der kunne sejle lige forbi, blev flere og flere.

Gennemsnittet af disse procenttal giver et resultat af 18.6% pr. år, hvilket vil sige, at knap 1/5 af alle begravede mænd i de analyserede år er søfolk. Et bemærkelsesværdigt faktum, som ligefrem betyder, at Helsingør har haft en af verdens største sømandskirkegårde.

Antallet af døde søfolk ligger på mellem 0 og 19 pr. år. I virkeligheden er det beskedne tal, når man tænker på hvor mange skibe, der passerede.

På basis af ca. 500 søfolk, vi har undersøgt, er det fristende at opstille et par statistikker ud fra det i Kbg. (Kirkebogen) anførte.

Tablet 2

De begravede søfolks nationalitet (hvor angivet)

England (inkl. Skotland og Irland)	93
Holland	89
Tyske stater	57
Norge	24
Sverige	23
Rusland (især Finland)	22
Danmark (minus Helsingør)	12
Frankrig	6
Nordamerika	4
Italien	1

I de ældste lister er det Holland der dominerer. Den første begravede

engländer nævnes 1660, den næste 1680; i 1700 er der tre, 1720 én, men efter 1750 kommer der så mange, at de overgår hollænderne. Dette svarer helt til ændringen i søhandelen på Østersøen. I visse perioder i 1800-årene var 1/3 af det samlede antal fartøjer, som passerede Helsingør, engelske. På tredjepladsen kommer de tyske stater, der i hansetiden beherskede Østersøen. Forholdsvis få kommer fra Skandinavien og endnu færre fra andre lande.

Tablet 3

De begravede søfolks stilling om bord (hvor angivet)

Sejlskibe

Skipper, kaptajn	40
Styrmænd og andre officerer	33
Højbådsmand	1
Matros (ældre: bådsmand)	233
Tømmermand	7
Sejlmager	1
Kok	2
Skibsdreng, ungmand	11
Trompeter	1

Dampskibe

Maskinmester	2
Fyrbøder	2

Hertil kommer:

Passager, kaptajnsfamilie	17
---------------------------	----

Den største gruppe omfatter selvsagt de almindelige søfolk, »bådsmand« som de kaldtes. Interessant er det, at skippere og styrmænd udgør en så forholdsvis stor gruppe, mens de helt unge besætningsmedlemmer kun tæller få. Trompeteren er selvfølgelig fra et krigsskib.

CUM AUXILIO DIVINO

385a

AB ANNO 1637

DEFUNCTORUM ET

TERRE MANDATORUM NOMINA

29. Septembr. Eijr Rosman, woldes Roland Vestholt
 Begrabas la Bys.
30. Septembri Begrabas sin Rindt Johann Barthel noie.
1. Octobr. M. Emanuel Ralligmanns Rindt Andreas noie.
9. Octobr. Gorfaworupfes Rindt in der St. Marien Kirke Maria
15. Octobr. En hollandskigfar Rosman, woldes S. U.
 Sanna Rindtmanfred Begrabas la Bys.

Helsingør kirkegård var en af verdenssøfartens største gravpladser. Udsnippet af første side af døde-registret i Helsingørs første kirkebog 1637 (St. Marie, den »tyske« kirke, derfor skrevet på tysk) viser såre betegnende, at den første begravede er en sømand: 29/9. »En bådsmand (= matros), som Roland Vestholt lod begrave«. Den næste sømand noteres 15/10: »en hollandsk bådsmand, som Susanna Kistenmachers lod begrave«. Begge søfolk er anonyme, hvorimod navnene på de gæstgivere eller private, hos hvem de var indlagt, anføres. Den tyske præst Georg Meiland (1637-51) har æren af at have indført kirkebøger i Helsingør. Han indleder registret med flg. overskrift på latin: »Med guddommelig bistanad (anføres her) navnene på dem, der efter 1637 er afdøde og overgivet til jorden.«

Tabel 4

De begravede søfolks alder (hvor angivet)

År	antal	År	antal
11-15:	6	41-45:	10
16-20:	47	46-50:	21
21-25:	32	51-55:	7
26-30:	32	59-60:	4
31-35:	19	61 og derover	3
36-40:	25		

Bemærkelsesværdigt er det ikke blot, at der anføres 6 på op til 15 år, men også at der er 14 over 50 år. Søfarten var normalt kun for unge og sunde søfolk. Den barske, våde og kolde dagligdag gjorde hurtigt en ende på ungdommens kræfter og bragte gigt, reumatisme og svækkelse med sig. De fleste søfolk, der nåede de 40, gik normalt i land, mens kaptajner, styr-

mænd og betroede folk som tømmermænd, bådsmand o. lign. ofte fortsatte. De tre ældste af de anførte er en svensk matros (1828) og en do. fra England (1856), begge 61, samt en tysk styrmand (1650) på 64 år. Den yngste er en hollandsk skibsdreng på 12 år (1764) samt en tysk og en fransk ungmand (1820 og 1857), begge på 14 år.

Om dødsårsagen tier de ældste notater i reglen. Af de sjældnere omtaler deraf meddeler de syv: Fald fra riggen og ulykkelige tilfælde – måske det samme. Hertil kommer kraniebrud (én), brækket ryggrad (én), lårbrud (én), hvilke alle også kan skyldes fald, mens én er dræbt ved slag af et sprængt ankertov. En er død af bughindebetændelse, en anden af lunge-tuberkulose, en tredje af apopleksi, en fjerde af alkoholisme. Smitsomme sygdomme som klimafeber, velsagtes malaria, (én) og tyfus (4), nævnes ret sjældent, men må have taget mange liv. Endelig omtales ét dødsfald, forårsaget ved drab. Helsingørs ældste tingbøger nævner af og til drab på søfolk, dels i fuldskab, dels i slagsmål. 1578 meldes om hele syv drab i byen, hvoraf de tre omfattede søfolk². De fleste oplysninger om kvæstelser og sygdomme skyldes selvfølgelig lægernes angivelser på dødsattesterne i senere tid.

Endelig kan det med henblik på de følgende afsnit nævnes, at det for 48 personer angives, at de er døde om bord. 33 meldes døde i herberge eller logis, især før Øresunds Hospitalet åbnedes 1796.

En del døde, ikke mindst strandvaskere, må være omkommet ved forlis,

selv om det i de undersøgte kirkebøger kun nævnes for fires vedkommende, hvis skib gik ned ved Helsingør. Drukning på anden måde forekommer også enkelte gange. 1828 druknede en svensk matros, 1851 fyrbøderen på H/S »Hamlet« og 1860 en russisk styrmand, alle i Helsingør havn.

Sømandens våde grav

Så længe der har været søfart, har man »begravet« døde om bord ved at skyde dem i søen, i reglen indpakket i sejldug og lagt i en kiste, i nogle tilfælde indsyet i deres hængekøje og forsynet med en vægt, så de sank til bunds. Handlingen foregik med en religiøs ceremoni som ved en rigtig begravelse. I kristen tid optrådte kaptajnen eller styrmanden som præst og sagde et par ord, bad en bøn og kastede jord fra ballasten – eventuelt aske eller kulstøv fra kabyssen – på den døde. Netop fordi sømændene troede på, at havet var indviet efter den katolske sædvane at stænke vievand deri hvert forår, når søfarten begyndte, slog de sig til tåls med, at den våde grav kunne accepteres som lige så hellig som graven på en indviet kirkegård; begge steder kunne sømanden ligge i fred og vente på dommedag³.

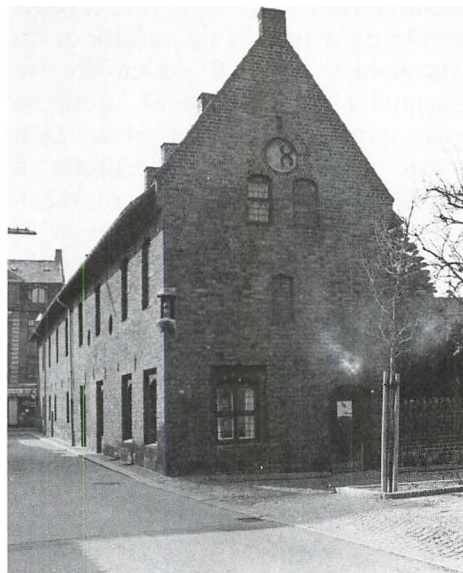
I vore snævre farvande undlod man oftest at kaste de døde i søen. Ganske vist troede man fra oldtiden af, at det bragte ulykke at sejle med lig i lasten, fordi et skib med en død mentes at være urent og derfor ville blive ramt af gudernes vrede. Men da Helsingør lå på ruten, risikerede man sædvanligvis at tage liget med hertil og lade det begrave på kirkegården. Vi har kun et

par eksempler på, at begravelse til søs virkelig er foregået undervejs. I Marie Kbg. nævnes 23/5 1810, at der kom en ligkiste drivende i land med en mandsperson i, og i hans lomme lå der en præsteseddel (dåbsattest), der sagde, at hans navn var Christen Erichsen Albe, født i Nerbes sogn i Vasa len i febr. 1790 (dvs. den lille finske by Närpes mellem Vasa og Kaskö). – Og i Olai Kbg. 1/11 1870 noteres, at en ubekendt sømand var ilanddrevet, indsyet i sejldug. Begge lig blev begravet på kirkegården, selv om de uden tvivl allerede var »begravet« ved at udsættes fra deres skibe med det gængse ritual. De har nok ikke haft tilstrækkelig vægt til at synke til bunds. Det samme kan have været tilfældet med andre, f.eks. flere af de såkaldte strandvaskere.

Døde om bord begraves i Helsingør

Det er allerede nævnt, at mange er døde om bord og bragt i land. Kirkebøgerne har korte bemærkninger herom: »død på søen«, »død på skibet«, »bragt død i land«, »indlagt til begravelse« o.lign. Alene i Marie Kbg. 1819 nævnes 5 lig at være bragt i land, og i 1861 noterer Olai Kbg. 3 døde om bord. Mange andre søfolk kan selvfølgelig også være død på samme måde. Således anfører Marie Kbg. 7/9 1795, at en engelsk styrmand John Elwighe, 21 år, er begravet på den tyske kgd. (Marie). Hans bevarede gravsten fortæller, at han døde 5. sept. om bord på sit skib⁴.

De stedlige sundklarererfirmaer, som kaptajnerne havde forretninger med, har normalt taget sig af ligene og henvendt sig til et ligbærerkompagni –

I middelalderen har skipperne efter de gængse søfartslove haft pligt til at indlægge deres syge søfolk hos herbergører (gæstgivere) eller private. 1516 oprettede karmeliterne i Helsingør et sømandshospital, »Karmeliterhuset«, som omfattede den østligste del af Hestemøllestræde-fløjen (på fotoet stykket fra gavlen hen til nedløbsrøret). Meget passende satte de en figur af søfartens og karmeliternes skytshelgeninde, Vor Frue, »Stella Maris« (havets stjerne) i nichen. Den nuværende figur, af Eigil Vedel Schmidt, opsattes 1960. Efter reformationen 1536 overtog Helsingør alm. Hospital (i klostret) forpligtelserne, men samtidig fortsattes herbergervirksomheden i byen. Huset rummer nu Helsingør Bymuseum. – Mogens Jensen fot. 1980.

eller til fattigvæsenet – som kunne ordne begravelsen. I slutningen af 1800-årene havde Øresundshospitalet pligt til at modtage de døde og anbringe dem i deres ligstue.

En lille gruppe på 17 personer omfatter passagerer begravet i Helsingør

ør. Flere af dem er købmænd. 1828 nævnes en irsk student, og der har sikkert været flere. Transporten med skib var næsten den eneste mulighed for at rejse til og fra østersøområdet. Undertiden havde skipperen sin kone med om bord. Allerede 1639 nævnes en »Capitänsche« (kaptajnshustru) som begravet. Ikke sjældent havde de børn med eller fik nogle undervejs. 1639 nævnes »eines Schiffers Kind« som død, og 1790 blev et tre-års barn begravet. 1860 blev den hannoveranske kaptajn H. Pillages lille datter Anna jordet. 1739 begravedes en engelsk matroskone på Marie kgd. Matroser havde ellers ikke lov til at bringe deres hustruer med. Mystisk er også »ein Barbier Kindt« (en barbérns barn), som begravnes 1671 (Marie).

Syge søfolk på hospital

I Helsingør står der endnu fra gammel tid de tre bygninger, der har været hospitaler for syge søfolk. Den ældste er *Karmeliterhuset*, hvis østligste del i Hestemøllestrædefløjten er opført af Vor Frue brødre, karmelitermunkenne, som 11/7 1516 af Christian II fik tilladelse til at opføre et stenhus til hospital, »den alsommægtigste Gud og Jomfru Marie til lov og hæder og ære, så og fattige syge udlændske skibmænd og skibsfolk til ro, lise, hjælp og trøst«, med plads til 8 eller 10 senge, hvori de kunne indtage sådanne søfolk, »som de indfor byen af skibene komme«⁵. Intet er os bekendt om dette ærværdige hospitals arbejde og historie. Reformationen og munkenes forjagelse satte en brat stopper for dets velfærdsarbejde for de forbipasserende søfarende.

Helsingør almindelige Hospital, et alderdomshjem med sygepleje, oprettet 1541 i det af munkene forladte karmeliterkloster, overtog dog automatisk det gamle sygehus' forpligtelser. I dets sygestue, »Laxmandssalen«, indlagdes i de følgende perioder ikke så få syge søfolk. Nogle af dem kom sig, andre døde og blev begravet i klostrets fratergård. Vi kan af regnskaberne fra 1500-årene se, at standardprisen for en begravelse var 6 skilling, og at en ligkiste kostede 4 skill. Skipperne betalte som regel for deres folks pleje og eventuelle begravelse. Mange søfarende lagde også penge i indsamlingsbøsserne, som stod på Øresunds toldkammer og hos byens købmænd, eller de gav naturalier til Hospitalet: en tønne salt, en tønne fersk fisk, en læst malt til ølbrygning osv. Byens læger, bartskeererne, tilså de syge mod lægeløn. Tit måtte Hospitalet lægge pengene ud⁶. I 1612 nævnes »de lemlæstede skibsfolks tavle« i Olai kirke til pengeindsamling. I krigstider indlagde kongen sine kvæstede orlogsgaster her, så der ikke var plads til almindelige søfolk. Under den Nordiske syvårskrig døde her mange gaster, 1563 således 31, og klostret kom efterhånden i stor gæld derved. Efter Kalmar-krigen 1611-13 blev der 1616 atter indkvarteret en masse kvæstede matroser her samt i Hospitalerne i Roskilde og Slagelse, – en enorm plage for de fastboende »lemmer« og en økonomisk byrde for alderdomshjemmene. Først 1644 afstod kongen derfra, men det varede endnu længe, inden flåden fik sit eget søkvæsthus⁷.

På den »liden toldbro« i Helsingør

havn opsattes 1728 en pengeblok, hvori de søfarende kunne lægge en almisse til tak for »velbeholden« rejse. På et skilt var der et billede af Olai kirke og et tiggervers på forskellige sprog. Man må antage, at nogle af pengene kom de søfarende til gode, f.eks. ved at betale udgifter til deres pleje og begravelse⁸. Denne »toldbodblok« nævnes endnu i 1810.

Uden tvivl kneb det efterhånden for Hospitalet at tage sig af alle de fremmede søfolk, og på et ret tidligt tidspunkt ser vi, at byens mange gæstgivere eller herbergéer optog syge søfolk i deres herberger og stillede en seng til rådighed, eventuelt plejede dem nødtørftigt og sørgede for tilsyn af byens bartsførere, naturligvis mod betaling. I virkeligheden går denne ordning tilbage til middelalderen. I de forskellige landes ældre søfartslove påbydes det ligefrem, at syge søfolk skal indkvarteres til pleje i herberger. Således ca. 1286 i de franske Rôles d'Oléron (§ 7). I Helsingør har det nok været det samme, før Karmeliterhuset indrettedes, – vi ved blot intet derom. Også private godtfolk kan have taget sig af de syge. I kirkebøgerne er det ofte antegnet, hvem der har anmeldt dødsfaldene. I de ældste nævnes eksempelvis flere navne, uden at det kan fastslås, hvem der er herbergéer og hvem privatfolk: 1637 Roland Vestholt, Susanna Kistemagers; 1638 Peter Borbers Viderich (?), Berent Willemsen; 1639 Diderich Mancke; 1645 Victor Kiordis, Lavrends Peitersen Bager, Rasmus Holst, Clavs Thomsen, Johan Mayer. Endnu 1799 angives M. Hass i Bjergegade som spisevært og sygeherbergéer.

Skibsklarererne har efter bemærkninger i kirkebøgerne at dømme lagt pengene ud for pleje og begravelse og derpå fået dem godtgjort af rederierne, som fra gammel tid havde pligt til at sørge for mandskabets sundhed og pleje. Men langtfra alle betalte for begravelsen, så tit måtte byens fattigvæsen træde til. Dette blev sat i system ved fattigforordningen af 1708, og efter den skulle skatteborgerne overalt i landet yde en beskeden fattigskat. I Helsingør trådte bestemmelsen dog først i kraft fra 1734 på grund af pesten 1710-11, som krævede ca. 1800 døde og forarmede byen. I 1745 udbetalte fattigkassen i alt 62 rdl. til nødlidende, skibbrudne, syge og døde søfolk, i 1782 hele 1025 rdl. Størstedelen af kassens indtægter kom fra de fattiges penge, de forbipasserende skibe måtte betale ekstra til Øresunds Toldkammer, når de blev ekspederet på søn- og helligdage⁹.

Der var i høj grad brug for et velindrettet og moderne hospital for søens folk, ikke mindst da skibstrafikken var i stadig stigning. Det var den socialt engagerede direktør for Øresunds-

Øresunds og Helsingørs Sygehospital i Fiolgade var et efter datidens forhold aldeles fremragende sygehus, indrettet og ledet efter tidens mest moderne og humane principper. Til åbningen i 1796 udsendtes forskellige reglementer på flere sprog, bl. a. som reklame, og det blev straks en international succes hos søens folk. Her vises ugens spiseseddel for 3. klasse, altså den billige afdeling (på tysk). Det fremgår af den, at maden var god og sund, med rigeligt af grøntsager og med godt øl til øllebrøden, samt med nødvendige drikkevarer dag og nat og mulighed for diætkost. – Helsingør Bymuseum.

Speise - Reglement

für

Örefunds und Helfingöers Krancken - Hospitals

Dritte Classe.

	Mittags:	Abends:
Sontags	<p>$\frac{3}{4}$ Pott Suppe mit 8 Loth jungem und gutem Ochsen - Fleisch oder 10 Loth Lamm - Fleisch und Reizgraupen , $\frac{3}{4}$ Pfd. Roggen - Brodt , $\frac{1}{2}$ Pott Bier.</p>	<p>1 Schale mit Grütze von fehmerschen Gersten - Gruppen in Wasser gekocht mit $\frac{1}{2}$ Loth Butter , $\frac{1}{2}$ Pfd. Roggen - Brodt mit 1 Loth Butter , $\frac{1}{2}$ Pot Bier.</p>
Montags	<p>Grün Kohl - Suppe mit Fleisch , Brodt und Bier.</p>	<p>Haber - Suppe mit Weifz - Brodt und Zucker , oder Kirfchen - Suppe mit Weifz - Brodt und Zucker , Butterbrodt und Bier.</p>
Dienstags	<p>Suppe und Fleisch mit Habergraupen oder Gemüs , Brodt und Bier.</p>	<p>Gerstengrütze mit Butter , Butterbrodt und Bier.</p>
Mittwochs	<p>Suppe und Fleisch mit Reizgraupen , Brodt und Bier.</p>	<p>Haber - Suppe mit Weifz - Brodt und Zucker , Butterbrodt und Bier.</p>
Donnerstags	<p>Bouillon - Suppe mit geröstetem Weifz - Brodt und Fleisch , Brodt und Bier.</p>	<p>Gersten - Grütze mit Butter , Butterbrodt und Bier.</p>
Freytags	<p>Suppe und Fleisch mit Perlegraupen , Brodt und Bier.</p>	<p>Perle - Grütze mit Zucker , Butterbrodt und Bier.</p>
Sonnabends	<p>Suppe und Fleisch mit Habergraupen oder Car - toffeln , Brodt und Bier.</p>	<p>Mehl - Grütze in Wasser oder Ger - sten - Grütze mit Butter , weiche Eyer mit Brodt oder Butterbrodt und Bier.</p>

Zu jeder Mahlzeit werden in der Woche eben so hinreichende Portionen gegeben als am Sonntage.

Die Suppen zu Mittag müssen, nach Beschaffenheit der Jahrs - Zeit, mit Gemüsen hinlänglich versehen feyn.

Das Bier muß von dem sogenannten gutem Bier, gesund und wohlfeumekend feyn.

Gekochtes Wasser zum Thee wird des Tages zweymal geliefert, wenn sich der Krancke selbst Thee, Zucker und Milch anschaffen will.

Für die Krancken, welche Diät halten müssen, verordnet der Medicus oder Chirurgus, statt der hier angeführten Kost, was die Kranckheit ihnen zu geben erlaubt.

Die während der Kranckheit nöthigen Getränke, als: Haber - Suppe und dergleichen, auch Bouillon, wenn es nöthig ist, müssen bey Tage und bey Nacht, so wie auch gekochtes Wasser zum Thee zu haben feyn.

Die allgemeine Speise - Stunden für alle Krancken des Hospitals ist Mittags auf 1, und Abends auf 7 Uhr præcise bestimmt.

tolden Chr. Fr. von Numsen, der tog affære. Med midler fra toldkamrets fattigkasse og med understøttelse fra byens mange skibsklarerere, især de engelske, lykkedes det ham at få planerne herom realiseret. 1. marts 1796 blev den smukke bygning (arkitekt J.B. Magens) åbnet i Fiolgade, hvor den for øvrigt stadig står, dog med tilbygninger. Navnet var *Øresunds og Helsingørs Sygehospital* (i det flg. forkortet Ø.H.), og udgifterne beløb sig til ca. 18.000 rdl. Der var 44 senge fordelt på forskellige slags stuer. De indlagte blev delt i klasser efter deres betalingsevne. 1. kl. lå i énmandsstuer, hvoraf der var 4 (1 rdl. daglig), 2. kl. i tomandsstuer, i alt 3 à 64 skill., og 3. kl. i tremandsstuer, i alt 6 (40 skill.). De engelske klarerere lejede straks 4 stuer, som reserveredes for engelske søfolk, for en sum af 250 rdl. for det første år, og derefter betalte de stadig et fast beløb.

Hospitalet var ifølge reglementet af 1/3 1796 først og fremmest indrettet for »de søfarende af alle nationer, som bringes syge i land fra skibene; hvilke uden modsigelse og uden hensyn til hvad sygdom de have derudi optages«, bortset fra pest og epidemiske sygdomme, som hørte under karantænevæsenet, men desuden også for byens egne borgere, inklusive fattige, som måtte ligge i et par simple firemandsstuer på loftet.

Ø.H. blev modtaget med glæde af søens folk. I det første år var der 147 patienter, hvoraf 74 var byens borgere og 73 søfolk (7 danske, 46 engelske, 20 af andre nationer). 1836 var der 53 patienter fra byen, samt 22 danske søfolk og 108 fremmede; 1837: 39 fra

byen, 21 danske søfolk og 72 fremmede; 1838: 51 danske (både fra byen og skibene) og 80 fremmede; 1839: 75 danske og 100 fremmede. – 1847 opførtes, også på toldkamrets bekostning, et epidemisygehus eller lazaret for ondartet smitsom sygdom ved Ø.H.

Da sundtolden ophørte 1857, overlodes hospitalet til Helsingør by 1859, men det skulle stadig modtage patienter fra søen. Disses antal formindskedes dog efterhånden.

Mange af de indlagte søfolk havde svære skader. I det første år, 1796-97, nævnes at den vigtigste kvæstelsesårsag, nemlig fald fra riggen, havde medført brækkede lår, ben og arme, ja endda rygge, samt forvriddning af fødder og beskadigelse af hovedet; et slag af et løbsk ankertov havde knust en hånd, og et fald, formodentlig ned i lastrummet, havde forslået patientens ansigt og beskadiget pandebenet. To af matroserne var døde, men de andre kom sig. Det har tit været en jammer at besøge hospitalet og se de indlagtes lidelser. Skibskirurgen A.G. Drachmann, digterens far, var 1831 vikar på Ø.H. og fortæller i sine erindringer om hvor alvorligt kvæstede mange af de indlagte var¹⁰. Et ret betydeligt antal af de svært kvæstede døde. I kirkebøgerne nævnes ikke sjældent ved de dødes navne: »død på Sygehospitalet«, f.eks. i Olai Kbg. 1820 i alt 3, mens 9 meldes »død på søen«; 1828 omtales 8 død på Ø.H., 7 på skibet samt 2 druknet; 1830 er 15 død på Ø.H. og én på skibet¹¹.

Man hører meget sjældent om, at ligene blev sendt hjem. Det ville sik-

kert være for omstændeligt og dyrt. I 1846 tillod man, at en død italiener, Felice Valente, fik lov til at henstå i kiste med lukket låg i Olais våbenhus, indtil han med skibslejlighed kunne sendes til Genova. Og i 1880 døde en norsk styrmand Haave Fosse fra jagt »Prestø« af Skudenæs på Ø.H.; hans lig blev ført til Norge¹².

Strandvaskere begraves

De døde søfolk, der er mest at beklage, er nok strandvaskerne, som driver ind på kysten i mer eller mindre opløst og sønderlemmet tilstand. De er druknet ved at falde over bord eller ved forlis; de har ikke engang kunnet få en skibsbegravelse med de allernødtørftigste ceremonier. Ingen ved hvad de hedder, hvor de hører hjemme og hvad deres religion er. Ingen tager sig af dem og giver dem en sømmelig kristen begravelse, så de kan være sikker på deres evige salighed¹³.

Problemet har eksisteret til alle tider. Af lokal interesse er det, at Christian II 1514 tillod, at der i Helsingør oprettedes et religiøst *St. Gertruds Broderskab og Gilde*, som påtog sig det ubehagelige arbejde at bjerge de lig, der kom inddrivende fra søen på stranden mellem Nivå og Hornbæk, og lade dem begrave, samt afholde messer og vigilier (natlige gudstjenester) for deres sjæles frelse. Til gengæld måtte brødrene beholde og bruge de penge og værdisager, som eventuelt fandtes på de døde; disse havde tidligere tilhørt kongen, som havde forstrandsret. I andre danske købstæder og i udlandet fandtes lig-

nende broderskaber. Efter reformationen blev de alle ophævede.

I Helsingør overtog det omtalte almindelige Hospital broderskabets arbejde. I regnskaberne nævnes ofte udgifter til begravelse af strandlig, f.eks. i 1565: en mand fundet ved Snekkersten og to karle fundet ved Havnrende (?); i 1567: en ilanddreven ved bundgarnene; i 1568: en mand fundet ved Sjællandsøre (kysten neden for Flynderborg). Det fremgår klart af udgiftsbeløbene, at de alle blev begravet på kirkegården¹⁴.

I de helsingørske kirke- og jordebøger findes kun få direkte oplysninger fra senere tid om begravede strandvaskere: 22/10 1746 (Olai Kbg.): en »strandvascher« begravet på Ny Kgd. – 23/6 1858: en ubekendt mandsperson begravet iflg. Jordebogen (ikke noteret i Olai Kbg.). – 27/7 1861 (Olai Kbg.): en ubekendt fundet som lig i søen, efter klædedragten en sømand; jordet. – 5/8 1879 (Olai Kbg.): ubekendt mand fundet i Sundet syd for Kronborg; jordet (senere identificeret). – 1/5 1886 (Jordebog): en i Sundet fundet mandsperson jordet. – 5/8 1913 (Olai): jordet ukendt yngre mand, fundet i Øresund ud for Kronborg Teglgård. – 7/8 1945 (Jordebog): ukendt mand; jordet. – 1/9 1945 (do.): ukendt mand jordet. – 26/6 1969 (Kirkegårdens kartotek): ukendt mand jordet. – 27/7 1973 (do.): ukendt mand jordet.

Det er klart, at der må have været mange flere af samme slags end de her nævnte. Især i den første tid optræder talrige anonyme lig uden navn, alder og nationalitet i kirkebøgerne: 1639 nævnes af 9 af søens folk kun navnet

på én af dem (Marie Kbg.). – Både 1680 og 1690 begravnes hvert år 6 søfolk, som er anonyme. – Olai Kbg. har 1670 6 søfolk, hvoraf kun den ene er navngivet. – Endnu i 1740 anfører Marie Kbg. 7 begravede søfolk, af hvilke man kun har navnet på den ene. – Gang på gang tilføjer kirkebøgerne for begge kirker: »Hans navn vidste man ikke«, »Namen und Alter hat man nicht erfragen können« o.lign.

Nogle af disse ulykkelige er sandsynligvis døde på skibene, hvis kaptajner hurtigst muligt har sat dem i land uden nærmere oplysninger – måske for at spare penge for begravelsen – og så er sejlet videre, men en del af dem kan udmærket være strandvaskere.

I 1800-årenes første halvdel blev strandvaskerlig indleveret til ligstuen på fattigvæsenets sygehus, hvis beboere var meget besværet af den ulidelige stank, de afgav, især i sommertiden. Efter 1865 blev sådanne lig indsat i Ø.H.'s ligstue¹⁵.

Man har en fornemmelse af, at en del strandvaskere kan være »smuttet« og simpelthen er begravet i strandkanten, der hvor de blev fundet. Sagen var den, at efter reformationen var de fleste folk, også embedsmænd og kirkens ansatte, meget bange for at jorde ukendte lig på kirkegården, hvis indviede jord derved kunne blive besudlet, dersom det f.eks. drejede sig om kættere (katolikker), tyrker og andre hedninge. I alle de mange folkelige sagn om strandvaskere fortælles, hvor rædde folk var for at gøre noget galt, og derfor gravede dem ned i strandkanten. Der berettes også om, hvordan de ulykkelige lig vandrede

hvileløst omkring som spøgelser om natten og tvang forbipasserende til at bære dem hen til kirkegården, hvor de kunne hvile i indviet jord frem for at drive om til dommedag som fortabte sjæle.

Endnu så sent som i 1861 bad byfogden i Helsingør om en resolution fra myndighederne om, hvorledes man skulle forholde sig med strandvaskere. Han fik til svar, at ligene skulle begravnes rigtigt og præsten forrette jordpåkastelsen¹⁶. I virkeligheden har lovgivningen i Danmark aldrig forbudt at jorde strandvaskere på kirkegården, om end det skulle ske på en nedværdigende måde. F.eks. siger Danmark-Norges kirkeritual 1685, at de som ikke er af den rette tro og rene bekendelse (f.eks. katolikker og reformerte) må jordes på kirkegården, dog uden ligprædiken og jordpåkastelse.

Dermed kommer vi ind på forskellen mellem *ærlig* og *uærlig begravelse*¹⁷. På hver kirkegård var der dengang efter den ældgamle kanoniske kirkeret (overtaget i Christian V's Danske Lov 6-6-21) indrettet et hjørne, hvor selvmordere, duellanter, misdædere og henrettede forbrydere blev stedt til jorden, uden kristelige ceremonier, specielt den vigtige jordpåkastelse samt klokkeringning og begravelsestale. Herhen ville man altså også bringe ukendte, druknede søfolk. Frederik IV befalede i begyndelsen af 1700-årene at begrave strandvaskerne i en simpel fyrretræskiste. Frederik VI's forordning af 8/2 1805 siger i §36 ganske vist, at strandvaskere skal begravnes i nærheden af det sted, hvor de var kommet i land, men det var i pesttider, hvor man fryg-

Sygetransport for 500 år siden. Vi har intet billedmateriale der viser behandlingen af syge søfolk i Helsingør i ældre tid. Dette træsnit af en ukendt kunstner i en tysk udgave fra 1502 af Homers »Odyssea« giver os en idé om, hvordan en kvæstet sømand forsigtigt blev båret op til Karmeliterhuset for at blive plejet.

tede de kunne bringe smitte med sig. Ellers var det efter loven tilladt at lade dem nyde den indviede jord på kirkegården.

Dette vidste folk i almindelighed ikke, og altså heller ikke mange øvrighedspersoner, så derfor vedblev man op i 1800-årene mange steder at kule ligene ned i stranden, – et gammelt symbol på, at hverken land eller sø ville kendes ved dem. Omkr. 1800, fortæller færgemand Lars Baches søn¹⁸, gravede man et hul i strand-

bredden og lagde strandvaskeren til hvile uden ceremonier. Men befolkningen langs kysten var ikke umenneskelig, og mange af dem tænkte vel på, hvordan det ville gå dem, om de selv engang som lig skulle drive ind på en fremmed strand. Derfor var der tit kærlige mennesker, som satte et sort-malet kors på strandvaskerens lille sandhøj. Langs Sundets kyst kunne man se flere kors på deres grave, f.eks. i Humlebæk (eksisterer endnu), Espergærde, Snekkersten, Hellebæk

og Hornbæk. Til St. Hans var det skik, at egnens piger pyntede dem med kranse og blomster.

Også i andre lande som Sverige, Tyskland og England tillod man fra langt tilbage begravelse af strandvaskere, men også her fortæller man de samme sagn som i Danmark om de hvileløse døde, der flakker om i håbet om at komme i kristen jord.

Det var ikke alle, der tog lige tungt på de religiøse spørgsmål, og med tiden blev man vel også noget mere tolerant. Allerede 1680 begravede man fra Marie kirke en *katolsk* mand, dog ved aftenstide og ikke om dagen, og fra Olai jordede man 1751 en italiener, der var kommet syg i land og døde i et herberge. 1770 begravede den tyske præst også et dødfødt fremmed katolikkbarn, og samme år blev en katolsk hollandsk styrmand begravet fra Olai, endda med klokkeringning. På samme måde gik det med de *reformerte*, som nok ikke ansås for slet så farlige som katolikkerne, men dog efter den strenge lutherske opfattelse var kættere. Talrige af de mange hollandske søfolk, som døde her, var reformerte, og i en international søfartsby som Helsingør med så mange udlændinge var det svært at opretholde forældede religiøse anskuelser, som de færreste så nogen rimelighed i. 1742 jordede man på kirkegården to hollandsk-reformerte matroser (Marie Kbg. 30/8 og 26/9), og der har været utallige andre, som ikke fik nogen anmærkning i bogen. Et kgl. reskript af 8/3 1780 tillod reformerte englændere at begrave deres døde med samme ceremonier som danske lutheranere¹⁹.

Uden tvivl har man i Helsingør begravet en del af strandvaskerne på ganske normal vis som de andre søfolk. Men vi tør ikke sige, om det gælder dem alle.

Så meget mere forundrer det én at høre, at man ifølge reglementet for den nye kirkegård 21/3 1828 indrettede en særskilt plads til begravelse for slaverne (tugthusfangerne) på Kronborg og dem, der skulle begraves i stilhed og uden jords påkastelse. Øjensynlig er den slags forældede bestemmelser først ophævet i Danmark ved straffeloven af 1868²⁰, selv om det i 1816 var blevet tilladt lutherske præster at kaste jord på katolikker. Dette »selvmordernes hjørne« lå i sydvesthjørnet af den oprindelige ret lille »ny« kirkegård (ved den såkaldte »indslagsplads«).

Kirkegårde og kirkestrid

Som nævnt andetsteds var Helsingørs første kirkegårde de fri arealer omkring kirkerne, i katolsk tid omkring Olai, der var borgernes sognekirke, samt omkring Marie, Nikolaj og Anna klosterkirker. Efter reformationen blev Olai »danske kirkegård« den vigtigste. Da Marie blev indrettet til »tysk« kirke for de i byen bosiddende udlændinge, især tyskere og hollændere, i 1576, blev der også begravet her i den »tyske kirkegård« eller »fraterhaven« (mellem klostret og kirkens vestgavl og St. Annagade) og i »St. Johannes kirkegård« mellem kirken og Hestemøllestræde; den først begravede her skal have heddet Johannes, hvilket senere forårsagede, at den fejlagtigt kaldtes *St. Johannes*²¹. Det alm.

Kunstneren Niels Skovgaard har i 1921 illustreret et af de hyppigst forekommende strandvaskersagn: den ulykkelige druknede, der er begravet i strandkanten, springer som genganger op på ryggen af en forbigående bonde og tvinger ham til at bære sig til kirkegården, for at han kan komme til at hvile i indviet jord og derved være sikker på den himmelske salighed. – Axel Olrik & Hans E. Ilekilde: Danske Sagn og Æventyr (København 1929).

Hospital begravede sine døde »lemmer« i frater- eller klostergården.

Fornemme folk, der kunne betale for det, købte murede gravkamre inde i kirkerne.

Da Marie og særlig Olai kirkegård efterhånden blev »forgravne«, anlagde man 1580 den ny kirkegård (vores nuværende) som en slags assistenskirkegård. Den lå lige uden for bygrænsen på den flade »Slette« neden for Skottebakken og fyldte oprindelig ikke ret meget (de nuværende afdelin-

ger 6-10). Folk var ikke glade ved tanken om, at de døde skulle ligge langt borte fra kirkernes trygge nærhed, og de gamle kirkegårde brugtes da også stadig af dem, der ville betale for det. Ny kgd. fik fra først af et præg af fattigmandskirkegård over sig. Her jordes først og fremmest »forarmede fattige«, fattiglemmer, menige soldater, dødfødte og små børn fra de lavere samfundsklasser, og i pesttider fungerede den som pestkirkegård. Men der blev dog også begravet

»nogle få skikkelige borgerfamilier«, og altså også de menige søfolk. Kirkegården havde den fordel, at den var billig, og det betød noget. Det er helt forkert at tro, at den sjældent blev brugt. Af opstillinger i Olai Kbg. 1673-1700 (minus årene 1680-81) kan vi se, at der i dette kvarte århundrede blev jordet i alt 1557 personer på Olai kgd., ca. 700 på Marie kgd., men 3020 på Ny kgd., dvs. over halvdelen af samtlige døde.

Kort før 1800 holdt de uhygiejniske og ildelugtende begravelser op i byens kirker, og en kgl. forordning af 22/2 1805 forbød dem i hele landet. 1827 ophørte man at bruge kirkegårdene i byen. I stedet for måtte alle – fornemme og fattige mellem hinanden – nu benytte den Ny kgd. Den klatrede efterhånden op ad Skottebakken og blev udvidet i flere tempi til det betydelige omfang, den har i dag. Lige som kirkegårdene i byen så den forsømt og skrækkelig ud, med svin, løse hunde, legende børn og mange stier på kryds og tværs. Efterhånden blev den til en af landets smukkeste haver.

Det undrer én, at både Olai og Marie fra gammel tid begravede døde søfolk. Forholdet mellem de to kirker var uharmonisk og gav anledning til mange stridigheder lige fra 1576, da Marie blev indrettet som »tysk« kirke for byens udlændinge, og til 1819, da den blev selvstændig sognekirke. Indtil da var Olai den eneste sognekirke, og Maries tyske præster måtte ikke begrave folk uden sognepræstens tilladelse før 1642. Alligevel gjorde de det raskvæk op gennem tiderne, som Marie Kbg. tydeligt udviser. Kernen til trakasserierne var selvfølgelig an-

delen i afgifter og gaver for de kirkelige handlinger, som både præst og kirke nød godt af.

Vi kan her ikke følge alle kampens faser. 1739 siger den tyske præst, at de døde, der bringes ind fra skibene, fra gammel tid er blevet begravet på den tyske kirkegård. Nogen aftale om dette har vi ikke fundet, men forholdet blev derefter fastslået i en forordning af 5/2 1740, som også siger, at Olai til gengæld skal have ligene af de søfolk, som døde i byen. Myndighederne forsøgte hele tiden at løse det vanskelige spørgsmål til alles tilfredshed, hvad der selvfølgelig ikke lykkedes. Grotesk virker en resolution af 15/4 1797, altså efter åbningen af Ø.H. Den siger i al sin bureaukratiske visdom: »De syge, som bringes i land til sygehospitalet fra skibene ... og dør i bemeldte hospital, skal skiftevis begravnes således, nemlig: at når en matros, en styrmand, en kaptajn, en købmand og en passager eller rejsende er blevet begravet ved dansk kirke, den tyske kirke da får den anden matros, den anden styrmand, den anden kaptajn, den anden købmand og den anden passager eller rejsende og således fremdeles hver anden død af hver af de anførte klasser«. I praksis var en sådan bestemmelse umulig at gennemføre. Der var flest matroser og kun få officerer, som listen fra 1800 gør klar: 11 fremmede matroser til Marie og 2 til Olai. Til gengæld havde Olai 16 matroser fra vagtskibet i havnen og fra danske orlogsskibe på reden, men ingen officerer. Matroserne blev begravet på fattigkassens bekostning.

Den evige kappestrid mellem de to

kirker og deres præster var pinlig, for ikke at sige forargelig at iagttage. Tilmed opdeltede man 1802 arealet på Ny kgd. i to afsnit, et til brug for Marie og et for Olai. I 1819, da Helsingør som sagt blev delt i to sogne og Marie blev regulær sognekirke, bestemtes det, at de fremmede søfolk, der døde på Ø.H., skulle begraves i det sogn, hospitalet lå i, og det var Olai. Der siges intet om dem, der var død om bord og landsat til begravelse, men en kendsgerning er det, at den sidste sømandsbegravelse fra Marie skete 1818, og derefter foretoges alle fra Olai. Dermed var århundreders kiv slut²².

Ligkompagnierne

Der var andre, der sloges om ligene, nemlig ligbærerlavene, især det *lille Ligkompagni*, som var det ældste og gik tilbage til det katolske St. Annæ kompagni, og det *store Ligkompagni*, som var oprettet efter pesten 1654. Dettens medlemmer var byens bedrestillede håndværkere, købmænd og en del embedsmænd; det følte sig som det fornemste og krævede derfor de fedeste begravelser, mens det lille komp., hvis medlemmer var de små, jævne borgere, måtte nøjes med de fattige begravelser. Andetsteds er disse kompagnier beskrevet, så vi skal her kun se på deres forhold til de døde søfolk, som rangerede lavt. Efter 1731 blev byens borgere inddelt i 10 klasser, hvoraf de 9 højeste og rigeste tilkom det store kompagni, hvorimod det lille allernådigst fik lov at bortbære de fattigste borgere i 10. klasse. Til den hørte også de lig, der sattes i land fra skibene.

Havnens dragere (havnearbejder-

ne) og byens vægtene brugtes ofte til det hårde arbejde at bære ligene, når kompagniernes egne medlemmer var forhindret. Allerede i 1568 nævner Hospitals-regnskaberne, at to dragere bar en norsk bådsmænd til graven. I 1741 begik dragerne på egen hånd den uhørlighed at bære en formuende engelsk kaptajn til graven, hvad der vakte det store kompagnis vrede. 1746 bar det lille komp. en anden engelsk skipper til graven, og det store komp. klagede til stiftamtmanden, så det lille komp. måtte »trygle sig fri« og love ikke at »fornærme« det store i fremtiden.

I det lille kompagnis nye artikler af 11/7 1766 kom der til at stå i §4, at det store komp. skulle være eneberegtiget til at overtage koffardikaptajners, skipperes og købmænds lig fra store skibe over 60 læster (ca. 120 tons), mens det lille komp. fik tilladelse til at bære personer fra mindre skibe under 60 lst. til graven. En stor fadæse var det derfor unægtelig, da det lille komp. 27/11 1784 bar kapt. William Kennedy fra et 125 læster stort engelsk skib til Johannes kgd. (Marie). Sagen kom for retten, og selv om oldermanden undskyldte sig med, at komp. havde fået opgivet, at det var »en liden brig«, tvang en bytingsdom det til at betale en bøde på 16 rdl. til det store komp. samt sagens omkostninger, og tillige at love i fremtiden at undersøge nøje, hvilken slags skib det var.

Først i 1815 holdt rivaliseringen op, idet de to kompagnier blev fusioneret til *Helsingørs forenede Ligbærerselskabs og Broderskabs Forening*²³.

En gådefuld sag åbenbarer, at også

andre lejlighedsvis gjorde ligkompagnerne konkurrence. I 1721 »udslæbte« således byens skarpretter Jørgen Conrad en hollandsk matros og begravede ham. Muligvis kan det have været en selvmorder eller måske en henrettet, men noget mystisk var der i det, når en »uærlig« mand som bøddele trådte i funktion. Den hykleriske magistrat nægtede med afsky at betale ham derfor, men amtmanden forlangte, at de skulle »fornøje« (betale) ham²⁴.

Fine kaptajnsbegravelser

Det gamle ord »for døden er alle lige« gjaldt i hvert fald ikke for begravelser. Standsforskellene, som dengang var langt større end nu, videreførtes helt ind på kirkegården.

En kaptajn, en styrmand, en passager om bord antoges selvfølgelig at være mere velbeslået end en simpel sømand. De skulle standsmæssigt (»hæderligt«) i jorden, og de skulle betale for det. En fin begravelse ligesom gav »den salig afdøde« en vis garanti for at komme i himlen.

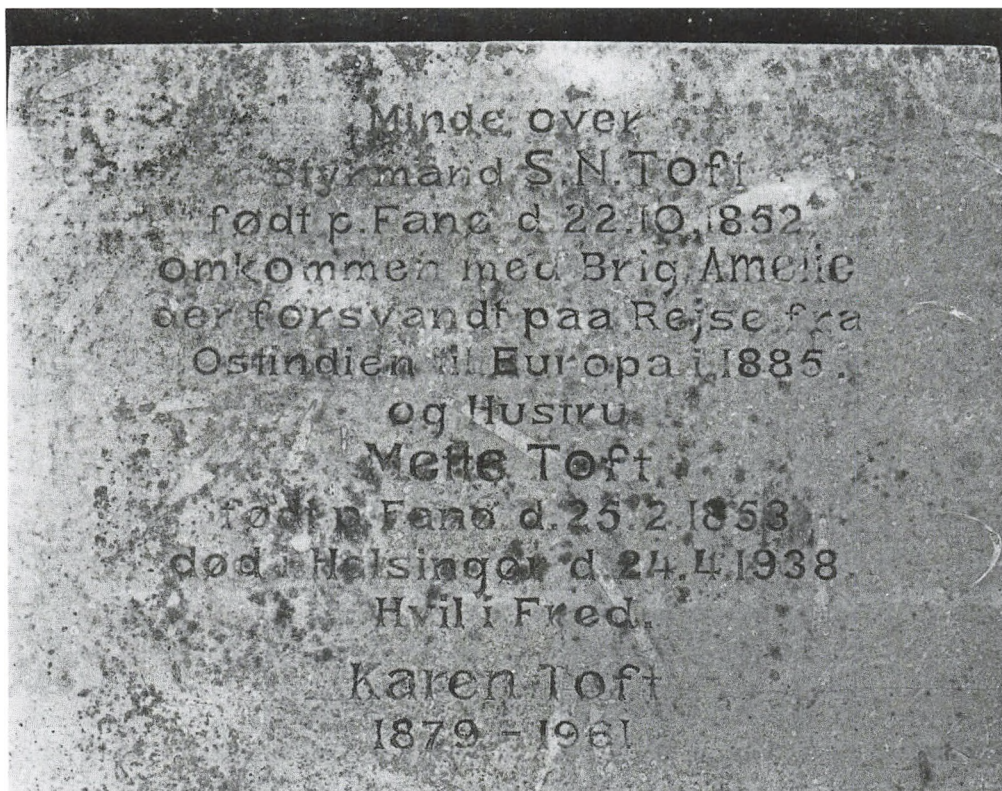
Vi kan af kirkebøgerne se, at de fornemme begravelser foregik på kirkerne egne kirkegårde, på Olai op til 1828 og på Maries tyske kgd., St. Johannes kgd. og fratergården op til 1819. Vi har i afsnittet om kirkeklokker nævnt ringningen med »sogne-« og med »spirklokkerne« fra Olai. Prisen på de sidste lå på mellem ca. 1 daler 2 skill. og 2 daler 2 mark, mens det kostede ca. 3 daler 2 mark at bruge alle kirkens klokker. De i kirkebøgerne angivne priser er ofte forskellige. Det synes som om kirkeværgerne slog en handel af med de efterladte.

Efter 1828 blev alle officerer og søfolk uden forskel jordet på Ny kgd., men også her kunne man få klokker eller ej.

Til klokkepengene kom desuden udgifter til sang under begravelsen. Allerede i 1500-årene hører vi om latinskoledrenge sang ved ligbegængelser, bryllupper og andre fester. På den måde tjente de de nødvendige penge til deres og den fattige skoles ophold. 1568 var taksten for »en hel skole«, altså hele skolekoret, 2 mark, i 1683 6 rdl. og for »en halv skole« 2 rdl.; en lektie, altså en classes elever, kostede 1 rdl. 4 mark og denne takst gjaldt endnu 1810. Da latinskolen blev lukket, overtog friskolen sangen²⁵.

Iflg. kirkeordinansen 1539 var præsterne ikke forpligtet til at holde ligprædiken, og gjorde de det, måtte de ikke forlange penge derfor, men nok modtage frivillige gaver. Når det i Marie kirkebøger flere gange, f.eks. 1645 og 1650, anføres, at den tyske præst, magister Georg Meiland, har besørget begravelserne, kan vi se, at det kun nævnes ved finere folk, såsom passagerer (en købmand fra Lybæk og en fra Riga), styrmænd og muligvis en kaptajn, og det er da sandsynligt, at han har holdt ligprædiken og vel også fået noget underhånden derfor. Endnu ved en begravelse i Olai 1760 nævnes udtrykkelig: »NB. her var ligprædiken« som noget særligt. Fra slutningen af 1700-årene blev der dog i reglen holdt en lille tale ved graven.

Der påløb en masse andre udgifter ved en jordefærd: Leje af ligklæde, bære (både kirkerne og ligbærerlavene havde sådanne i forskellig ud-

En af de få sømandsgravsten, som kirkegården kan fremvise, er sat over styrmænd Søren Nielsen Toft fra Fanø, f. 1852 og omkommen 1885 med sejskib på rejse fra Ostindien til Europa. Hans enke, Mette Toft, flyttede til Helsingør, hvor hun døde 1938, og deres datter Karen har øjensynlig sat stenen over sine forældre. Faderen ligger altså ikke i Helsingør, men på havets bund. Et tydeligt eksempel på en mindegrav.

formning og til forskellige takster), for lys i kirken; til ligkompagnerne for kiste og ligklæder, for kistelæg

(nedlægning i kisten), for bårebæring eller efter 1819 kørsel med ligvogn, for ligfølge af kompagnerne i sørge-

dragt, for bedemand og bedekone, for gravning og opklapning af graven osv. Og bagefter fulgte så et gravøl, som heller ikke altid var billigt.

1687 fik Olai kirke foræret en sølvbeslagen »skuffe« (skovl) til jordpåkastelsen²⁶. Det har næppe været gratis at bruge den. Kirkerne måtte være om sig for at skaffe sig penge, da de ikke havde mange indtægtsmuligheder. Også kompagnierne var begærlige for at få penge.

Nogen speciel beskrivelse af en fornem maritim begravelse har vi ikke, men kirkebøgerne nævner undertiden, at der ringes med klokkerne (prisen for dem og gravstedet angives ofte). Enkelte blev begravet inde i selve kirken, hvad der var temmelig dyrt; de fleste dog på kirkernes kirkegårde. 16/7 1782 meddeler Marie kbg. at kaptajn John Douglas på den kgl. storbritanniske kutter »Resolution« blev begravet med militære æresbevisninger på Johannes kgd. Det har tydelig nok været orlogskutterens mandskab, der har været udkommanderet.

Om man har skudt over graven og haft flag over kisten, vides ikke, men det er sandsynligt. – Fra vor egen tid haves en beretning om en dansk maritim begravelse. 1982 omkom en konstabel, Jens Peter Jakobsen fra Helsingør, under en redningsaktion ved Bornholm. Hans begravelse i Helsingør foregik med de behørig æresbevisninger. Et detachment marinere med faner paraderede ved graven, og der blev blæst retræte over den. Kisten var svøbt i orlogsflaget, det danske splitflag, som efter skik og brug blev fjernet, lige før kisten sænkedes i graven (afd. 16, nr. 36).

Det hørte sig naturligvis til, at en kaptajn fik en sten på graven. I Marie kirke var der tidligere en sådan over en tysk skibskaptajn Albert Ziack, som 1644 var begravet under kirkegulvet. Han var dog i dansk tjeneste, ligesom den hollandske kaptajn Jacob de Watt, død 1671, hvis sten også er forsvundet²⁷. Samme sted fik skipper Jochim Holst fra Lübeck i 1640 et gravsted (stenen er forsvundet), og ligeledes styrmand N.S. Seyer fra Rostock 1783 (hvis gravsten blev solgt 1804)²⁸.

I kirkerne og på kirkegårdene er desværre de fleste ældre gravsten forsvundet af den simple grund, at når et gravsted efter 20 år blev sløjfet, blev også stenen fjernet, solgt eller hugget i stykker til fordel for kirken, hvad man kun kan beklage. Den allerede omtalte sten over John Elvidge 1795 synes at være den ældste kirkegårdsgravsten, som har overlevet i Helsingør²⁹, og den er ikke særlig gammel.

Heldigvis er to yngre kaptajnsgravsten bevaret på Helsingør kgd., nemlig en engelsk: »In Memory of Ralph Davison, Master of the Maid of Athens of Blyth«. Han døde 18/9 1863 på Ø.H., 47 år gammel. Stenen er opsat af hans kolleger hjemme, »The Master Mariners of Blyth« (afd. 5, gl. nr. 19). – Endvidere en tysk: »Hier ruhet unser Geliebter Mann und Vater, Sohn und Bruder Capt. Wilko Jansen, ge(boren) am 17 Octbr. 1873 zu Rhauermoor, gstb. am 8 Juli 1917 zu Helsingør«, med fromme ønsker: »Ruhe sanft ... Auf Wiedersehen« osv. Hans bopæl var Westrhauderfehn i Oldenburg (graven sløjfet).

De her omtalte tre sten har så stor

maritim betydning, at de ikke må forsvinde.

Lejlighedsvis hører vi om fornemme passagerers jordefærd. I 1739 kom det lille kompagni for skade at bære en baron Huisser, som kom fra St. Petersborg, til Johannes kgd., hvad der kostede det en bøde på 2 rdl. til det store komp. – Sammesteds blev en købmandssøn Gottfried Grischou fra Danzig begravet 5/9 1741³⁰.

Fattige sømandsbegravelser

Som påvist var den Ny kgd. ret brugt, men ikke højt æstimeret, fordi hovedsagelig jævne og fattige folk blev begravet her sammen med samfundets udskud. De søfolk, der var i Olai kirkes varetægt, blev dog alle begravet her. I Olais første Kbg. 1645 meddeles 27/5, at en fremmed bådsmand blev begravet på Ny kgd. i de fattiges kiste, og de fattige betalte derfor. Flere andre søfolk blev jordet her samme år, og kirkebogen meddeler, hvad den ellers ikke plejer, at det var hr. Peder (formodentlig kapellanen Peder Christensen Vordingborg) og magister David (sognepræsten David Christensen), der »betjente« dem. I 1683 kostede begravelsen 12 skill.; 1720 var den steget til det dobbelte: 1 mark 8 skill., men efter 1740 var jorden fri, dvs. at byens fattigkasse betalte gravstedet og selve begravelsen. I modsætning hertil lod Marie alle sine søfolk jorde på sine egne kirkegårde indtil 1819. Hvad prisen var, er ikke noteret i Kbg., men jorden har sikkert været fri også her, idet fattigvæsenet ifølge fattigforordningen af 1708 havde pligt til at afholde begravelsesudgifterne, i reglen ca. 1 rdl. i gennemsnit³¹. Uden

tvivl forsøgte man at få pengene re-funderet hos skibets agent i Helsingør, såvidt muligt.

Det forenede ligbærerselskabs takst for at bære lig fra hospitalet var 1815 2 rdl. 2 mark, hvad der øjensynlig var den gamle pris, som ikke var reguleret efter statsbankerotten 1813. Det blev den i 1819, hvorefter taksterne for en sømandsbegravelse fra Ø.H. blev:

Til præsten for en matros 6 rdl. – mark (for en skibsfører 8 rdl.)	
Til kirken	2 rdl. – mark
Til opsynsmanden	1 rdl. 2 mark
Til kantoren (musik?)	1 rdl. – mark
Til klokker og graver	2 rdl. – mark
Til politiet (attester?)	1 rdl. – mark
Til ligbærerselskabet	10 rdl. – mark
Til bedemand og skolekassen (sang?)	<u>2 rdl. 3 mark</u>
Ialt	25 rdl. 5 mark

(hhv. 27 rdl. 5 mk for en kaptajnsbegravelse).

De almindelige sømandsbegravelser foregik i største tarvelighed. Desværre har vi ingen beskrivelser heraf, så vi må udfra spredte oplysninger prøve at slutte os dertil.

Kisten har været yderst enkel, vel af fyrretræ og uden pynt, måske endda ikke malet. Prisen for en kiste har sikkert været skrabet. Omkring 1750 hører vi, at fattiggårdens forstander for at billiggøre jordefærden ansatte en dreng til at slå nogle ligkister sammen. Selv om de næppe har været meget bevendt, greb snedkerlavet ind og stoppede denne konkurrence³².

Om man har lagt halm, tang eller høvlspåner i kisten, som den døde kunne ligge på, eller måske har spen-

På alverdens kirkegårde blev sømandsgrave pyntet med konkylier fra fjerne tropeøer, enten lagt i en (halv)kreds på dem eller sat rundt om gravstedet. Man sagde, at de døde så kunne høre bølgebruset fra havet og vindens susen i palmerne. Helsingør kirkegård har i ældre tid haft flere konkyliegrave, – der ligger en hel samling konkylier i kirkegårdskontorets lille museum, – og stadig eksisterer der et par grave med konkylier som her på familien Grønkjærs gravsted.

deret en skæppe humle, vides ikke. Ligkompagniet havde »bedekoner« (ligkvinder), som skulle foretage det såkaldte kistelæg. Om man har ofret en ligskjorte eller har ladet den døde ligge i sit slidte og snavsede arbejdskluns, ved vi heller ikke.

Fra gammel tid af bar man den døde i kisten til kirkegården, og det er man nok vedblevet med, selv efter at det forenede ligkomp. efter mange års

overvejelser i 1819 fik anskaffet de længe ønskede ligvogne: en fornem med himmel, båret af hvide søjler, med en sørgende englefigur på taget, med sorte fløjlsdrapperier, frynser og klunker, og en simplere, den »lille« ligvogn. Brugen af disse måtte selvfølgelig betales ekstra; der skulle kusk i sørgetøj: sørgekappe og filthat (senere høj hat) med flor til, samt heste i sorte skaberækker, tillige med lig-

tæppe af forskellig pragt. Ved fattigbegravelse, som f.eks. af søfolk, var det billigere at lade byens vægtene bære kisten »enten på bår eller imellem hænderne«. Det nævnes allerede i 1700-årene, og endnu op til 1899 blev de fattiges lig båret af vægterne i uniform. Ligkompagniernes egne døde blev båret af de andre medlemmer. Taksten for at befordre liget fra Ø.H. til kirkegården holdt sig længe på de angivne 10 rdl., efter pengereformen 1875 omregnet til 20 kr.³³

Ligkompagniets bedemand ordnede detaljerne i begravelsen og sørgede for at det hele gik ordentligt til.

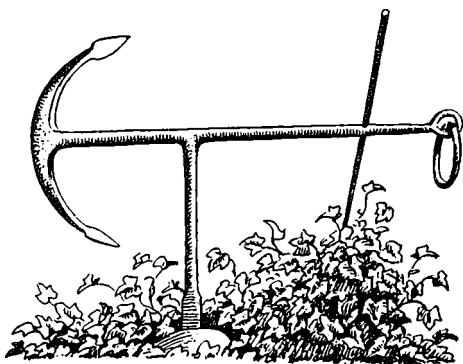
Et ligfølge har altid været en vigtig del af begravelsen. Jo større og fornemmere, jo bedre: det var et tegn på, at den afdøde var respekteret af sine medborgere og med hæder kunne gå i sin grav. En simpel sømand fik for det meste ikke noget følge, da ingen i byen kendte ham, og kammeraterne var for længst borte, da skibet ikke kunne ligge og vente for hans skyld i havnen, især hvis han havde et langt sygeleje. Det er derfor noget bemærkelsesværdigt, at Marie Kbg. 30/9 1741 tilføjer om en hollandsk matros, at hans skipper personligt »hjalp ham til graven«, hvilket vel vil sige, at han betalte begravelsen og gik med bag kisten.

Der var kun i meget sjældne tilfælde klokkringning ved sømandens jordefærd. Den måtte betales, og sømanden efterlod sig ingen værdier. Det er derfor også en sjælden ting, at en hollandsk matros 19/8 1752 blev jordet med spirklodderne, ovenikøbet på Olai kgd.

Ceremonien på kirkegården var na-

turligvis også yderst enkel og kort. Præsten har måske sagt et par upersonlige ord – hverken han eller de andre i byen kendte ham – eller i hvert fald bedt en bøn. Hele tjenesten foregik på dansk, altså et fremmedsprog for den døde og hans eventuelt optrædende kammerater. I Marie kunne de dog høre en tysk bøn (indtil 1819, da sømandsbegravelse hørte op her). Efter jordpåkastelsen var det hele overstået, og graven blev opklappet. Blomster og pynt var der ikke. Man har dog på kirkegården fundet rester af typisk sømandspynt fra gammel tid, nemlig konkylier, der har været sat om nogle grave eller lagt ovenpå i en (halv)kreds, ligesom det har været skik i mange danske søfartsegne. Konkylier blev i sin tid brugt til at stuve lasten af sukkerfade og romtønder fra Vestindien, og søfolkene fik lov til at tage dem med efter losningen. Det er dog ikke givet, at kun søfolk har holdt af konkylier. Bl.a. findes endnu et par grave med denne pynt, f.eks. Grønkjærs grav fra 1986 (afd. U, nr. 255), hvor der ligger en konkylie i hver af de to bageste hjørner ved siden af gravstenen. Parallelt hermed træffer man f.eks. en grav, foran hvilken der er lagt strand-, snegle- og muslingskaller, samlet op langs stranden.

1826 oplyses, at der ved ethvert gravsted blev nedsat en egepæl, 4 tommer i kvadrat og 1½ alen lang, med gravstedets indbrændte nummer³⁴. Derimod hører vi aldrig noget om, at der har været sat et trækors eller en plade med navn og årstal på. Ingen kendte jo den døde, han var faktisk glemt før han kom i jorden. En

Bådanker af smedejern opsat på færgemand Lars Baches mindegrav 1908. Selv hviler den tapre helt fra Helsingør på kirkegården i Lyderslev på Stevns siden 1809. – Tegning af Aage Jørgensen i hans bog Gravminder af Smedejern (1951).

gravsten var der slet ikke tale om. Tyve år efter blev graven sløjfet. Hvis man endnu fandt rester af den døde bevaret, blev disse gravet ned under den nye grav.

Man kan ikke lade være med at tænke på de døde søfolks efterladte. Hvor mange af dem fik mon klar besked om deres kæres død og hvor de lå? Kaptajn og rederi har selvfølgelig, når de kunne, givet familien derhjemme besked, men når man tænker på, hvor utroligt mange søfolk der er anført i kirkebogen uden navn og nationalitet, eller også med helt fejlagtigt skrevne navne, er man klar over, at deres identitet er blevet udvisket, og at deres hustruer, mødre og børn i årevis forgæves har ventet på at få visshed om de endnu levede. Søn, ægteemand, far var simpelthen »blevet«, som det hed. Men hvor? Man tør næ-

sten ikke tænke på de tragedier, som ofte kendetegner sømandslivet.

Mindegrave

En i protestantiske lande sjælden slags grave, som vi også træffer eksempler på i Helsingør, er mindegrave, dvs. tomme grave med sten og indskrift over søfolk, der ligger et eller andet sted på havets bund, men som man på denne håndgribelige måde har ønsket at ville mindes her. Ideen har en baggrund i katolsk tro: For at de døde søfolk, der ikke er »begravet« med religiøse ceremonier om bord, ikke skal være udelukket fra det kristne fællesskab og den evige salighed, er det nødvendigt at komme i kontakt med dem ved en slags fjernvirkning og hjælpe deres sjæl op i himlen. Dette kan bedst ske ved kristne folks forbønner og især ved at lade læse talrige sjælemesser, alt sammen via en sådan mindegrav i indviet kristenjord³⁵. I vore dage og efter protestantisk tro er mindegrave det, navnet siger: anlagt til erindring om kære afdøde i det fjerne, så man har et fast sted at gå til som midtpunkt for éns sorg. Det kan dog i nogle tilfælde også have en historisk betydning, som f.eks. mindegraven for den helsingørske helt, færgemanden Lars Bache (født 1771), som forliste ud for Stevns med sit kaperskib »Makrellen« i juli 1809 og druknede. Stenen er sat på hans hustrus, datters og sønnedatters grav så sent som 1908, men selv ligger han på Lyderslev kgd. På mindegraven er symbolsk anbragt et lille smedejerns bådanker (afd. 10, nr. 1-1a, nær indgangen fra Nygade)³⁶.

Den næste mindegrav (afd. 26, nr.

20) bærer indskriften: »Minde over Styrmand S.N. Toft, født p. Fanø d. 22.10. 1852, Omkommen med Brig Amelie der forsvandt paa Reise fra Ostindien til Europa i 1885, og Hustru Mette Toft, f. p. Fanø d. 25.2. 1853, død i Helsingør d. 24.4. 1938. Hvil i Fred. – Karen Toft 1879-1961«. Den omtalte brig »Amelie« af Nordby (Fanø), bygget 1867, 250 tons, meldtes ifølge skibsregistret bortblevet 1885 på rejse Ostindien-Falmouth for ordre. Søren Nielsen Toft var styrmand. Hustruen Mette Nielsen Toft, også af den bekendte Fanø-familie Toft, flyttede senere til Helsingør, hvor hun døde som aldersrentenyder (Olai Kbg. 1938, fol. 253). Datteren Karen har formentlig sat stenen efter moderens død, og hendes eget navn er efter hendes død 1961 føjet til.

Den tredje mindsten er over en tom urnegrav (U 33 - 323) og siger: »Vor kære Tommi Krog Hansen, f. 16.4. 1957, forsvundet i Middelhavet 21.11. 1987«. Han, der var sejlsportsmand, forsvandt med flere andre lystsejlere under en storm i Middelhavet.

Helsingørske søfolks egne begravelser

De forskellige håndværkerlav optrådte også som liglav ved deres medlemmers død. Byens ældste lav, snedkerlavet, siger i sin skrå (vedtægter) 1581, at ved en lavsbroders eller -søsters sygeleje skulle brødre og søstre våge på skift, og alle »lavssøskende« skulle være til stede, når liget skulle udbæres til begravelse, og følge liget til sit lejersted. En bestemmelse sagde 1649, at lavets mestre og deres hustruer skulle begraves under lavets

bedste ligklæde, mens svendene og læredrengene måtte nøjes med det gamle klæde. Mestre og svende skulle på skift bære den døde til graven, og lavets kasse ydede penge til ligsvøb, liglagner og voksløs. I lavets eje var 1683 tre sorte ligklæder, det ene med frynser, og et hvidt liglagen. Også snedkersvendenes skrå 1603 havde en bestemmelse om, at kollegerne skulle våge over en syg, og at de skulle bære ham til graven, hvis han døde. – De andre lav, f.eks. skomager-, smede- og færgemandslavet har haft lignende skikke. Også det Borgerlige Artilleri (borgervæbningen) bortbar selv deres døde medlemmer³⁷.

Os interesserer det her at få at vide, hvordan de maritime begravelser foregik, når det drejede sig om byens egne søfarende. Men direkte beretninger foreligger ikke. Sagen var den, at byen bortset fra sidste del af 1800-årene aldrig havde nogen væsentlig skibsfart. 1735 meddeler magistraten i Helsingør, at der af fartøjer kun fandtes færgemændenes både og nogle små jagter, samt apotekerens båd på lidt over 30 læster. I 1799 optegnes dog 66 skippere, de fleste vel småskippere. Byen havde på den tid en lille flåde på en snes mindre fartøjer³⁸.

Niels Bache siger om forholdene på samme tid, at så godt som ingen matroser var hjemmehørende i byen, hvad der forøvrigt stemmer godt overens med, at kirkebøgerne kun registrerer meget få lokale sømænd. De mange andre søens folk, der alligevel var i byen, kunne opdeles i tre klasser: Fiskere, lodser og færgefolk. Han glemmer mærkeligt nok de mange omtalte småskippere og deres folk³⁹.

Lodserne var kendt som dygtige søfolk, ikke mindst de ansete Petersborg-lodser, der lodsede fremmede handelsskibe gennem Østersøen til Rusland, men lige så berømte var de dristige og selvbevidste færgemænd⁴⁰. Det er deres begravelsesskikke som har interesse. Deres lav var oprettet 1630 og var byens største. I 1700-årene havde det 80-100 medlemmer, i 1820: 75 men i 1853 kun 25. Det er kedeligt, at man alligevel ikke har meget kendskab til dets traditioner, bortset fra dets fastelavnsmesser og -optog, men at det også fejrede medlemmernes begravelse på tilbørlig vis, fremgår af den oplysning, at lavet i 1683 havde tre sorte ligklæder, hvoraf det ene var besat med sorte silkefrynser, samt to liglagner og et par messinglysestager (til at sætte ved kisten). 1695 anskaffedes et ligklæde med sølvfrynser. At begravelserne foregik med klokkeringning, siger sig selv. Niels Bache fortæller fra kapertiden, at den dristige kaper, færgemanden Jens Lind, i 1813 kom ind til Helsingør med tre døde efter en mislykket kamp med englændere og svenskere. Flaget var sat på halv stang, og de tre lig blev jordet med stor pomp. De var lagt i kister, der var udformet som både. Vi ville gerne have haft en udførlig beskrivelse af denne sørgehøjtid som afslutning på vor undersøgelse.

Henvisninger

Forkortelser i teksten:

Kbg. = kirkebog;

Kgd. = kirkegård;

Ø.H. = Øresunds og Helsingørs Sygehospital.

Litteraturforkortelser:

Lars Bache = Den helsingørske færgemand *Lars Bache* (ved *Niels Bache*), Memoirer og Breve II (Kbh. 1905).

Boesen = (*Ludvig Boesen*): Helsingørs Beskrivelse (Aalborg 1757).

Dmk. kirker, Fr.-bg. amt = Danmarks kirker (Nationalmuseet) II. Frederiksborg amt, 1 (Kbh. 1964 ff.).

Nynne Helge = *Nynne Helge*: Offentlig og privat forsorg i Helsingør 1737-1808, i Hgør. Komm. Mus. årbog 1986, 5-72.

Henningsen: Skippere = *Henn. Henningsen*: Skippere, klarerere og toldere (Hillerød 1969).

Henningsen: Våde grav = *Henn. Henningsen*: Sømandens våde grav, i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1987, 103-164.

Henningsen & Tofte: St. Olai = *Henn. Henningsen & Knud Th. Tofte*: St. Olai kirke i Helsingør (Hgør. 1959).

Hgør. Komm. Mus. = Helsingør Kommunes Museer, årbog.

Hgør. Lommeb. = Helsingørs Lommebog for 1799 (Helsingør 1799).

Kirkeleks. = Kirkeleksikon for Norden I-IV (Aarhus og Kbh. 1900-1929).

Klem: Ø.H. = *Knud Klem*: Øresunds- og Helsingørs Sygehospital gennem 150 Aar (Hgør. 1946).

Mikkelsen: Snedkere = *Birger Mikkelsen*: Kongens og Helsingørs Snedkere 1581-1981 (Hgør. 1981).

Laur. P.: Godt Folk = *Laurits Pedersen*: Godt Folk og uærligt Folk i det gamle Helsingør, i Frederiksborg Amts hist. Samfunds Aarbog 1906, 60-99.

Laur. P.: Hgør. = *Laurits Pedersen*: Helsingør i Sundtoldstiden I-II (Kbh. 1926-29).

Pontopp. Da. Atlas = *Erich Pontoppidan*: Den danske Atlas I-VII (Kbh. 1764-81).

Resen: Atlas, Hgør. = *Peder Hansen Resen*: Atlas Danicus, Helsingør (ved *Johs. Knudsen*, Kbh. 1928).

Schjørring: Af Jord = *Christian B. Schjørring*: Af Jord er du kommet – Jordpåkastelsen indenfor europæisk kultur (Kbh. u.å.).

Noter

¹ Jfr. *Henningsen*: Skippere, hvori livet i Hgør. havn og på Øresunds toldkammer i 1800-årene er skildret.

² *Troels Lund* i Danske Samlinger 2. rk., VI, 336.

³ *Henningsen*: Våde grav, i Handels- og Søf.-mus. årbog 1987.

⁴ Jfr. artiklen »En gammel engelsk gravsten i Helsingør« i denne bog.

⁵ Diplomatarium Helsing. (Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv III), 25.

⁶ Udskrifter fra Hosp.-regnskaberne ca. 1550-85 venligst stillet til rådighed af cand.mag. *Lars Bjørn Larsen*, Helsingør.

⁷ *Henningsen & Tofte*: St. Olai, 140; *Klem*: Ø.H., 8.

⁸ *Henningsen & Tofte*: St. Olai 138. Efterretn. fra St. Olai Kirkes Væрге 1810 (ved embedet).

⁹ *Nynne Helge* 28, 69; *Klem*: Ø.H., passim; *Laur. P.*: Hgør I-II. passim; tidsskriftet *Minerva*, juli 1794 og juli 1797.

¹⁰ *Minerva*, juli 1797, 36f.; Hgør. Lommeb. 61ff.; *A. G. Drachmann*: Min Rejse gennem Livet I (Kbh. 1942), 27; Landsarkivet f. Sjæll. opbevarer arkivalierne fra Ø.H., deribl. patientprotokollerne fra 1796 til 1866.

¹¹ *Klem*: Ø.H. 50.

¹² Olai kirkes kopibog 1828-50, 74; Olai kbg. 25/10 1880.

¹³ *Henningsen*: Våde grav 147ff.

¹⁴ *Pontopp.* Da. Atlas VI (1774), 46; Fra det gamle Gilleleje (Gilleleje og Omegns museum), årbog 1949, 71f; Hosp.-regnsk. fra 1560'erne.

¹⁵ *Klem*: Ø.H. 50.

¹⁶ *Schjørring*: Af Jord, 46.

¹⁷ Kirkeleks. I, 250; IV, 142f.; *Laur. P.*: Godt Folk 79f., 96; *Schjørring*: Af Jord, 30f.

¹⁸ *Lars Bache*, 57f.

¹⁹ *V. Lassen*: Bidrag til Helsingørs Hist., Indbydelsesskrift t. Helsingørs højere Realskole 1872, 7.

²⁰ Kirkeleks. I, 250; IV, 142f.

²¹ *Boesen*: 73, 140, 162; Dmk. kirker, Fr.-bg. amt, 544; *Ole Lund*: Smaabilleder fra Helsingør 1800-1830 (Kbh. 1900), 30.

²² *Allan Tønnesen*: Helsingørs udenlandske borgere ... ca. 1550-1600 (Ringe 1985), 65; *Resen*: Atlas, Hgør., 8; *Johs. S. Dalsager*:

- Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450-1950 (Kbh. 1950), 74f., 94, 99, 108ff., 128; *Henningsen & Tofte*: St. Olai, 240; *Knud Klem* i Hgør.komm. Mus. årbog 1979, 67; Hgør. Lommeb. 56f., 60.
- ²³ *Laur. P.*: Hgør. II, 315f.; *Laurits Pedersens* arkiv (Bymuseet), rum 58: om ligkompagnierne, spec. *Gyrstings* Extract 1654-1756.
- ²⁴ *Laur. P.*: Godt Folk 78.
- ²⁵ *Resen*: Atlas, Hgør. 8, 10; *Henningsen & Tofte*: St. Olai 264f.; Olai kbg. 1790.
- ²⁶ *Henningsen & Tofte*: St. Olai 165.
- ²⁷ *Boesen* 53 (hvor han kaldes Jack); jfr. Marie kbg. 14/6 1644; Dmk. kirker, Fr.-bg. amt 465, 484, 487.
- ²⁸ Dmk. kirker, Fr.-bg. amt 487f.
- ²⁹ Stenen over guvernør *David Brown* (død 1804) og datteren *Mary* (død 1793) kan næppe være ældre end 1804.
- ³⁰ *Laurits Pedersens* arkiv, rum 58: *Gyrstings* Extract 1654-1756; Marie kbg. 25/9 og 5/9 1741.
- ³¹ *Nynne Helge* 13.
- ³² *Mikkelsen*: Snedkere 49.
- ³³ *Laur. P.*: Godt Folk 88ff., Dmk. kirker, Fr.-bg. amt 543ff.
- ³⁴ Reglement 1828, § 8; *H.N. Madsen*: Veiledning til practisk Behandling af ... Fattigsager (Hgør. 1870), 44 ff.
- ³⁵ *Henningsen*: Våde grav 158ff.; Kirkeleks. II, 75; III, 219ff.; IV, 204f.
- ³⁶ *Lars Bache* 175.
- ³⁷ *Laurits Pedersen*: Helsingørske Haandværkerlaug i det 16de Aarhundrede (Hgør. 1910), 36; *Laur. P.*: Godt Folk, passim; *Mikkelsen*: Snedkere 21, 23, 36, 43.
- ³⁸ *Laur. P.*: Hgør. II, 274; Hgør. Lommeb. 19; *Knud Klem* i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1972, 126f.
- ³⁹ *Lars Bache* 39f.
- ⁴⁰ *Knud Klem* i Fra Frederiksborg Amt 1935, 3-114; *Henningsen*: Skippere 84ff., 94ff.

Afsked for åben kiste

Helsingørske begravelsesskikke for en menneskealder siden

af Henning Henningsen

I løbet af den sidste menneskealder har skik og brug ved begravelser undergået en mærkbar forandring fra det offentlige til det private, ikke blot i Helsingør. Her skal forholdene skildres, som de endnu var her i byen omkring 1950.

Efter et dødsfald i *hjemmet* var den åbne kiste anbragt i en af stuerne med den døde, som ved bedemandens hjælp var bragt i pæn stand med tillukkede øjne og foldede hænder. Familienmedlemmerne vågede undertiden ved siden af, så den døde ikke var alene. Når liget skulle »udsynges« (føres til ligkapellet) aftenen før begravelsen, mødte familie, venner og naboer op og bragte den døde deres sidste farvel, hvorefter låget blev skruet på. Præsten var tilstede i ornat og holdt en lille andagt, ligesom der blev sunget en salme, hvorpå kisten blev båret ud og anbragt på lig- eller rustvognen, som holdt udenfor med en eller to heste med sort skaberak og sortklædt kusk. Det kunne tit være et problem at få kisten båret ud af de små lejligheder. Undertiden fjernede man en sprøse i vinduet for at få den ud herigennem. Hvis trappen var for smal, så kisten skulle kantes ud på højkant, kunne man binde liget fast ved hjælp af en tøjsnor eller lignende, fastsurret til små søm i kisten, så det blev liggende som det skulle. Bagefter blev snoren fjernet.

Var dødsfaldet sket på *Øresundshospitalet* (i Fiolgade), blev kisten hensat i hospitalets lille simple lighus på hjørnet af Trækbanen og Rosenkildevvej. Også her var der lejlighed til at se den døde, før låget blev lagt på.

»Udsyngelsen« skete i reglen om senefttermiddagen, dels af hensyn til de deltagendes arbejde, dels fordi der var tradition for at det foregik i de mørke timer. Ikke mindst henpå efteråret og om vinteren var der noget ufatteligt sørgmodigt, når ligvognen med det sørgeklædte følge langsomt og tavst drog op mod kirkegården. Trafikken gik i stå, hvor ligtoget kom, bilerne stoppede, cyklister stod af cyklen, og de og fodgængerne tog hatten af og gjorde front mod den døde.

Rustvognen kørte op til kirkegårdens ligkapel (bygget 1903), hvor der var tændt lys, og kisten blev henstillet her natten over til begravelsen. Præsten bad en bøn, og i reglen havde bedemanden på sørgehusets opfordring bestilt orgelmusik af kirkens organist.

Næste dag ved middagstid var så den endelige jordefærd. Bedemanden havde ordnet de praktiske ting i kappellet, og gæsterne, alle klædt i mørkt, afleverede eventuelle kranse, der blev lagt på eller foran kisten. Der var små kranse og der var større, med bånd med indskrift i guldbogstaver på rød eller hvid silke, eller sorte på hvidt. Bårebuketter var ikke så almindelige

som nu. Præsten fremsagde det velkendte, højtidelige begravelsesritual og holdt sin ligtale, ofte forbundet med personlige ord, hvis han havde kendt den afdøde eller fået oplysninger om ham af familie og venner. Der skulle helst siges noget rosende om den døde. Der blev sunget salmer – ofte var der trykt en folder med teksterne og prydet med sørgerand, palmegren og kors – og spillet dæmpet på orglet. Den nærmeste familie – kvinderne ofte med sort slør – sad på begge langsider af kisten, og i forvejen var ligbærerne udtaget blandt de mandlige familiemedlemmer og nære venner. Det var en ære at bære kisten, men det kunne tit være et fysisk anstrengende arbejde for de ældre, især hvis de skulle bære i stropperne med venstre hånd. Kisten blev så båret ud af kapellet til orgelmusik og ad de smalle stier til graven, som stod parat. Var vejen lang, blev der stillet små bukke op til kisten, mens bærerne hvilede hænder og arme. Det forekom ret sjældent, at liget skulle kremes (brændes), og kisten derfor blev stående i kapellet.

Ved graven blev kisten, holdt af stærke reb, forsigtigt firet ned i dybet. Præsten kastede de tre skovle jord på og bad en bøn »i sin høje hat«. Det hændte, at de nærmeste familiemedlemmer bagefter trådte hen til graven og kastede en lille buket blomster ned på kisten, selv om denne smukke skik næppe var så almindelig som nu. Undertiden bragte en eller anden en personlig hilsen til den døde. Et mandligt familiemedlem stod gerne op og takkede for deltagelsen samt indbød følget til begravelseskaffe på et af byens

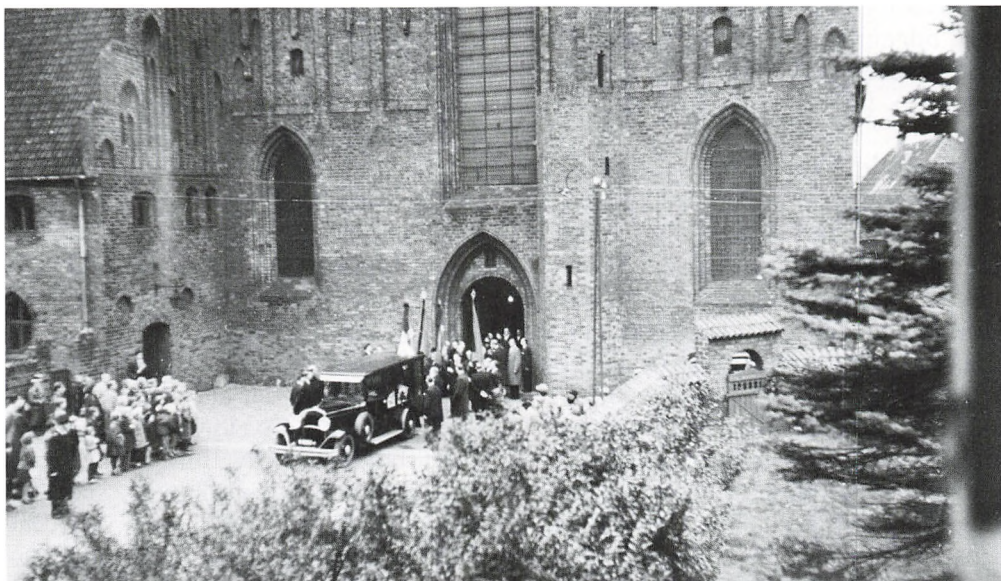
hoteller eller i hjemmet, måske i logebygningen eller menighedshjemmet.

Mens følget langsomt fortrak, ofte helt lettet over at have overstået den sørgelige ceremoni og parat til at snakke om dagligdags ting med dem, man kendte, blev den opgravede jord fyldt i graven (»jordet«) og opklappet, og kranse og blomster arrangeredes på den friske grav, helst så man kunne læse indskrifterne på båndene. Det så meget smukt ud. Men kun få dage efter var blomsterne visne og udsmykningen reduceret af regn og støv.

Var den afdøde kendt i byen, mødte de lokale avisers journalister gerne op og refererede begivenheden så godt de kunne, især præstens tale, så man næste dag kunne læse den i forkortet udgave blandt de lokale nyheder.

Uden tvivl var det hele sørgespil en pine at komme igennem for de nærmeste efterladte, og for deltagerne var det også tunge stunder at overvære det, ovenikøbet flere gange. Man sagde, at med de mange andagter i hjemmet, i kapellet og ved graven blev den døde i realiteten begravet tre gange. Alle var dog klar over, at den højtidelige jordpåkastelse med de tre knappe, men indholdsrige sætninger, og med jordens bump på kistelåget var den vigtigste del af hele ceremonien, den som satte det egentlige punktum for livet.

Begravelser *fra kirken* var dengang langt hyppigere end nu. De var regnet for finere, og drejede det sig om offentlige personer, embedsmænd, store forretningsdrivende osv., var de en simpel nødvendighed. Hertil kom også de religiøse følelser, måske

I 1954 døde Helsingørs mangeårige borgmester Peder Christensen («Kong Peder»). Amatørfotografen, sygeplejerske Paula Dahl, som gennem mange år utrætteligt dækkede byens begivenheder med sit kamera, var tilskuere til begravelseshøjtideligheden i Marie kirke. Hun har taget ligebilen med kisten, som starter turen op til kirkegården. I spidsen for følget ses en faneborg med florumvundne organisationsflag. – Paula Dahls fotosamling på Bymuseet.

iblandet et gran af overtro: En kirkeleg begravelse var ligesom mere »rigtig« for ikke at sige gyldig. Bedemanden hentede kisten – med påskruet låg – hjemme eller på hospitalets lighus, hvis dødsfaldet var sket der, og fik det smukt opstillet i kirkens kor foran alteret ca. ¾ til én time før ceremonien, med lys og blomsterpynt. Var den døde dekoreret, blev ordnerne anbragt på en sort fløjlspudefastgjort til kistelågets forkant.

Efter ligtale, salmesang, orgelspil, eventuelt solosang, og bøn blev kisten båret ud til den ventende rustvogn – det kunne være den hestetrukne ligvogn eller en sort, limousineagtig lig-

bil - og følget med præsten og de efterlevende i spidsen togede i langsomt tempo op til kirkegården. På den tid var det allerede sjældent at se en mandlig deltager med høj hat, hvad der tidligere havde været næsten obligatorisk. I følget var der normalt ikke mange kvinder udover familien. Ligtogets rute fra St. Olai kirke var gerne St. Olaigade – Bjergegade til Torvet, og fra St. Marie: Sudergade – Torvet, og derfra videre til kirkegårdens indgang på Tvedesvej. Undertiden gik ruten ad St. Annagade – Kongensgade. Hvor det lod sig gøre, passerede ligtoget gerne den afdødes hjem, i hvert fald i ældre tid. Foran huset var

der strøet gran, om sommeren eventuelt bøgegræne, blomster o.lign. På kirkegården blev kisten båret direkte til graven, hvor jordpåkastelsen foregik.

I nyere tid, hvor ligbrænding er blevet almindelig, foregår jordpåkastelsen tit under bisættelseshøjtideligheden i selve kirken, også forøvrigt hvis det er barskt vintervejr udenfor. »Jordkassen« og »skuffen« (skovlen) er så anbragt ved kisten i koret. Jorden skal helst hentes fra kirkegården, som jo er indviet. Man sørger gerne for at have et passende forråd til længere tids brug i kirken. Uden for kirkedøren anbringes kisten i bedemandens ligbil, som langsomt sætter sig i gang. Deltagerne bliver stående foran kirken og følger den med øjnene, som den fra Olai kirke drejer om St. Olai-gades hjørne og kører op ad St. Annagade for at fortsætte om ad Kongensgade/Kronborgvej til kirkegården, hvor liget kremes. Undertiden lader man kisten blive stående i kirken, mens følget går hjem. Bedemanden kommer så en times tid senere og kører den til krematoriet uden følge. Efter brændingen hensættes urnen på urnekirkegården.

Meget udbredt i moderne tid er »begravelse i stilhed«, dvs. kun med deltagelse af de allernærmeste. Denne form er langt mere nådig og skånsom for de efterladte; de kan pleje deres sorg privat og få lov til at græde ud uden at gøre offentligheden delagtig deri. Bagefter bekendtgøres dødsfaldet ved en dødsannonce i pressen med tilføjelse: »Begravelsen har fundet sted«.

Forsvunden er nu skikken, at fami-

lien i så og så lang tid skal »bære sorg«: gå i mørkt tøj med sort slips, have sort bånd i knaphullet eller sort armbind, for damernes vedkommende sort slør eller flor i hatten og sorte handsker.

Man sender heller ikke mere breve med sørgerand om konvolutten og brevpapiret ud til venner og familie med budskab om dødsfaldet. Det er nemmere at tage telefonen eller sætte en dødsannonce i avisen.

Med henblik på nutidshistorien bør det nævnes, at der i vore dage foretages begravelser på kirkegården af gæstearbejdere og flygtninge, både muhamedanere og katolikker, spec. af jugoslaver. For de sidstes vedkommende kan iagttages, at der ofte lægges offergaver i eller på graven, f.eks. brød, kager, appelsiner, nødder, druer, jfr. førkristne madofre. Der bringes også drikofre som øl og spiritus, der dels fortæres af følget, dels hældes over graven, så det kan sive ned til den døde. Endvidere er det skik, at deltagerne kaster pengestykker, f.eks. én-kroner på eller i graven – ofte ret store summer –, sandsynligvis tænkt som færgpenge til færgemanden, der sejler de døde over til dødsriget. Dette er en førkristen skik, kendt f.eks. fra det gamle Grækenland (»Charons mønt«), men stadig brugt i katolsk tid som også herhjemme i middelalderen, hvor man har lagt en mønt i munden på den døde eller lagt sølvpenge på hans øjne.

Småtræk og personlige minder fra omkring 1950

En mand i Strandgade var død, og de mandlige familiemedlemmer og naboer sad på kanten af den åbne kiste i

den lille stue og drak øl under livlig snakken. Pastor Tofte, der skulle begrave den døde næste dag, gik hen til sørgeshuset for at sige et par trøstens ord. Der blev død stille, da han trådte ind ad døren, men én af dem reddede situationen ved at spørge, om hr. pastoren var for fin til at drikke en bajer med? Det var han ikke, og de fik en god aften ud af det.

En gammel ven, der i sin tid havde været ansat i Statsbanerne og havde fået det ene ben kørt af under rangering, var meget populær på sit arbejdssted. I 1952 døde han på Øresundshospitalet af leverkræft og blev lagt i kiste i det forlængst nedrevne hospitalslighus. Låget var ikke skruet på, da venner og bekendte som omtalt skulle have lejlighed til at sige farvel til ham, før han blev bragt til kapellet. Liget var dækket af et lagen, som dog var så kort, at man så foden af hans tilbageblevne ben rage udenfor, gul som den var af sygdommen. Synet virkede ret chokerende, og da laget blev fjernet fra hans hoved og man så de stivnede, velkendte træk i ansigtet, der om muligt var endnu mere gult, var der flere, der var stærkt rystede. Efter at de tilstedeværende stiltiende havde beskuet deres gamle ven, blev laget dækket over igen, låget skruet på og kisten båret ud til ligvognen, og toget satte sig i bevægelse op til det nærliggende kirkegårdskapel, hvor kisten blev sat hen til begravelsen næste dag, hvortil alle igen mødte op.

Som nævnt var der dengang mange begravelser fra kirken, hvad der især om vinteren kunne være en slem belastning for de ældre og svageliges helbred, når de skulle følge kisten til gra-

ven. Også for præsten, der hyppigt måtte gå den lange vej, kunne det give anledning til forkølelses- og andre sygdomme. Pastor Tofte tog derfor en slags baskerhue på sin ubeskyttede isse og godt varmt tøj under præstekjolen, når han efter højtideligheden i kirken skulle gå lige efter kisten. Ruten gik op ad St. Olaigade og til højre op ad Bjergegade. På hjørnet boede en venlig gammel enkefrue, som fra sine vinduer på første sal ofte betragtede processionen. Hun var bekymret for den afholdte unge præst med baskerhuen, og en dag kaldte hun ham op til sig og sagde, at hun tit havde været ked af, at han ikke havde en høj hat at sætte på sit hoved. En sådan burde en præst selvfølgelig have. Derfor ville hun nu som gave overrække ham sin afdøde mands høje hat, en umoderne, men ellers fin floshat, som i sin tid havde været hans bryllupshat. Tofte sagde tak for den, omend med blandede følelser, men han var fuldt ud klar over, hvad mange mente om den høje hats rolle under en begravelse. Når præsten med den i hånden efter jordpåkastelsen fremsagde en sagte bøn ved graven, var mange af den overbevisning, at det han mumlede ned i hatten var en slags kraftig trylleformular, der skulle hindre, at den døde gik igen. – Men efter den tid lod han helst ligtoget gå op ad St. Annagade for at undgå enkefruens kontrollerende blik.

I forbindelse med troen på gengangeri kan fortælles en sørgmunter episode fra samme tid. St. Maries præst kom engang meget oprevet hen til en af St. Olais præster, der sad på en bænk på kirkegården og nød aftenstil-

heden. På spørgsmålet hvad der var i vejen, sagde han: – Det er fru Jensen derhenne, der lige har mistet sin mand, og nu siger hun, at han ikke bliver i graven, men kommer hjem om natten og lægger sig i sin seng ved siden af hende, og her på kirkegården ser hun ham vandre omkring ved sin grav. – Hvem har begravet ham? spurgte præsten fra Olai. – Det har jeg! – Ja *mine* lig bliver nu liggende! lød svaret.

En skik, som oprindeligt sikkert hænger sammen med angsten for, at den døde skal gå igen, kan stadig observeres et par steder på Helsingør Kirkegård, nemlig den, at man ved besøg ved graven samler et par småsten op og lægger dem på gravstenen. Andetsteds i landet har man fra gammel tid den tradition at smide en sten på graven, så der til sidst bliver en hel dyngede, der ved sin tyngde skal tvinge den døde til at blive i sin grav. Ofte anses de små sten vel nærmest for at være en slags pynt på graven, – jævnfør at der tidligere også blev lagt kulørte glasslugger fra det nedlagte glassværk i Helsingør på graven. Et eksempel kan endnu ses på Elmgrens gravsted fra 1940'erne (afd. 12, nr. 137).

Som meddelt blev præstens begravelsestale dengang ofte bragt i kort referat i byens aviser. Det var gerne de unge journalistelever, der blev sendt ud, og da de sjældent kendte den afdøde og slet ikke var fortrolig med præsten og det gejstlige sprog, kom der tit noget underligt vanskabt ud af anstrengelserne. Præsterne var sjældent glade for at læse deres ord gengivet i stærkt forkortet og tit helt misforstået form. Pastor Tofte morede sig

dog engang meget over at se et referat af en af sine taler begynde på følgende måde: *Baron* Tofte udtalte ved graven...

Ved en begravelse tog en af Olais præster sin tekst fra Jobs bog i bibelen og berettede om den rige mand Job, som havde haft masser af kvæg, kameler, trælle osv., før Herren tog det hele fra ham. I avisreferatet blev det til, at den afdøde tidligere havde ejet mange køer, 3000 kameler, talrige slavinder osv., men at han desværre havde mistet det alt sammen og var blevet fattig.

Efter ceremonien var det ikke sjældent skik, at en arbejdskammerat eller et familiemedlem trådte op på den opkastede jord for at sige et par ord til den afdøde, undertiden lidt bedugget efter at have startet gravøllet for tidligt. Således oplevede pastor Tofte engang, at en kollega til en afdød arbejder stillede sig op og råbte med vældig røst: Egon! Egon!! Du kan ikke høre hvad jeg siger, Egon, for nu ligger du dernede og er død. Men jeg vil altså gerne fra mig selv og alle de andre sige tak til dig, Egon, fordi du alle tider har været en god kammerat!...

(Optegnet efter egne oplevelser og efter samtaler med *Axel Dick*, fra 1946 til 1977 kirkebetjent ved St. Olai kirke, og med provst *Knud Th. Tofte*, Skibby, der fra 1948 til 1953 var kaldskapellan ved St. Olai. Han døde 1988).

Kirkegårdens træer

af Bent Christiansen

Kirkegårdens træer er en væsentlig del af kirkegården. De er med til at fremhæve stedet, og til – sammen med kapelbygningen – at være en helhed, der ofte har været knyttet til en stærk følelsesmæssig oplevelse. En oplevelse, der har efterladt en respekt for stedet og dermed er en del af baggrunden for at sikre de værdier, som kirkegården repræsenterer.

Kirkegårdens beplantning, og særligt kirkegårdens træer, er en væsentlig del i denne sammenhæng. Træerne styrker oplevelsen af området i forhold til omgivelserne, men beplantningens betydning for dem, der færdes på kirkegården, må ikke glemmes. Særlig fremhæver og forstærker træerne terrænformerne og under-

streger stedets skønhed. Helsingør Kirkegård danner ingen undtagelse herfra; tværtimod er den rig på træer. Det man vel nok først lægger mærke til, er de mange store over 100 år gamle bøgetræer, der findes spredt over hele kirkegården.

Professor Johan Lange har på sine mange besøg på landets kirkegårde, foretaget en optælling af de anvendte træarter på kirkegårdene, og er kommet til følgende resultat:

Træart	forekomst på antal kirkegårde	i %
Elm	220	51
Lind	200	47
Ask	189	45
Hestekastanie	128	30
Ahorn	119	28
Birk	107	25
Hængeask	85	22
Seljerøn	77	18
Bøg	38	9
Taks	22	5
Eg	20	5
Almindelig røn	14	3
Løn	14	3
Hængeelm	13	3
Poppel	11	3
Hægebirk	7	2
Hægebøg	5	1
Ingen træer	6	1

Ialt har 425 kirkegårde været undersøgt.

Blomstrende japansk kirsebærtræ ved det gamle ligvognshus. En idyl, der forsvandt ved gadeforlægningen i 1975. Fotograferet omkring 1940.

Som man ser er de træarter, som præger Helsingør Kirkegård slet ikke almindelige andre steder i landet, og især bøgens og egens hyppighed har sin egen historie.

Omkring 1860-1880 gik der nemlig mode i at skænke et blivende minde til en grav i stedet for blomster og krans. Man gav et træ og hvad var vel mere naturligt end at give sjældne og

kostbare træer i den forbindelse; derfor blev der plantet hængebøge, blodbøge og andre ualmindelige træer. Tidspunktet for træernes plantning kan nogenlunde tidsbestemmes, dels gennem de mundtlige overleveringer¹ og dels ved tælling af årringe på de træer, der er gået ud og fældet² sammenholdt med, hvornår den sidste begravelse fandt sted i det pågældende gravsted.

Hvordan kirkegården så ud for 200 eller 300 år siden, har vi svært ved at forestille os, da datidens få tegninger ikke var særlig nøjagtige i den henseende. Tydeligst vises de opklappede grave og kirkegårdens indhegning eller indplankning, men ingen træer er tegnet med. Fra kirkegårdens udvidelse i 1828 har vi heldigvis en del oplysninger om, hvad der er foregået. Dels findes der regning på jævning af huller efter ryddede træer, og dels en angivelse af, at der blev solgt aske-træer for 100 rigsdaler.

Endvidere findes der en ganske spændende regning på indkøb af planter fra »Gartner Rasmussen, Kjøbenhavns Westerbroe af 12. December 1827«. Der blev købt 300 planter for 100 Rbd. og det er klart, at det har været til at plante på den nye del af kirkegården, der blev taget i brug samtidig med, at al begravelse ophørte på den gamle del. Man kan dog af jordebogen fra 1828 se, at man fortsat begravede i de gamle gravsteder langt frem i tiden; især i blandingerne, som var gravpladserne lige op ad muren. Gravstedet strakte sig fra midten af den ene murpille til midten af den næste murpille og 4 alen ud fra muren, men også mange købte en eller flere

Denne godt 100-årige bøg på afd. 4 lever stadig i bedste velgående. Her er den fotograferet af Paula Dahl i 1950 medens Christians Mølle stadig kunne danne en malerisk baggrund.

gravpladser allerede ved den første begravelse og grundlagde således familiegravstedet.

Det spændende ved den nævnte regning er, at gartneren nøje har specificeret de enkelte planter ud på sin regning til kirkegården. Vi får derved en vældig god viden om kirkegårdens beplantning på daværende tidspunkt.

Listen over de i 1827 indkøbte planter ser således ud:

Latinsk navn	Dansk navn	Oprindelsessted
Acer lucinatum		
Acer briarium		
Amorpha fruticosa	Særkronc	Nordamerika
Amygdalus nana	Mandeltre	
Andromeda colycolata	Rosmarinlyng	
Betula nigra	Sortbirk	
Betula scrolata	Birk	
Betula nana	Dværgbirk	
Betula pumila	Dværgbirk	
Calycanthus floridai	Kanelbusk	Nordamerika
Caphalanthus occidentalis		
Citis australis		(sydlig)
Circis siligvastrum		
Circis canadensis		Canada
Colothca aborescens	Blærebælg	Sydeuropa
Coluthca orientalis	Rød blærebælg	
Cornus amomum	Kornel	Nordamerika
Cornus florida	Blomsterkornel	Nordamerika
Cornus alba	Hvid kornel	
Coronilla emerus	Perlebælg	
Cratægus dentata	Tjørn	
Cratægus coeima		
Cratægus odoratissimum		
Cratægus saliusfolia		
Daphne mezerum	Pebertræ	
Diervilla canadensis	Klokkebuskart	Canada
Euonymus europæus	Alm. benved	Europa
Euonymus latifolius	Storbl. benved	
Fraxinus ornor	Manna ask	Sydeuropa
Fraxinus rotundifolia	Rundbladet ask	
Hypericum calmiander	Perikon	
Lonicera		
perulymenuraqvissa	Alm. gedeblad	Europa, Nordafrika
Lonicera pericl. menum	Alm. gedeblad	
Lonicera caprifolia	Kaprifolie	
Lonicera alpigena	Fjeldgedeblad	
Lonicera reylostrom		
Lonicera tartaricum	Tartarisk gedebl.	
Lonicera cirola		
Mespilus astronalis	Mispel	
Philadelphus modorus	Pibeved	
Philadelphus coronarius	Kronepibeved	Kaukasus
Prunus azadensis		
Prunus virginiana	Virginsk hæg	
Quercus rubra	Rødegg	Nordamerika
Rabus odorata	(duftende)	
Robinia hypsida	Rosenrobinie	Nordamerika
Robinia prauca		
Robinia caragana		
Rosa caroliniana	Karolinarose	Nordamerika
Rosa virginiana	Glansbladet rose	
Spiraea hypersifolia		
Spiraea opoldfolia		
Spiraea americanus	Amerik. spiræa	Nordamerika
Spiraea satucifolia		
Spiraea grinata fl.		
Spiraea sorhissifolia		
Sypres desita		
Syringa persica	Persisk syren	Orienten
Syringa volgaris	Alm. syren	
Sytisus nigrans	Sortgyvel	
Sytisus casboranum		Nordamerika
Thuja occidentalis	Alm. thuja	Nordamerika
Thuja orientalis	Orientalisk Thuja	Kina-Japan

(Den oprindelige stavemåde er bibeholdt).

Det er ganske interessant at se, at man allerede dengang kunne levere planter fra så fjerne provenienser som Kina-Japan og Nordamerika. Kun få arter af de nævnte er i dag bevaret, de fleste andre arter har ikke kunnet klare klimaet på disse breddegrader og er gået ud på grund af frost, men det er prisværdigt, at man allerede på dette tidlige tidspunkt har prøvet at prøve disse ukendte plantearter.

Formålet med anskaffelsen har været at beplante det nye areal, der blev inddraget til kirkegård, umiddelbart vest for den eksisterende.

Regningen blev først betalt den 31. december 1829, måske ville man se om planterne overhovedet kunne vokse her!³

Ifølge regnskaberne har man fjernet en del asketræer på det nye areal og træet har man derefter solgt for 100 Rbd. I samme forbindelse havde man haft udgifter til udjævning af huller efter træerne, som man jo måtte tage op med rod for senere at kunne anvende arealet til begravelse.

Det kan med sikkerhed siges, at ingen af planterne fra 1828 er bevaret på kirkegården, alle er i tidens løb gået ud eller fædet.

Ellers er der intet materiale der tyder på, at kirkegårdens beplantning har været afvigende fra andre købstadskirkegårde. Man har anvendt taks, der har fået lov til at blive store på de gamle familiegravsteder, og efterhånden er både den vestlige bølge fra Nordamerika og den østlige bølge fra Japan og Kina også nået denne kirkegård i takt med de uddannede gartneres interesse for disse nye træarter.

I 1988 blev der foretaget en gen-

Selv om kirkegårdens træer er flygtige organismer, har mange af dem stadig en god lang historie at fortælle. Således har de gamle træer engang oplevet Møllebakkens møller i funktion. Foto 1925.

nemgang af træer og buske for at se hvor mange forskellige træer og buske, der findes på kirkegården. Resultatet fremgår af nedenstående liste, og her er kun medtaget individer der er, eller kan blive, over 3 meter høje. Dværgformer, som anvendes på urnegravsteder, er ikke medtaget.

Alfabetisk liste og nummer på kortet.

1. Abies concolor	Langnålet ædelgran
2. Abies nordmanniana	Nordmannsgran
3. Acer campestre	Navr
4. Acer negundo, Variegatum	Askebladet løn
5. Acer pseudoplatanus	Ahorn, ær
6. Acer platanoides	Spidsløn
7. Aesculus hippocastanum	Hestekastanje
8. Betula pubescens	Hvidbirk, dunbirk
9. Betula verrucosa	Vortebirk
10. Betula verrucosa, Pendula, Bøghs	Hængebirk
11. Betula verrucosa, Tristis	Sørgebirk
12. Betula verrucosa, Youngii	Lav søgebirk
13. Buddleia davidii, Black Knight	Sommerfuglebusk
14. Buddleia davidii, White Bouquet	Sommerfuglebusk
15. Caragana arborescens, Pendula	Hængende ærte træ
16. Caragana arborescens, Lorbergi	Parasolært træ
17. Carpinus betulus	Avnbøg
18. Carpinus betulus, Fastigata	Pyramideavnbøg
19. Cedrus atlantica, Glauca	Atlasceder
20. Chamaecyparis lawsoniana	Ædelcypres
21. Chamaecyparis lawsoniana, Alumii	Søjlecypres
22. Chamaecyparis lawsoniana, Kellenis	Søjlecypres
23. Chamaecyparis lawsoniana, Fletcheri	Søjlecypres
24. Cham. nootkatensis, Pendula	Hængende nutkacypr.
25. Cham. pisifera, plumosa	Fjercypres
26. Cham. pisifera, Squarrosa	Kransecypres
27. Cham. pisifera Filifera	Trådcypres
28. Cotoneaster salicifolius floccosus	Dværgmispel
29. Crataegus oxyacantha	Rødtjørn
30. Crataegus monogyna	Engriflet hvidtjørn
31. Cryptomeria japonica	Kryptomerie
32. Fagus sylvatica	Alm. bøg
33. Fagus sylvatica, Atropinica	Blodbøg
34. Fagus sylvatica, Pendula	Hængebøg
35. Ficus carica	Alm. figen
36. Fraxinus excelsior, Pendula	Hængeask
37. Ginkgo biloba	Tempeltræ
38. Ilex aquifolium	Kristtorn
39. Juniperus communis, Suecica	Søjleenc
40. Juniperus communis, Hibernica	Søjleenc, stikkende
41. Laburnum anagyroides	Alm. guldreng
42. Larix decidua	Europæisk lærk
43. Larix kaempferi	Japansk lærk
44. Malus baccata, var.	Paradisæble
45. Metasequoia glyptostroboides	Kinesisk vandgran
46. Picea abies	Alm. Rødgran
47. Picea omorika	Serbisk gran
48. Picea orientalis	Orientalisk gran
49. Picea pungens, Glauca	Blågran
50. Pinus cembra	Cembrafyrr, femnålet
51. Pinus mugo	Bjergfyrr
52. Pinus mugo rostrata	Fransk bjergfyrr

53. Pinus nigra	Østrisk fyrr
54. Pinus strobus	Weymouthsfyrr, femn.
55. Platanus acerifolia	Alm. platan
56. Prunus padus	Alm. hægg
57. Prunus serrulata	Japansk kirsebær
58. Prunus subhirtilla	Higankirsebær
59. Pseudotsuga menziesii	Douglasgran
60. Pterocarya fraxinifolia	Kaukasiskevingevalnød
61. Pyracanta var.	Ildtorn
62. Quercus robur	Stilkeg
63. Quercus rubra	Rødeg
64. Rhododendron catawbiense	Rhododendron
65. Robinia pseudoacacia	Alm. Robinie
66. Salix matsudana, Tortuosa	Proptrækkerpil
67. Salix fragilis, Boullata	Finsk kuglepil
68. Sorbus aucuparia	Alm. røn
69. Symphoricarpos albus	Snebær
70. Syringa vulgaris	Alm. syren
71. Taxus baccata	Alm. taks
72. Taxus baccata, Fastigata	Søjletaks
73. Thuja occidentalis	Alm. thuja
74. Thuja occidentalis, Smaragd	Søjlethuja
75. Thuja orientalis, Spiralis	Orientalisk thuja
76. Thujaopsis dolobrata	Hønsebenstræ
77. Tilia cordata	Skovlind
78. Tilia platyphyllos	Storbladet lind
79. Tsuga diversifolia	Japansk hemlock
80. Tsuga mertensiana	Bjerghemlock
81. Ulmus glabra	Storbladet elm
82. Weigela praecox	Klokkebusk

Podet ærtebusk (Caragana) plantet på gravstedet omkring 1917. Foto: Bent Christian-sen.

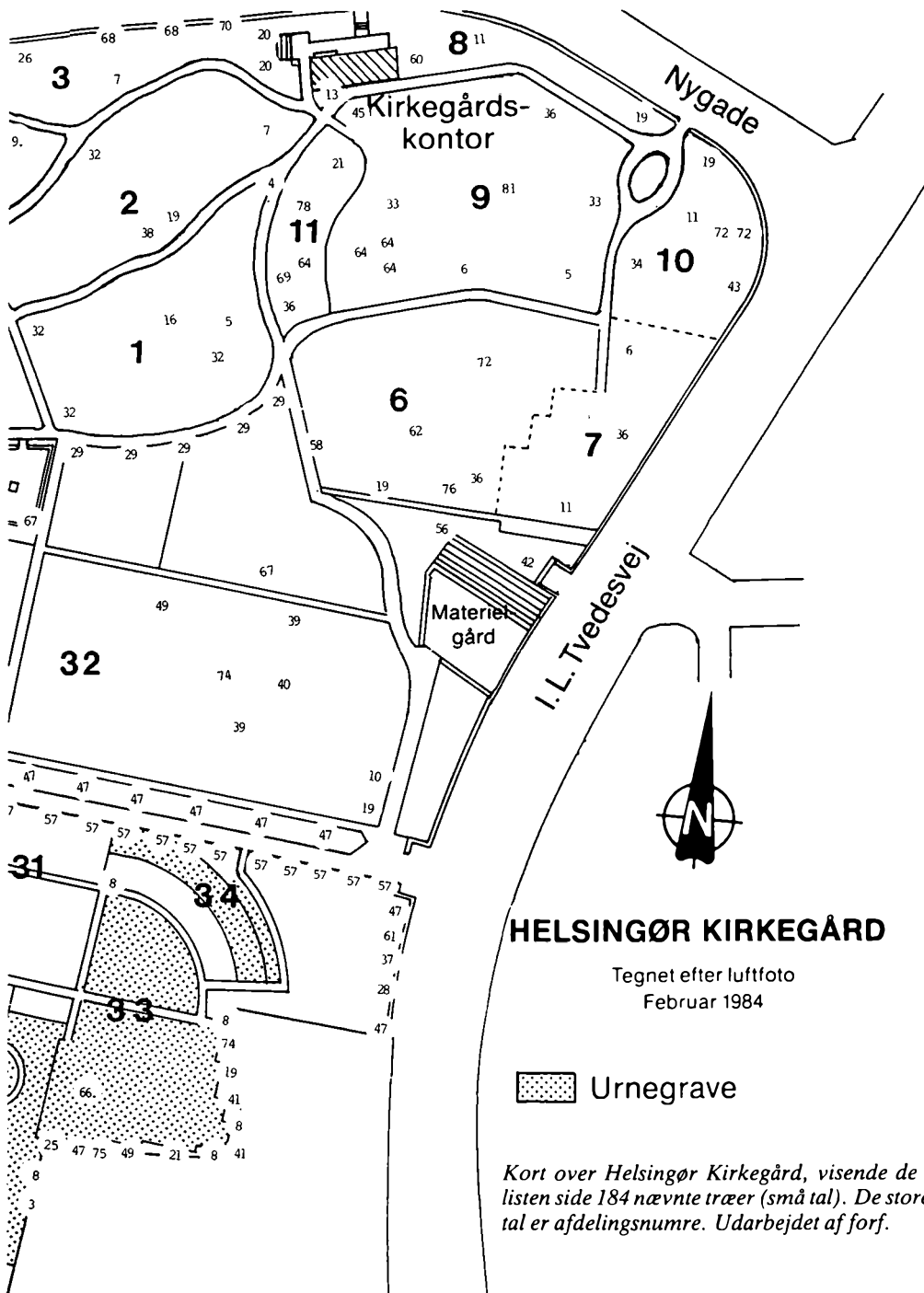

Ved den store vejforlægning i 1975 fik denne gamle blodbøg pludselig en ny tilværelse uden for kirkegården blandt biler, kuløs og vejsalt. Selv om man gjorde, hvad man kunne for at redde det gamle træ, gik det ud efter et par års kamp for livet. Bedre gik det for gravmindet bag træet. Det står nu sikker på sin nye plads inde bag kirkegårdens nye mur.

Denne lange liste giver et indtryk af den artsrigdom kirkegården kan fremvise i dag. Et udtryk for den internationale samfærdsel, der finder sted, hvor man finder planter, som man har fået smag for, enten på grund af deres form, farve eller et andet særpræg. Ikke alt lykkes lige godt; det danske klima kan være for hårdt for visse afstamninger, så de må bukke under for naturens kræfter. Indenfor de sidste ti år kan det nævnes, at Ce-

dertræer fra Himalaya (*Cedrus deodare*) er gået ud i de 3 hårde vintre i midten af firserne, selv om disse træer havde nået en anseelig størrelse og havde mere end tredive år bag sig. Til gengæld er nye kommet til, og tiden vil så vise, om de kan klare klimaet.

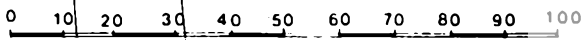

HELSENGØR KIRKEGÅRD

Tegnet efter luftfoto
Februar 1984

 Urnegrave

Kort over Helsingør Kirkegård, visende de i listen side 184 nævnte træer (små tal). De store tal er afdelingsnumre. Udarbejdet af forf.

Gammel ahorn i vårudspring. Foto: Paula Dahl 1950.

Noter

- ¹ Mundtlig meddelt af fru Astrid Hastrup.
- ² Det gamle træ ved kirkegårdsmuren på I.L. Tvedesvej, der blev fældet i 1987, efter det var gået ud. Træet, en flerstammet bøg blev plantet på et gravsted på afd. 7 i 1882, træet kom udenfor kirkegården, da muren blev flyttet i 1975 ved I.L. Tvedesvejs regulering.
- ³ Sjællands Stiftsøvrighed D 11. regnskab over den nye Kirkegårds anlæg i Helsingør 1829.

Kirkegårdens jordbund og terræn

af Bent Christiansen

Kirkegården ligger i det terræn, der blev dannet af den såkaldte Øresundsgletsjer. Denne gletsjer dannede ved istidens afslutning under et fremstød en række sydøst-nordvest orienterede parallelle bakkerygge med mellemliggende smalle mose- og søfyldte lavninger.

Den ældste del af kirkegården på den flade slette ved Nygade – I.L. Tvedesvej er også den laveste, kun 7 meter over havet, men herfra stiger den ret stejlt op over Skottebakken til det højeste punkt, der er hele 24 meter over havet. Herfra er der den pragtfuldeste udsigt over Øresund med svenskekysten som baggrund.

Fra det højeste punkt og mod syd falder terrænet ret brat, konturerne er nu tildels udvisket efter at Hjortebakkerenden, der afvandede de små nu opfyldte damme – Spildepengedammen og Hængedam – blev rørlagt og opfyldt med jord fra det gartneri, hvor Rosenhøjbebyggelsen nu ligger. Man får et indtryk af istidsrendens dybde, når man står på askefællesgraven og ser ned over de tyske grave i afdeling 31.

Isens omflytning af så store jordmasser giver ofte nogle helt uventede jordbundsforhold, dette er også tilfældet her, hvor mange jordarter er repræsenteret. Man finder ved gravningen af grave jordtyper, lige fra den stiveste blåler til sand så fint og levende, at det minder om sukker.

Graverne er derfor altid spændt på, hvor der skal graves, når en ny begravelse skal ske, for jorden afgør hvor stærk afstivningen skal være, om der skal sættes 3 eller 7 spænd ned i graven. Også store sten kan ligge i vejen for en grav, så man i enkelte tilfælde har måttet bede de pårørende om at finde et andet gravsted. Men stærk og langvarig frost er det mest frygtede. I tidligere tider blev jorden hugget op med jernkiler, af samme type, som man flækker træ med. Det var et langsommeligt og slidsomt arbejde. Nu anvendes elektriske hammermejsler.

Jorden er ikke vandlidende, selv om det i gammel tid er anført, at den gamle del var pløre og morads. Denne ældste del har været i brug fra kirkegårdens anlæg og til i dag, bortset fra en periode på små 40 år fra 1880 til 1917 efter en tyfusepidemi, der havde hærget byen.

Et så kuperet terræn er ikke det mest ideelle til en kirkegård, men man har løst opgaverne og beskyttet gravstederne med støttemure og andre afstivninger som gamle gravsten. Især de hvide marmortavler fra sløjfede gravsteder var velegnede til dette formål. Og godt det samme, for på den måde er mange gamle marmortavler bevaret for eftertiden, da det viser sig, at de bevares godt, når de er nedgravet i jorden. Andre steder er der ved borttagning af betonstøttemure fun-

Kirkegårdens stærkt bakkede terræn giver den besøgende rigt varierede prospekter. Her vises et ældre fotografi taget på toppen af den gamle Skottebakke, der hæver sig 24 m over Øresunds flade. Herfra kan man se ud over de tusind små haver med Helsingør og Øresund som malerisk baggrund.

det konkyljer som fyldt i betonen. Disse konkyljer har alle afknækkede horn hvilket tyder på, at de har været anvendt til støtte for tønderne i skibslaster fra fjerne himmelstrøg. På en enkelt grav findes endnu to konkyljer bevaret, lagt som dekoration på graven.

Hvad dette bakkede terræn giver af

besværligheder opvejes mange gange af den skønhed, der her åbenbares. Man har ved at tage dette areal i brug skabt et grønt åndehul midt i byen, og dette benyttes dagligt af mange mennesker, både som genvej væk fra den larmende trafik og som den natur- og kulturoplevelse denne tur er.

36 år på Helsingør Kirkegård

af Mogens Raaschou

I 1946 blev jeg ansat som gartner på Helsingør Kirkegård, det var medens Laurits Jørgensen var inspektør. Det var dog kun kort tid jeg havde ham som inspektør, da han døde allerede samme efterår, men jeg mindes, at han var dygtig og et ordensmenneske.

Indtil 1946 var kirkegården delt i to halvdele, en østlig med gartner Christian Rasmussen som formand, og gartner Laurids Pedersen som formand i den vestlige del. Han holdt imidlertid op i 1946 for helt at hellige sig sin grønt- og blomsterforretning nede i byen, og Christian Rasmussen overtog så den praktiske ledelse af hele kirkegården.

Der var på det tidspunkt beskæftiget ca. 15 mennesker og yderligere 4-5 flere op til jul til hjælp med grandækningen af gravstederne. Der var 8-10 kvinder, og resten mænd, hvoraf 3-4 var gartnere. Kvinderne var hovedsageligt beskæftiget med renholdelse af gravsteder, om efteråret bandt de moskranse og var også med til grandækningen. Det var et meget stort og interessant arbejde med ca. 2-300 dækninger pr. person. Arbejdstiden var dengang 48 timer om ugen, 8 timer om dagen i 6 dage om ugen. I foråret 1947 blev Ejnar Nielsen antaget som inspektør og fik snart meget at se til, da kirkegården i 1948 overtog den jord ud mod I.L. Tvedesvej, som var erhvervet i 1928, men samtidig forpagtet ud til gartner Dithmer. Regule-

ringen af dette areal var det første store arbejde E. Nielsen skulle planlægge og udføre, da der endnu ikke var udarbejdet reguleringsplan for afdelingen; der var gamle drivhuse, der skulle fjernes og det hele foregik jo i trillebørens tid lige efter krigens afslutning.

Gartneri

Bag det gamle kontor ved Møllebakken var der mistbænke på en gammel affaldsplads, hvor der blev fremdrevet forårsblomster. Her var også et halvtagsdrivhus op mod muren, som blev anvendt til at drive pelargonier frem i. Det var opvarmet med en røgkanal, der gik gennem drivhuset. Der blev fyret med træ i en ovn, der var anbragt i en lille kælder udenfor drivhuset. Der var desuden et drivhus ved »flisegangen« (nu afd. 32) lige ved den gamle tjørnehæk. Det blev brugt til bl.a. formering af Pelargonier, Fuchsia, Chrysanthemum, fremdrivning af løg, til snitgrønt og meget andet. Drivhuset havde centralfy, og bag drivhuset mod vest var der en »bakke« til drivhusvinduer med en enkelt varmestreg, der dog ikke kunne holde bænkerne frostfrie.

Ved overtagelse af Dithmers gartneri blev tjørnehækken fjernet og arealet blev lagt ud som mistbænkplads med ca. 60 vinduer og indslagsplads, hvor der blev dyrket sommerplanter og lignende. Mistbænkene var »kold-

bænke« udgravede som gruber, hvori de sammenrevne blade fra kirkegården blev lagt; de dannede varme underformuldringen ligesom de gav god næring til planterne, det var et kolossal arbejde at anlægge og passe disse bænke. Senere blev bænkerne brugt til stiklingeformering af stedsegrønne planter. Når de havde dannet et godt rodnet, blev de skolet ud på Møllegrunden, hvor nu det nye kapel ligger. Mange af de planter vi selv lavede blev brugt dels til anlæg på gravsteder, men mange blev også brugt til de nye store rabatter langs I.L. Tvedesvej, Nygade, Rosenkildevej og de nyanlagte afdelinger 31 og 32 og mange andre steder; det var et meget interessant arbejde at være med til.

Gravning

At grave foregik med håndkraft. Det var et strengt arbejde med afstivning af gravene i sand hele vejen ned, i ler kun de øverste 4-5 spænd. Men værst var det om vinteren, når jorden var frosset, undertiden helt ned i en meters dybde. Så var det nødvendigt at bryde den frosne jord med jernkiler, af samme slags som man bruger til at kløve træ med. Gravningen blev foretaget af én bestemt mand dog somme-tider med endnu en mand til hjælp. Dengang var 80% begravelser og 20% bisættelser, i dag er forholdet jo omvendt. Gravemateriellet blev opbevaret i et skur skråt overfor det store bøgetræ på afd. 1 (der hvor nu klokkestablen står). Der var pinlig orden i skuret med en liste over hvor meget materiel, der skulle være. Gravemateriellet blev transporteret på »lavetten«, et hjulpar med en overbygning

på, hvor plankerne blev lagt op, det var et køretøj, der var vanskeligt at styre. Pyntningen af graven blev gjort med enten gran eller løv alt efter årstiden, og der blev pyntet såvel på alle gravens sider som på jordbunken med den opgravede jord. Sænkning af kisten foregik med lange reb.

Kapel – krematorium

Kapelpynt og kistepynt. Kapelpynt bestod af laurbærtræer som skulle flyttes ind og ud, efter de tjenester der skulle være, nogle skulle have pynt andre ikke. Træerne skulle passes både med vanding og sprøjtning. Om vinteren blev de opbevaret i ligstuen, der lå i umiddelbar forbindelse af kapelsalen. Kistepyntninger foretog vi også mange af og hertil anvendte vi en hel del af vort eget snitgrønt (blomster fra stauder og fremdrevne sommerblomster).

Krematoriet blev passet af en bestemt mand og brændingerne foregik med gas fra byens gasværk. Den første var Uno Larsen, han blev afløst af Jørgen Olsen kaldet »Jas« eller »Kapel-mesteren«, han gik oftest i en blå kittel, som var alt for stor, det virkede lidt komisk, men han havde et godt humør og en poetisk åre, for han skrev mange sange, viser og lavede flere sketch. Efter hans død overtog Gunnar Petersen pasningen af både kapel og krematorium. Han var med til at tage det nuværende kapel og krematorium i brug i 1979.

Spritterne

På en arbejdsplads som Helsingør Kirkegård træffer man mange menne-

Gartneriet på Helsingør Kirkegård som det tog sig ud, da Paula Dahl i sensommeren 1945 forevige lokaliteten.

sker. En helt særlig gruppe var »spritterne«, som gennemgående var skikkelige mennesker, men de havde ikke kunnet finde sig til rette i samfundet, og havde derfor søgt en anden måde at leve livet på. De havde deres specielle navne: »Tordenskjold, Præsten, Brolægger-Ingrid, Røde Hulda, Den Våde, Syge Høne, Katrine halv syv« og mange andre. Mange af dem var »medlemmer« af »Lugeforeningen på Grønnehave«, når vejret var godt, særlig om sommeren. Jeg husker særlig »Tordenskjold«, han stod ofte med huen i hånden ved sin kones gravsted i urnehaven og talte med hende, noget dybt menneskeligt, man ikke glem-

mer så let. Han boede i Strandgade og fik lov til at samle træ fra affaldspladsen og kogler fra den store fyr på afd. 13, og han kørte det hjem på sin lille trækvogn. Da Strandgade skulle saneres flyttede »Tordenskjold« på alderdomshjem, hvor han døde. Om natten holdt spritterne til på de offentlige toiletter på kirkegården, når de kunne se deres snit til det. Om morgenen vækkede jeg dem så og fik dem ud uden problemer, det værste var, når de havde drukket »Pullimut« (billig frugtvin), så blev lugten hængende i luften. Til sidst blev det derfor nødvendigt at lukke toiletterne af for dem.

Bortskaffelse af affald

På en kirkegård er der en del affald, der skal bortskaffes. Før »Rosenhøj« blev bygget, var der en affaldsplads, bag den franske krigergrav. Her blev alt granaffald kørt hen om foråret, og det blev brændt af, når vejret var til det. Senere blev området fyldt op med jord fra »Rosenhøj« og Fællesgraven blev anlagt. I de første år var vognmand Hovgaard fast vognmand indtil han fik arbejde ved kommunen. Derefter fik vi Rasmussen, hvor længe husker jeg ikke, og så kom Olva Larsen. Kirkegårdsbestyrelsen bestemte, at man selv ville overtage kørslen og man købte en bil, en Hanomag, den blev kørt af en af kirkegårdens folk, og det var Aage Sørensen, der fik arbejdet.

Reguleringsarbejder

I løbet af de 32 år E. Nielsen var kirkegårdsinspektør, er der sket mange reguleringer på kirkegården for at opfylde det ændrede behov, der er opstået ved de ændrede begravelsesformer fra kistebegravelser til urnebegravelser. Det første store anlæg var som tidligere nævnt afd. 32 til kistebegravelser, så opstod der et behov for urnegravsteder og afd. U 31 blev udvidet, afd. U 33 og 34 blev nyanlagt og snart fuldt belagt. De to små fællesgrave blev hurtigt fyldt og der blev behov for en ny og større fællesgrav og den nuværende bag den franske krigergrav blev anlagt. Senere kom også kistegrave i græsplæne og urnehaverne 27 og 28 til. Mange busketter blev anlagt som støjzoner ud mod vejene med den stadig stigende trafik, der krævede udvidelser af vejnettet.

Det gik ud over kirkegården ved Nygade og I.L. Tvedesvej, hvor muren blev flyttet ind på kirkegården, og en del grave og monumenter måtte flyttes. Nielsen begyndte også på mekaniseringen. Der blev udover lastbil også anskaffet traktor, motorplæneklippere og elhækklippere, så dette var godt på vej i 1979, da han tog sin afsked på grund af alder. Kirkegårdsbestyrelsen antog derefter Bent Christiansen som kirkegårdsleder, og det er jo givet et meget vanskeligt job, at overtage en stilling efter en mand, der har været ansat i over 30 år. Kirkegården er kommet ind i en periode med store ændringer i begravelsesformen. Med de stigende lønninger er det beklageligt at holde et gravsted, hvilket giver sig udslag i, at flere og flere kistegravsteder ikke bliver fornyet og må sløjfes. Arealerne bliver tilsæt med græs og bliver derved lettere at holde. Kirkegården har midlertidigt fået et andet præg, men man må formode, at der vil ske en tilplantning af arealerne. Tiden vil vise hvornår og hvordan.

I den korte tid jeg har arbejdet sammen med Christiansen er der også sket reguleringsarbejder, og her bør særligt nævnes, regulering af det gamle kapelområde efter kapellet var nedrevet samt beplantning af området omkring det nye kapelkrematorium, ellers har nøgleordene været rationalisering og fortsat motorisering.

Kirkegårdsværger ved Helsingør kirkegård

af Bent Christiansen

Før 1828 kendes kun lidt til pasningen af og opsynet med »Den nye kirkegård«, men den 21. marts 1828 blev af kongen udstedt et nyt »Reglement for den nye Kirkegaard i Helsingør Købstad« og i reglementets paragraf 9 hedder det, at »Kirkegården staar under begge Kirkers samtlige Inspektioners Opsyn, og de tvende Kirkeværger paatage sig skiftevis, hver en Maaned, det umiddelbare tilsyn; og have de jevnlig, i et mindste een Gang om Maaneden, at eftersee Opsynsmandens Protocol og tegne deres Navn i samme.«

Der har siden 1828 været 18 kirke-

værger, indtil 1917 var der 2 samtidigt fungerende værger, og kirkebøgerne vidner om med værgernes underskrift, at paragraf 9 er blevet overholdt. Fra 1917 var der kun en værge, en ordning, der endelig blev konfirmeret i vedtægten fra 1926. Vedtægten var gældende til den blev afløst af den nuværende i 1982, dog skete der i 1978 den vedtægtsændring, at kirkegården fik sin egen bestyrelse, da kirkegården nu ejes af byens 4 sogne i fællesskab.

I rækkefølge har følgende fungeret som værger for kirkegården:

Navn	værge fra/til	sogn
<i>B. M. Lund</i>	maj 1828 - maj 1835	Olai
<i>G. Ochsner</i> , tømrrermester	maj 1828 - maj 1835	Mariæ
<i>Chr. Jeppesen</i> , brygger, medlem af borgerrepræsentationen	maj 1835 - aug 1843	Olai
<i>F. W. Rohde</i> , garvermester, medlem af borgerrepræsentationen	maj 1835 - maj 1860	Mariæ
<i>Carl Gustav Tauson</i> , skibsklarer, medlem af borgerrepræsentationen	aug 1843 - jan 1850	Olai
<i>M. Jørgensen</i> , købmand	jan 1850 - feb 1854	Olai
<i>R. Hansen</i> , møller og major	feb 1854 - apr 1872	Olai
<i>Michael Rohde</i> , garvermester	maj 1860 - mar 1876	Mariæ
<i>Chr. Rohman</i> , kapt. skibsbygmester	apr 1872 - feb 1896	Olai
<i>H. A. Thalbitzer</i> , tobaksfabrikant	mar 1876 - maj 1879	Mariæ

<i>Johan From Jørgensen</i> , købmand	maj 1879 - feb 1885	Mariæ
<i>Johan C.N. Schmidt</i> , partikulier	feb 1885 - dec 1908	Mariæ
<i>A. Zeiner Lassen</i> , handelsgartner, plante-skoleejer	feb 1896 - nov 1913	Olai
<i>Edgar Madsen</i> , brygger, Wiibroes bryggeri	dec 1911 - juli 1917	Mariæ
<i>Frans Louis Svendsen</i> , direktør	mar 1915 - apr 1927	Olai
<i>Laurits Jensen</i> , skoleinspektør	apr 1927 - apr 1964	Olai
<i>S.K. Riis-Vestergaard</i> , sparekassedirektør	apr 1964 - nov 1988	Olai
<i>O.A. Bjørn Madsen</i> , direktør, brygger, cand.pharm. Wiibroes bryggeri	nov 1988 -	Olai

Kirkegårdens daglige og faglige ledelse

I 1828 anskaffes der en fælles jordebog til kirkegården for de to sogne, den første er i brug fra 1828 til 1867.

Denne protokol skal føres af en, der ansættes som opsynsmand på kirkegården.

Den første opsynsmand var J. Jensen, der var ansat fra 1828-1850. Han var tidligere tjener hos grosserer Brown på Montebello. Han afløstes af en eksamineret gartner og tidligere voldmester på Kronborg, C. Sørensen, som var født i Norge nord for Trondheim og han fungerede fra 1850-1883, hvorefter gartner P. Jensen, der begyndte som assistent hos Sørensen i 1876, overtog stillingen indtil han tog sin afsked i 1920. Efter denne tid var P. Bernth kirkegårdsbestyrer 1920-1925, han afløstes af kirkegårdsinspektør Laur. Fischer Jørgensen, der kom fra Herning. I hans tid foretages store reguleringsarbejder på kirkegården, ligesom han nytegner kirkegårdens kort. Han funge-

rer til 10. nov. 1946, hvor han pludselig dør. Den 1. april 1947 ansættes kirkegårdsinspektør Karl Ejnar Nielsen, der kommer hertil efter 7 års virke på Hjørring kirkegård. Han begynder straks på omfattende udvidelser, da der er stor mangel på kistegravsteder. Også mange urnegravsteder anlægges, da der nu pludselig er behov for denne begravelsesform, efter at krematoriet er bygget. Han fungerer indtil han tager sin afsked den 1. april 1979, efter at være fyldt 70 år og afløses af den nuværende kirkegårdsleder Bent Christiansen.

Helsingør Kommunes Museer

Beretning for året 1989
ved museumschef Kenno Pedersen

1989 var både glæden og skuffelsens år. Glæden gjaldt i første række modtagelsen af Carl Gustav Pilos portræt af Frederik den Femte. Med tilsagn om økonomisk støtte fra Augustinusfondet, Ny Carlsbergfondet, Statens Museumsnævn, Kulturelt Udvalg og Helsingør Museumsforening kunne Helsingør Kommunes Museer ved auktion hos Bruun Rasmussen byde 1 million kroner for dette pragtværk som var vurderet til 5-700.000 kr. Hammerslaget faldt imidlertid først ved et bud på 1,5 million fra en svensk køber. Statens Kulturværdiudvalg nedlagde eksportforbud og besluttede efter erhvervelsen af maleriet at overdrage dette til Helsingør Kommunes Museer med ophængning på Marienlyst Slot for øje.

Overdragelsen af maleriet er sket med økonomisk støtte af Augustinusfondet (400.000 kr.), Kulturelt Udvalg (100.000 kr.) og Helsingør Museumsforening (10.000 kr.). En varm og dybfølt tak skal i denne sammenhæng lyde til alle, der på den ene eller anden måde har bidraget eller medvirket, så C.G. Pilos pragtfulde portræt af Frederik den Femte i dag hænger på Marienlyst Slot til evig glæde for de mange besøgende.

Skuffelsen havde sin baggrund i, at

forventningen om det endelige startsignal for det yderst påkrævede magasinbyggeri ikke blev givet. I henved 10 år har museernes helt utilstrækkelige og utidssvarende magasiner været et stadig mere påtrængende problem. Wiibroes tidligere bryg- og malthus var i mange år inde i billedet i forbindelse med en løsning af magasinproblemerne, men måtte til sidst opgives af økonomiske grunde. I stedet blev interessen rettet mod opførelsen af en helt ny magasinbygning ved Flynderupgård Museet. Interessen samledes om en magasinbygning på 600 m² som Langelands Museum havde fået opført. Populært sagt var der tale om en »2 CV-magasinmodel« – hensigtsmæssig, prøvet og ikke mindst billig. 1,5 mill. kroner ville opførelsen koste. Projektet blev købt af Langelands Museum, alle fornødne tilladelser for opførelse forelå og 470.000 kr. var på anlægsbudgettet overflyttet til 1990, hvor en bevilling på yderligere 500.000 kr. skulle muliggøre igangsættelsen af byggeriet, som skulle stå færdig i 1991. Stor var derfor skuffelsen, da magasinprojektet tilsyneladende ikke nød tilstrækkelig fremme i de politiske forhandlinger om kommunens budget 1990, til at der direkte blev afsat midler hertil. Magasinprojektet er ikke opgivet; formelt er det kun udskudt. Alt i mens må museernes henved 40.000 genstande og arkivalier imidlertid friste en stadig mere kummerlig og henfaldende tilværelse, samtidig med at pladsen og forholdene på magasinerne sætter snævre grænser for fremtidige hjemtagelser.

Men ellers har 1989 været et godt musealt arbejdsår. Målene der blev

opstillet i arbejdsplanen er blevet nået og mere til.

Efter mere end 3 års arbejde kunne modellen af Helsingør by anno 1801 med tilhørende bygningshistorisk udstilling endelig den 10. februar præsenteres for Bymuseets gæster.

Projektet »Et døgn i Helsingør« som løb af stabelen den 27. september var ikke medtaget i arbejdsplanen, men blev alligevel indarbejdet, da det blev sat iværk af museumsforeningen, i hvis regi det oprindeligt skulle køre. Men reelt blev det i museets. Sådanne følte det i alle tilfælde ovenpå den arbejdsindsats som en række engagerede medarbejdere ydede ved realiseringen af dette omfattende og nyskabende projekt. Virkelig meget godt og værdifuldt samtidshistorisk materiale er indsamlet, og som ved en passende museal lagring vil blive et uhyre spændende og uvurderligt kildemateriale i fremtiden. En hjertelig og stor tak skal også her rettes til alle, der på den ene eller anden måde har bidraget og dermed været med til at skabe et stykke væsentlig lokalhistorie.

Indsamling og registrering

»Et døgn i Helsingør« har afgørende præget indsamlingsvirksomheden. Det store materiale, som er indkommet, er under ordning og registrering også m.h.p. at præstere et hurtigt delresultat i formidlingsøjemed.

Men ellers har dette område af museernes virksomhed stort set været en fortsættelse af de foregående års arbejde og præget af forholdsvis mange »tilfældige« afleveringer, hvilket i sig selv er ganske glimrende, og på ingen måde kan undværes. Ofte kan så-

danne »tilfældige« afleveringer ikke alene supplere de bestående samlinger, men også skabe fremtidige kontakter for mere systematiske og målrettede hjemtagelser.

En sådan er Jacob Undéns malerværksted, som omfatter tre generationer af malermestre. Det er oprettet i 1869. Værkstedet, der er beliggende i baghuset til Sct. Annagade 29, og rummer utrolig mange fine redskaber og materialer fra det gamle malerhåndværk bl.a. håndlavede rørepinde og bøtter til maling, alskens farvepulvere, skabeloner og alt det som nu engang hober sig op på en håndværkers værksted, er under registrering i samarbejde med Jacob Undén. Muligheden for eventuelt at lade værkstedet blive på stedet overvejes i øjeblikket seriøst, men under alle omstændigheder skal dele af værkstedet allerede anvendes i den særudstilling som er under planlægning i forbindelse med Helsingør Malerlaugs 100-års jubilæum i 1990. Amtsmuseumsrådet har bevilget 10.000 kr. i støtte til hjemtagelsen af malerværkstedet.

Revideringen af de bestående genstandssamlinger skrider støt og roligt fremad. Arbejdet er særdeles tidskrævende, og syner måske ikke af så meget, men det er uhyre vigtigt ikke alene for den fremtidige indsamlingspolitik, men også i bevaringsmæssig henseende. 2-3 medarbejdere bruger

Carl Gustav Pilos portræt af Frederik den Femte. Marienlyst Slot.

hver en arbejdsdag om ugen på revideringsarbejdet alene på Bymuseet. På Marienlyst Slot er sølvsamlingen blevet revideret og delvis nyregistreret, og tilsvarende er malerisamlingen under behandling. Ligeså er en revidering af Flynderupgård Museets genstande i gang.

Erhvervelser

Modtagelsen af C.G. Pilos tidligere omtalte portræt af Frederik den Femte har forståeligt været den altoverskyggende begivenhed på dette område. Men mindre kan selvsagt også glæde en museumsmand, således erhvervelsen af Louis Gurlitts lille, charmerende maleri fra 1833 med motiv af bl.a. Hellebæk teglværk.

Undersøgelser

Pensionist-pendlingen på HH-overfarten har længe været genstand for en museal interesse og ønske om at få lavet en etnologisk undersøgelse af fænomenet, som af tidsmæssige årsager hidtil har indskrænket sig til observationer og enkelte interview, der lod formode, at grundlaget for en større undersøgelse var tilstede og som måtte nyde fremme i arbejdsplanerne.

En særlig tilskyndelse til at intensivere og udvide undersøgelserne har umiddelbart været det forestående 100-års jubilæum, som jernbanefærgerne i 1992 kan fejre på HH-overfarten. Med henblik på en særudstilling og en jubilæumsbog blev undersøgelserne udvidet til også at omfatte »søens folk« på overfarten. Uafhængigt heraf havde Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg samtidig fået mulig-

hed for at iværksætte en sådan undersøgelse som i øvrigt allerede var blevet drøftet og forsåvidt også aftalt i 1986. Et samarbejde blev derfor omgående og helt naturligt indledt også på dette område. I øvrigt et ganske spændende og perspektivrigt parløb mellem et specialmuseum og et lokalmuseum.

Undersøgelserne på Helsingør Kirkegård er formelt tilendebragt og dokumentations- og registreringsmateriale er nu under bearbejdelse m.h.p. at indgå i den kommende årbog som er tilegnet kirkegården og dens historie. Museerne har i de forløbne år fået virkelig god økonomisk støtte fra kirkegårdsbestyrelsen, men har også selv måtte anvende relativt store ressourcer på projektet. Dette har bl.a. betydet, at der ikke udover »Et døgn i Helsingør« har været de store økonomiske og arbejdsmæssige ressourcer til overs for andre påbegyndte endside nye undersøgelsesprojekter. Således har undersøgelsen af »de nye tider« i den gamle Tikøb Kommune samt de bygningshistoriske undersøgelser været stærkt neddæmpet.

Samarbejdet med Social- og Sundhedsforvaltningen om det 3-årige beskæftigelsesprojekt med arbejdstitlen »fra forsorg til bistand« har i 1989 stort set ligget stille medens de økonomiske aspekter undersøges og vurderes.

I forbindelse med »haveudstillingen« i 1990 er en række haver blevet fotodokumenteret, ligesom det nutidige skovarbejde i relation til skovhistorier, der vil indgå i det store projekt om »bebyggelseshistorien«.

Bevaring

Genstandsplejen er gennem de seneste år blevet en stadig højere prioriteret del af det bevaringsmæssige arbejde på museerne. Dette har simpelt hen været nødvendigt såfremt store dele af genstandssamlingerne ikke skulle tage alvorlig skade med en senere kostbar restaurering til følge. Årsagen til denne foruroligende situation kan nok engang henføres til museernes utilstrækkelige og uhensigtsmæssige magasinforhold. En betydelig del af »rengøringsmidlerne« har derfor bevidst været anvendt på simpel genstandspleje i nær sammenhæng med revideringen af samlingerne.

Konservingsmæssigt har der kun været midler til at få behandlet C.G. Pilos portræt af Frederik den Femte. Amtsmuseumsrådet har i lighed med forrige år bekostet restaureringen af et matrikelkort. Eksternt har museerne været inddraget i det indledende arbejde i bestræbelserne på at få restaureret »teatersalen« i »Folkets Hus«. Konsulentbistand har tilsvarende været ydet ved de konserveringsarbejder som HKPSS har iværksat m.h.t. selskabets mange kulturhistoriske spændende og værdifulde skydeskiver.

Formidling

»Et døgn i Helsingør« har vel nok været årets mest omfattende og ressourcerekrævende museale projekt. P.R.-mæssigt har projektet været af uvurderlig betydning for museerne og deres arbejde. Det er blevet fastslået, at et museum er og kan være en aktiv og levende del af lokalsamfundet. Et godt redskab kan i den forbindelse

være den såkaldte »procesformidling«. Procesformidling betyder, at folk selv tager del i deres lokalmuseums arbejde, eller sagt på en anden måde, hvor selve den museale indsamlingsproces med interview, registrering, dokumentation og bevaring i sig selv kan blive en formidlingsproces.

Antallet af besøgende på de tre museumsafdelinger har ikke ændret sig væsentligt i forhold til 1988, hvor museerne havde 24.003 gæster. I 1989 blev tallet 20.424 hvoraf 12.180 har været betalende gæster. Det fald som kan konstateres i antallet af museumsbesøgende i 1989 må fortrinsvis tilskrives den udstillingsmæssige virksomhed – emne og placering – men også den nyindførte entrebetaling. Størst har tilstrømningen været til By-museet, som alene har haft 13.084 besøgende, hvoraf mange især er kommet for at se og opleve den fantastiske fine model af Helsingør by anno 1801. For yderligere at styrke den formidlingsmæssige side af bymodellen har museerne investeret i et computerstyret lyd- og lysanlæg til rundvisning i modellen. De »guidede« ture bliver på henholdsvis dansk, svensk, tysk og engelsk. Udover den massive interesse aviser og blade – og her navnlig svenske – har vist bymodellen, har den også været genstand for TV-optagelser af TV 2 Danmark og Sverige samt BBC (Antikrunden).

Bymuseet var i juni-august rammen om en meget stor vandrestilling, der handlede om kartofflens kulturhistorie – titlen var »Den forædlede vilde«. Udstillingen, der var lejet af Ålborg Historiske Museum, lå givetvis

tidsmæssigt forkert. Mange flere burde have set udstillingen, der indholdsmæssigt og i sin udformning havde fortjent dette.

Langt større appel til publikums interesse og følelser havde unægtelig Else Egedams juleudstilling, der åbnede den 24. november.

På baggrund af de seneste års mange særudstillinger forekommer de 4-5 i 1989 næsten påfaldende få. Men realistisk set er dette antal nok niveaueet fremover, i hvert fald hvad angår de lidt større særudstillinger.

Selvom rundgangen i Bymuseets udstillinger er blevet betydelig bedre og mere sammenhængende i forbindelse med etableringen af hovedindgangen i Sct. Annagade, har det erfaringsmæssigt vist sig, at det trods skiltning ikke falder publikum naturligt at fortsætte fra udstillingen i stueetagen til næste etage ad den gamle hovedtrappe. Trappen er mørkladen og virker absolut ikke særlig »museumsagtig«. Det er derfor blevet besluttet at inddrage trapperummet i udstillingerne, bl.a. ved at lave en stor vægmontre på trappereposen. Lyset og de udstillede genstande vil da forhåbentlig i højere grad inspirere de besøgende til at fortsætte deres museumsoplevelser også i udstillingerne på første sal.

Efter nogle år uden særudstillinger på Marienlyst Slot blev denne aktivitet genoptaget i det forgangne år. Oprindeligt var »Hornbækmalerne« temaet for en maleriudstilling, men den måtte af økonomiske og arbejdsmæssige årsager udskydes indtil videre. I stedet tilbød museumssekretær og nu tillige stud.mag. i kunsthistorie Mona Christensen at tilrettelægge en udstil-

ling med udgangspunkt i en række deponerede portrætmalerier af slægten Seidelin samt en privat malerisamling, som hun havde en nær tilknytning til. Resultatet blev en seværdig og spændende udstilling, som på baggrund af fornem presseomtale trak mange besøgende fra nær og fjern til slottet. Udstillingen blev forlænget adskillige gange, så i stedet for blot at være tilgængelig i perioden 15/6 – 31/8 blev slutdagen 1/10. Uafhængigt heraf stod Mona Christensen for en nyopstilling af museernes samling af helsingørske sølvarbejder.

Et af hovedværkerne i maleriudstillingen på Marienlyst Slot, Jens Juels landskabsmaleri med motiv netop fra bakkerne omkring slottet udover Helsingør by og Kronborg, har det meste af året været en glimrende »ambassadør« for Helsingør Kommunes Museer ved udstillinger på henholdsvis Nivågård Malerisamling og Fyns Kunstmuseum.

1989 blev også året, hvor BOGEN om Marienlyst Slot blev udgivet. Et pragtværk hvor slottets historie og arkitektur på fineste måde er blevet skrevet på henved 317 sider. To af museernes medarbejdere har i al beskedenhed bidraget med et par artikler.

En anden kærkommen fornyelse på slottet har også været etablering af en egentlig kustodeskranke i stueetagen. En sådan har været stærkt savnet. På grundlag af arkitekt Hannes Stephensens storartede tegninger leverede beskæftigelsessekretariatet i Murergade et gedigent stykke snedkerarbejde, der har stået sin prøve. Arbejdsmæssigt har der ikke i 1989 været kræfter/

ressourcer og mulighed for at lave særudstilling på Flynderupgård Museet.

Også arbejdet med at gøre fiskeriudstillingen færdig har ligget stille i det forløbne år. Men efter arbejdsplanen for 1990 vil der blive rådet bod herpå. Besøgstallet på Flynderupgård Museet har i 1989 været 2880 mod 4576 i 1988.

Formidling i trykt form har kun omfattet årbogen. Den »obligatoriske« billedbog i serien »Helsingør – som fotografen så det« er ikke blevet udsendt i 1989. Til gengæld kan man så glæde sig over, at der er blevet lavet det føromtalte pragtværk om Marienlyst Slot – »Det kongelige lystanlæg ved Helsingør«, hvori 5 yngre forfattere skriver om ligeså mange tidsperioder og emner i slottets historie. En utrolig masse ny viden om arkitektur og historiske forhold er herved kommet frem i dagens lys, ligeså er tilfældet med illustrationsmaterialet.

Det lille blad »Forening og Museum« er i lighed med sidste år udsendt i 4 numre á 12 sider. Arbejdsomt er det belastende for de 2-3 medarbejdere, der er engageret med tilrettelæggelse, redigering, montering og udsendelse af bladet, hvilket imidlertid til fulde opvejes af den formidlingsmæssige effekt det har fået. Her til kommer, at bladet er med til at skabe en anderledes og nær forbindelse til kredsen af museernes venner.

Organisation og samarbejde

Helsingør Byråd godkendte på mødet den 16. januar 1989 nye standardiserede vedtægter for Helsingør Kommunes Museer.

En samarbejdsaftale mellem Hellebæk-Ålsgårde Egnshistorisk Forening og Helsingør Kommunes Museer vedr. den museale virksomhed med udgangspunkt i Hammermøllen og det kommende egnsmuseum i Turbinehuset er færdigforhandlet og mangler for så vidt kun den endelige konfirmation af henholdsvis bestyrelse og Kulturelt Udvalg. Endelig er der indgået en samarbejdsaftale med Gilleleje Museum vedr. det nordsjællandske fiskeri sådan, at den museale dækning af kyst- og havfiskeriet i Helsingør kommune vest for Helsingør indtil kommunegrænsen varetages af Gilleleje Museum efter aftale og i samarbejde med Helsingør Kommunes Museer.

En analyserapport fra Rengørings-teknisk Institut, som er blevet udarbejdet på baggrund af økonomiudvalgets beslutning af 29. juli 1986 vedr. en analyse af rengøringsfunktionen på samtlige bygninger under Kulturelt Udvalg, konkluderer bl.a. at der er uoverensstemmelse mellem den faktiske timenormering og det aktuelle behov. En rengøringsomlægning er derfor under effektivering, hvilket bl.a. medfører en mærkbar udvidelse af rengøringsringen på museerne.

Beskæftigelsessekretariatet har atter været en uvurderlig hjælp og samarbejdspartner i det forløbne år. En varm tak skal i denne sammenhæng rettes til medarbejdere og ledelse.

Ved et ekstraordinært personalemøde, der blev afholdt på Bymuseet den 6. november, deltog formanden for Kulturelt Udvalg, Ole Thestrup. Gensidig information og udveksling af synspunkter var grundlaget for mø-

det. Et initiativ, der forhåbentlig vil blive årligt tilbagevendende.

Museernes tidligere week-end kystode på Flynderupgård Museet Martin Holm Hansen blev i slutningen af 1989 påny ansat som sådan. Her afløser han Lars Bjørn Madsen, der har fået overført »kustodetimerne« til egentlig musealt arbejde.

I den udstrækning det har været muligt tidsmæssigt og økonomisk har museernes medarbejdere deltaget i møder og kurser.

Medarbejdere på kursus i 1989

Kenno Pedersen har deltaget i de respektive amtsmuseums møder, samt i en række samarbejds- og koordineringsmøder mellem egns museerne i amtet. Ligeså i »industripuljen«. Kenno Pedersen repræsenterede endvidere kommunen og museerne ved et tremandsdelegations besøg hos den estiske venskabsby Pärnu i perioden 15/6 – 21/6. To dage blev i studieøjemed tilbragt i Leningrad. Tilsvarende var museerne repræsenteret ved Frederiksborg Amts Biblioteksforenings en-dages seminar på Scanticon-Borupgaard den 8. september. Temaet var »Unge og myter«. Hertil kommer deltagelse i arbejdsgruppen vedr. service og information samt hovedsamarbejdsudvalget for Skole- og fritidsforvaltningen. Endelig har Kenno Pedersen deltaget i et en-dags kursus i »medarbejder-udviklingssamtaler« på LO skolen den 31. oktober.

Ritta Vognsen Jensen har deltaget i SLA's kursus i arkivregistrering. Poul Korse i Museumshøjskolens formidlingskursus. Morten Kjærø i Muse-

umshøjskolens kursus i transport og opbevaring af museumsgenstande.

Museerne er repræsenteret i »dragtpuljen« ved Kirsten og Annette Aagaard, »boligpuljen« ved Anne Majken Snerup Rud, »Håndværk- og industripuljen« ved Lars Bjørn Madsen og Kenno Pedersen, i Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Frederiksborg Amt (LAFA) ved Anne Majken Snerup Rud (næstformand), og ved Kenno Pedersen (formand) i Frederiksborg Amts historiske Samfund. I Amtsmuseumsrådet er museerne repræsenteret ved Ole Thestrup (formand for Kulturelt Udvalg) og Kenno Pedersen. Med observationsstatus deltager Anne Majken Snerup Rud og Kenno Pedersen i bestyrelsesarbejdet i henholdsvis Hornbækegnens Historiske Arkiv og i Hellebæk Ålsgårde Egshistoriske Forening.

Bygninger

Sikringsanlæg

Brandalarm, vandalarm, overfaldsalarmlarm, tyverialarm og specialsikring har i det forløb år været centrale elementer på det bygningsmæssige område. Den tanke, at Marienlyst Slot kunne være foruden den obligatoriske brandalarm lå vel temmelig fjernt for enhver, som havde sin daglige gang og arbejde på slottet. Derfor blev det også en tilfældighed, der blotlagde dette forhold. Museet slog selvsagt omgående »alarm« til Skole- og fritidsforvaltningen, der reagerede prompte og på forventet efterbevilling foranstaltede en brandalarm installeret på slottet. En betingelse fra Kulturværdiudvalgets side i forbindelse

med overdragelsen af C.G. Pilos portræt af Frederik den Femte var en række yderligere sikringsmæssige foranstaltninger, der bl.a. omfattede en supplerende af alarmsystemet og en specialsikring af døre og vinduer på Marienlyst Slot. Alle museumsafdelinger har endvidere fået installeret såkaldte overfaldsalarmer. En særlig vandalarm er tillige blevet installeret i kælderen under Karmeliterhusets »Brahefløj«. Kælderen er under indretning til arkiv for Bymuseets fotografiske samling af negativer og fotografier. På Flynderupgård er det gamle og uhensigtsmæssigt indrettede køkken blevet ombygget og nyindrettet til frokoststue. Allerede i forrige beretning blev en ombygning af den tidligere kustodebolig på Marienlyst Slot omtalt. Ombygningen er nu påbegyndt. Fjernelsen af en skillevæg dokumenterede resterne af et klinkegulv magen til stengulvet i trapperummet. På dette grundlag blev det besluttet at lade trægulvet og endnu en skillevæg fjerne. Det gamle stengulv var fjernet. Kun en halv snes af de gamle klinker havde fået lov at ligge urørt under skillevæggen. Helt nye stenklinker har derfor måttet bestilles. Såvel en renovering som et større restaureringsarbejde forestår, før de to rum kan tages i brug som udstillingslokaler. Tidsplanen er 1. maj 1990. Under arbejdet er en indvendig bindingsværksmur på nordgavlsmuren i øvrigt dukket frem.

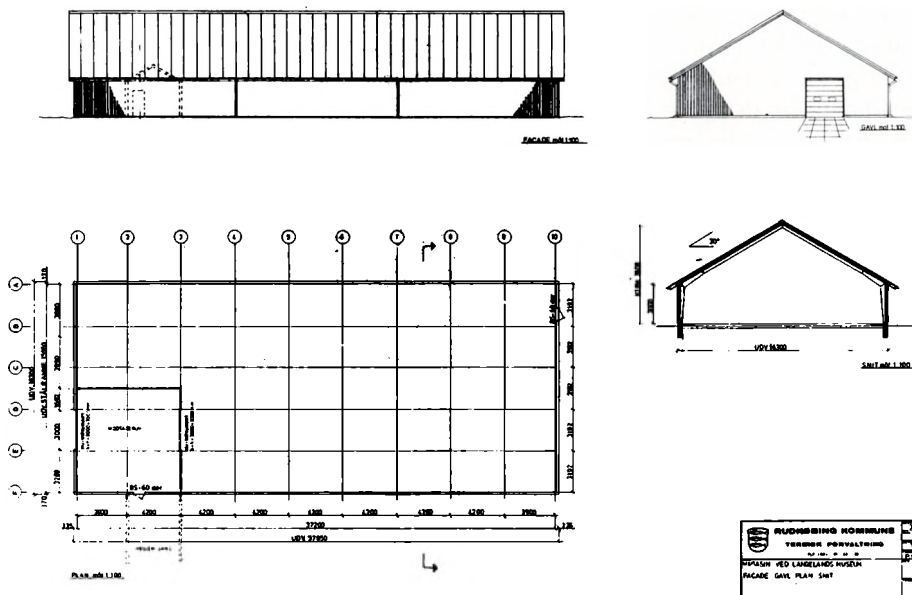
En indbygget montre, hvori museernes sølvsamling tidligere har været udstillet, har i en lang årrække blændet fløjdøren umiddelbart ved trappen som fører til slottets tredje etage.

Fjernelsen af denne montre har ikke alene været en uomtvistelig gevinst for slottets arkitektoniske helhed i form af lys og rum, men samtidig atter givet mulighed for en naturlig og uhindret rundgang i denne del af slottet som nu omfatter maleriudstillinger.

Personalet ved Helsingør Kommunes Museer

Den samlede personalenormering ved Helsingør Bymuseum, Flynderupgård Museet og Marienlyst Slot er pr. januar 1990 ni fuldtidsstillinger.

Personalet omfatter følgende: Museumschef Kenno Pedersen, museumsinspektør Anne Majken Snerup Rud, museumsinspektør Lars Bjørn Madsen, museumsformidler Poul Korse, museumssekretær Mona Christensen, magasinforvalter/museums håndværker Morten Kjærø, museumsassistent Carsten Møller, museumsassistent Rita Vogensen Jensen, museumsassistent Kirsten Aagaard, museumsassistent Tenna Bülow, kustode Christina Krönlein, kustode Martin Holm Hansen, volontør Annette Aagaard, volontør Pernille Hansen.

Tegning til magasinbygning, som er godkendt til opførelse på Flynderupgård.

De lokalhistoriske arkiver

Ved museumsinspektør
Anne Majken Snerup Rud

Tilvækst

1989 har været et meget spændende år for de lokalhistoriske arkiver.

Vi har først og fremmest modtaget en række interessante lokalhistoriske arkivalier, fotografier, billeder og meget andet som vi hermed takker hjerteligt for.

I alt har der været 149 afleveringer til de to arkiver, hvoraf nogle bestod af enkelte breve og andre af adskillige flyttekasser.

Når arkivalierne er pakket i de specielle syrefri kasser og papir, fylder de lykkeligvis ikke så meget som museumsgenstande. Alligevel er arkivrummene efterhånden fyldt godt op, og året 1989 blev året, hvor der måtte foretages store omflytninger af arkivalierne for at skabe lidt ekstra plads. En ordning, der for en tid har løst pladsproblemerne.

Registrering

Som bebudet de foregående år foregår arkivregistreringen på Bymuseet nu på EDB. Registreringsprogrammet Arkibas, der er specielt udformet for lokalhistoriske arkiver, blev i efteråret frigivet i sin endelige version og vi kunne for alvor gå i gang med »Basse«, som programmet bliver kaldt i daglig tale.

Fordelen ved EDB registreringen er ikke, at arbejdet går hurtigere, men at kvaliteten af registreringen bliver væsentlig bedre, således at fremfinderen bliver lettere, når den tid kommer. Engang med tiden håber vi, at vi får flere maskiner. Således at der dels er flere, der kan arbejde på en gang, og vi dels kan have en skærm til publikumsbrug.

Den store fotosamling i Bymuseets arkiv er i årets løb blevet revideret og har fået plads i et nyistandsat »støv-frit« rum. Det fotografiske materiale er meget sart, så opbevaringsforholdene er meget vigtige.

Det næste skridt der skal til, for at sikre fotografiernes holdbarhed er, at vi ved hjælp af kopier får lavet et nyt søgesystem, således at skufferne med originalmaterialet ikke ustandselig skal åbnes. Det er imidlertid både arbejdsmæssig og økonomisk en meget ressourcekrævende opgave, som vi ikke umiddelbart kan gå i gang med. Muligvis vil vi i det kommende år prøve løsningen på det noget mindre fotoarkiv på Flynderupgård, for der ved at få et helt præcist billede af ressourceforbruget og ikke mindst publikums mening.

Museumsforeningens arbejdsgruppe har også i 1989 arbejdet ivrigt

med at identificere de mange ældre fotos, vi fra tidligere tider har liggende i fotoarkivet. Gruppen ville helst mødes hver 14. dag, men p.g.a. pladsmangel kan det kun lade sig gøre en gang om måneden, hvor der så til gengæld bliver arbejdet hårdt.

Undersøgelser og formidling

Det er især publikumsforespørgsler, der styrer de lokalhistoriske arkivers undersøgelser og formidling. De spredt sig over et bredt felt, fra bygningshistorie – over slægtsforskning til foreningshistorie. De mange henvendelser viser, at den lokalhistoriske interesse er levende og voksende – det er dejligt. Vi arbejder ligeledes løbende med vore egne undersøgelser, der i fortsættelse af de sidste års arbejder, har drejet sig om de nye tider i gl. Tikøb, i år især om de store gårde og landsteder, som også var et vigtigt indslag i Tikøbegnens historie.

Den altoverskyggende arkivarbejdsopgave i 1989 har dog været folkeprojektet »Et døgn i Helsingør«.

Projektet, som blev lavet i samarbejde med Helsingør Museumsforening, løb, som de fleste formentlig husker, af stablen den 27/9. Forinden var der dog gået adskillige måneders forberedelser, og i skrivende stund er materialet endnu ikke blevet færdigbearbejdet til arkivering, men resultatet må siges at have været anstrengelserne værd: Op mod et par tusinde borgere i Helsingør Kommune gik i gang og har tilsammen frembragt et helt enestående materiale om hverdagslivet her i kommunen.

Det har hele tiden været hovedformålet med projektet, at materialet

skulle arkiveres og gemmes til vore efterkommere. Men det, der er kommet ind, er så spændende, at vi meget gerne ville vise dele af det frem, og vi satser i øjeblikket på at gøre det i løbet af foråret og sommeren 1990.

Vi har med tak modtaget arkivalier, fotos og trykt materiale fra:

Michael Ahlstrøm, Fredericiavej 6, Helsingør. Grethe Andersen, Vinkelvænget 3, Ålsgårde. Per Arvad, P.W. Tegnersvej 53, Helsingør. Civilforsvarets Højskole, Strandvejen 210, Snekkersten. Birkerød lokalhistoriske forening og arkiv, Cathrinelyst, Birkerød. Mario Børgesen, Snerlevej 62, Helsingør. Aase Bundgaard, Omgangen 24, Ålsgårde. Bøgh-Olsen, Olriksvej 15, Helsingør. Ingvar Christensen, Kongevejen 42, Helsingør. Den danske Bank, Stengade 55, Helsingør. Grethe Ebbesen, Hellebo Park 92, Helsingør. Fredensborg-Humblebæk lokalhistoriske arkiv, Jernbanegade 3, Fredensborg. Gunna Frederiksen og Anette Ellegaard Frederiksen, Plejeltvej 10, Græsted. Jens Frederiksen, Grønne-gade 37, København. Frederiksværksegnens Museum, Frederiksværk. Jette Hammer, Stengade 59, Helsingør. Alica Hansen, Mads Holmsvej 10, Helsingør. John Hansen, Bovænget 6, Ålsgårde. Poul Hansen, Stokholmsvej 15, Espergærde. Tove Schøn Hansen, Krathuset 3, Greve Strand. Havnevæsenet, Humlebæk Havn. Helsingør Brandvæsen, Klostermosevej 106, Helsingør. Herlev historiske Arkiv, Herlev Bibliotek, Herlev. Frode Jacobsen,

Ewaldsvænget 45, Helsingør. Mai-Britt Jensen, Ravnsborgvej 7, Vig. Ritta Vognsen Jensen, Kofod Ankersvej 93, Espergærde. Inge Jessen, Ndr. Strandvej 59, Helsingør. Jens Johansen, Bynkevangen 15, Munke-rup. Bjarne Tofte Jørgensen, Gefionsparken 22, Helsingør. Tove Jørgensen, Nellerupgårds Alle 21, Gilleleje. De kommunale værker, Rosenkildevvej 3, Helsingør. Ruth Kongsted, Kongevej 5, Helsingør. Aage Kruse, Jægersborg Alle 29b, Charlottenlund. Edel Skou Larsen, Snerlevej 7, Helsingør. Jørgen Larsen, Snerlevej 31, Helsingør. Annelise Legarth, Ndr. Strandvej 186, Ålsgårde. Liselotte Steen Ludvigsen, P.P. Ørumsgade 34, Århus. Kirsten Lüchef-Lehn, Lokalhistoriske arkiver i Storstrøms Amt. Vagn Mathiassen, Toeltvej 4, Solgard, Langerød. Per Hauch Møller, Skansørevej 16, Helsingør. O. Nellemann, Plantagevej 19, Hornbæk. Carl Nielsen, Mads Holmsvej 49c, Helsingør. O. Boye Nielsen, Kampergade 7, Helsingør. Ruth Nielsen, Hobrovej 14, Helsingør. Iacob Olrik, Opheliasvej 1a, Helsingør. Mogens Olsen, Sydvej 10, Helsingør. Torben F. Olsen, Gydestien 2, Snekkersten. Anne Ploug, Svinget 24, Espergærde. Pædagogisk Central, Borupgårdskolen, Snekkersten. Lokalhistorisk arkiv, Roskilde Bibliotek, Roskilde. Flemming Rønne, Helsingør Skibsværft, Helsingør. Preben Rørvig, Industriforeningen, Stengade 51, Helsingør. Ida og Gorm Schmidt, Stubvænget 13, Espergærde. Kurt Skivinger, Blichersvej 39, Helsingør. P. Stilby, Espergærde. Tage Søndergård, Gefionsvej 85, Helsingør. Chri-

stian Sørensen, Blommevej 8a, Espergærde. Ole Thestrup, Lunde-gade 21, Helsingør. Richard Wahl, Stjernegade 18, Helsingør. Mogens Willumsen, Sjølundsparken 55, Hel-singør.

Flynderupgård Museet har i 1989 med tak modtaget:

Landbrugsredskaber, hestedækken, babytøj o.a. fra Poul Hansen, Stok-holmsvej 15, Espergærde. Stoppe-klods, sennepskugle o.a. køkkengrej fra Marie Petersen, H.C. Andersens-vej 16, Helsingør. Portræt af fisker Jens Tagesen fra Inge og Børge Ol-sen, Parkvej 7, Snekkersten. Div. mærkater fra Solveig & Henrik Dy-big, Kongedammen 20, Helsingør. Indrammet foto, smørkærne fra Palle Westergaard, Sauntevej 42, Horn-bæk. Div. skilderier, navneskilt til båd, kontrolur fra Espergærde Tele-foncentral fra A. Ploug, Svinget 24, Espergærde. Oksehøvl fra Bevarings-foreningen af Fiskerlejerne. Biløkse fra Skjold Johansen, Snekkersten. Foto, havetegninger o.a. fra Lajla Jensen, Astershaven 239, Smørum. Div. emailleret køkkengrej fra Ove Jensen, Math. Bruunsvej 9, Snekker-sten. Toiletruller fra Hamlet Køb-mandsforretning fra Erik Børgesen, Mørdrupvej 123A, Espergærde. San-daler af rødspætteskind fra købmand Eriksen, Strandvejen 170, Snekker-sten. To tegninger fra Bjørn Ander-sen, Snekkersten Bådebyggeri, Snek-kersten. Lædermappe fra Vagn Mat-hiassen, Toeltvej 4, Solgaard, Lange-rød. Violin fra Liselotte Steen Lud-vigsen, P.P. Ørumsgade 34, Århus. Oliemaleri fra Kirsten Harnum, 5633

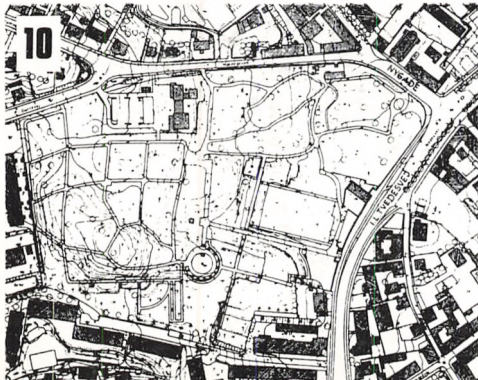
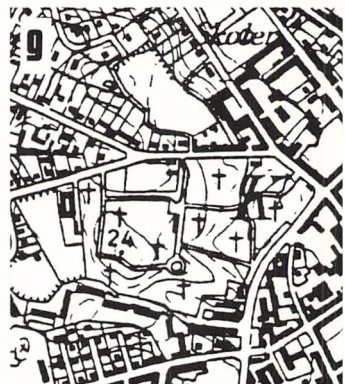
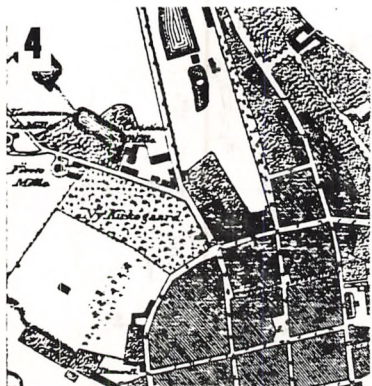
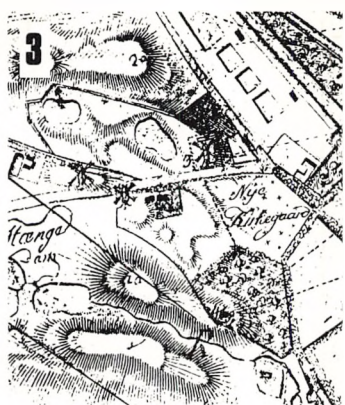
N. Cochin Arcadia, Californien, 91006 U.S.A. Dåbskjole fra Astrid Thomsen, Strandvejen 154, Snekker-sten. Fotoalbum fra Haslev lokalhi-storiske arkiv, Haslev. Div. tunfiske-grej fra ingeniør B. Lind Jacobsen, U.S.A. Div. bådebyggerværktøj og arkivalier fra havnefoged Frode Vil-lumsen, Snekkersten fra Erna Johan-nessen, Læssøesvej 9, Helsingør. Desuden købt oliemaleri »Nordskov-gaard« af Helga Valstorp, Ahlemanns Alle 4, Hellerup. To issave af Erik Skovgård, Gl. Mejerivej 14, Humle-bæk.

Helsingør Bymuseum har i 1989 med tak modtaget:

3 Wiibroe-flasker, 1 diplom fra Lars Bjørn Madsen, Sophie Brahesgade 6, Helsingør. 2 krøllejern m/opvarm-ningsapparat fra Lise Schelde, Sct. Knudsvej 4, Helsingør. Natstol fra Alfred Christensen, Kingosvej 41, Helsingør. Skilt fra Robert Dokke-dal, Kingosvej 38, Helsingør. Dukke-kaffestel og dug fra Grethe Lybke, Sofie Brahesgade 3, Helsingør. Skibs-fotos, værktøj fra Kurt Hansen, Alle-gade 2, Helsingør. Børnetøj, sko, køkkentøj, søkikkert m.m. fra Grethe Andersen, Vinkelvænget 3, Ålsgårde. Bolchedåse fra O. Boye Nielsen, Kampergade 7, Helsingør. Rivejern fra Ebbe Gyrring, Horsens-vej 10, Helsingør. Dåbskjole fra Åse Bundgård, Omgangen 24, Ålsgårde, Brystningspanel fra Per Godtfredsen, Saneringsafdelingen, Helsingør. Rej-setaske fra Søren Arndal, Ndr. Strandvej 59E, Helsingør. Klister-båndsmaskine fra Peter Bertram, Bjerpegade 20, Helsingør. Serve-

ringshandsker og lysedug fra Rigmor Lunds dødsbo. Oliemaleri og flaskefragmenter fra Jan Faye, Lappen 20, Helsingør. 2 skilte fra Josef Jensen, Rødtjørnevej 10, Hornbæk. Kaffe-mølle, lyseholdere og købmandsske fra Herbert Olesen, Bragesvej 3, Helsingør. Kagedåse fra Preben Wahl, Stengade 22, Helsingør. Skoletaske og sparebog fra Per Hauch Møller, Skansørevej 16, Helsingør. Ladvogn fra Eivin Isholm, Strandgade 45, Helsingør. Potteskår m.m. fra Ingvar Christensen, Kongevejen 42, Helsingør. Bog fra Aage Kruse, Jægersborg Alle 29b, Charlottenlund. Dukkesamling fra Else Egedam, Lappen 18, Helsingør. Hatteforme fra Grete Sidsel Krogh, Odinsvej 42b, Helsingør. Gyngestest fra Susanne Lenstrup, Hovmarken 6, Espergærde. Logemærke, bog, postkort fra Jørgen A. Svendsen, Freysvej 12, Ålsgårde. Foto fra Svend Hacke, Sct. Annagade 58A, Helsingør. Sterilisationsbeholder og instrumentbakke fra H. Højbye, Civilforsvaret. 6 ølglas fra Helsingør kommune. Pudebetræk fra Inge Kaalund, Hellebo Park 33, Helsingør. Osteklokke og rejsetaske fra Mette Lise Tvede, Bjerregade 30b, Helsingør. 2 flasker fra Hjørdis Jørgensen, p.t. Bymuseet. Legetøj fra Grethe Larsen, Flynderborgvej 13b, Helsingør. Skilte, ølbrygningsgenstande fra PKA, Virum. Sølvbæger, fotoapparater, lygter m.m. fra John Hansen, Bovænget 6, Ålsgårde. Rullegardin fra Olaf Michelsen, Kløvermarken 15, Espergærde. Emblem, klistermærke fra Mona Christensen, Lappen 20, Helsingør. Malerværksted fra Jacob Undén, Sct. Annagade

29, Helsingør. Kasket, uniform fra Birger Kopp, Enighedsvej 35c, Charlottenlund. Grammofonplader fra Bjarne Tofte Jørgensen, Gefionsparken 22, Helsingør. Stol fra Villy Hald, Rosenkildevej 13, Helsingør. Ølflasker fra Sonne, Udsigten 3, Svendborg. Maltskovl fra Tom Johansen, Nørrevej 47, Snekkersten. Alenstok, prøveklud fra Valborg Jacobsen, Smedevej 13, Veksebo. R.A.F.-nål fra Camilla Henriksen, Sommervej 5A, Hornbæk. Bog fra Else Bardarson, Reykjavik, Island. Almanak fra Jørgen Madsen, Tordenskjoldsvej 9, Helsingør. Diplomer fra Glud Museum. Vandspreder fra Alva Forsmark, Gurrevej 19, Helsingør. Tegneserier, bøger fra Christian Faye, Lappen 20, Helsingør.

Helsingør Kirkegårds udvikling set på samtidige kort.

1) Ældste billede af kirkegården på et kort fra midten af 1600-åre Resens Atlas. Bemærk korsene for enten af de opklappede grave. Fra 1580 til 1827 var der ikke behov for udvidelse af kirkegårdens omfang. 2) Kort fra 1697. 3) Kort fra 1799. Syd for kirkegården lå Distons fælled, som senere blev udvidet til en stor park. 4) I 1828 udvidedes kirkegården første gang. 5) I 1849 udvides den atter ved køb af 2 tdr. land af Første Møndrup. Kort fra 1875. 6-7) I 1883 udvides kirkegården med endnu et stykke jord mod vest, efter at man har fået afslag på anlæggelsen af helt ny kirkegård til aflastning af den gamle. Kort fra 1898 og 1917. 8) I 1920 køber kirkegården gartner Dithmers jord, men forpagter meste ud til sælgeren for en arrække. Kort fra 1930. 9) I 1950 overtager kirkegården gartneriets jord og får sit nuværende omfang. Ved en store vejforlægning i 1975 går en del jord dog tabt. Kort fra 1968. 10) Kirkegården i dag set på flyvefotogrametriske kort. Tekst af Lars Biørn Madsen